

A ZRÍNYI ÁSZ.

— Harmadik és befejező közlemény. —

V.

Az époszban az egyes cselekvények között levő kapcsolat, az a mód, a hogyan a későbbi cselekmény, mint okozat, következik az előzőből, mint okból, vagyis a cselekvények indokolása: hasonlóképen *historiai*, nem pedig a költőnek önkényes felfogása és teremtménye. Hogy ez így van, dolgozatunknak III. és IV. szakaszából is eléggé kitűnik ugyan, de azért nem lesz fölösleges, ha most különösen a főbb cselekvények indokolásának módjára fordítjuk figyelmünket. Lássuk mindjárt először is az egész éposz cselekvényeinek megindulását.

Miért jön be az országba a török szultán hadsereggel? A bosszúálló isten küldi be a vétkekbe merült magyar nemzet büntetése céljából. — Ez az indokolás, mint láttuk, annyiban *historiai*, hogy valójában ez volt a felfogása az egész magyar nemzetnek a XVI. és XVII. században. Sőt nemcsak a magyar nemzetnek, hanem az egész keresztyénségnek is; mert akkor egész Európa abban a meggyőződésben élt, hogy a törökök támadásaival a keresztyéneket sújtja az isten bűneikért. Ezt a felfogást, ennek a meggyőződésnek hirdetését 1529-től fogva egészen 1664-ig, a költő Zrínyi halálaig ki lehet mutatni, különösen német munkákban. Nálunk is, Európa más országaiban is a katolikusok a protestánsokat, emezek pedig amazokat okolták a török előnyomulása miatt.¹

¹ A sok külföldi irat közül melyekben megtalálhatjuk ezt a felfogást a török uralom motivumaképen, csak kettőt említek, a legelső és Zrínyi életében az utolsó. A legelsőnek címe: »Ein warnung undt anzaigung, auch ursach, warumb Gott der Herr dem Türken als einem verfolger christlichen

Ne gondolja pedig senki, hogy ezt a meggyőződést a török háborúkról csak épen egyházi emberek, vallásos jellegű iratok hirdették; mert komoly *történetíróknak* is az volt a felfogásuk s épen Zrínyinek fő forrása, *Istvánffi* is, ezt mondja az összes török-magyar háborúkra vonatkozólag, a mikor Szulejmánnak első, 1521. évi hadjáratát kezdi elbeszélni: »Lachrymas et commiserationem eliciunt continuatae clades, crebrae et funestae urbium populorumque vastationes, fusi et fugati exercitus . . . . . Quae dira adversae fortunae tela *Deus scelerum acerrimus vindex* usque adeo *iratus in nos sui oblitus* exercet . . . . magna *divinae ultionis urgente poena*.« — Ime a Zrínyi korában legnagyobb tekintélyű magyar *történetírónak* meggyőződése, a melylyel egészen megegyezik az éposz-író felfogása!

Ha Zrínyi *költői* szándékból írja a Szigeti Veszedelemet, akkor maga ez a motívum is elég lett volna az époszban; de neki, műve tendenciája tekintetéből, emberileg is indokolnia kellett a háború megindítását s ennél fogva *másodrendű motívumképen* felhossa Arszlán budai pasa biztató levelét is:

(I. ének 61. v.) Az *Arszlán vezér* is Budáról ír nékem,
Hogy győződelemben ne légyen kétségem.

(67. v.) Meghallván vezérek az *Arszlán tanácsát*,

Senki tartóztatni nem meré az útját,
Hanem minden vezér javallja szándékát.

(II. ének 1. v.) Budai fővezér meghallá, Arszlán bég,
Hogy *ű tanácsából* megbomlék békesség.

Az 1566. évi háború főökának *Istvánffi* is azt mondja, a mit a többi történetírók, t. i. az adó elmaradását és néhány vár elfog-

Glaubens und Namens so viele Siegs wieder uns Christen gab . . . durch Joannem Nuntium beschrieben. Im J. 1529.« — A másíknak czíme: »Nothwendiger Bericht unt Antwort auf *Johannis Schefflers* ausgelassene Türcken-Schrift, darinnen er die Schuld des Türckenkrieges und alles Verlusts von hundert und viertzig Jahren her, auf die Lutheraner, gehässiger und anzüglicher weise legt, weil sie von der Päpstischen Lehre abgetreten waren. Jena 1664.« — Scheffler János műve, mely ezt a könyvet provocálta: »Türkenschrift von den Ursachen von der Türkischen Ueberziehung und der Zertretung des Volks Gottes. Breslau, 1664.«

lalását; de ő még ezenkívül mellékes motivumképen Arszlán leveleit is fölemlíti, épen úgy mint Zrínyi.

Igy indul meg a Szigeti Veszedelem cselekvénye historiai alapon s lássuk már most tovább.

Szulejmán tehát bejön Magyarországba és elhatározza, hogy *Eger* ellen megy (I. III. ének 2. és 3. v.), a hova már meg is indította seregét. Miért fordul mégis *Szigetvár* ellen? Azért, mert Zrínyi M., a szigeti kapitány, Siklós mellett megverte Mehmet bég csapatát és ezzel magára haragította a szultánt (I. III. ének 2., 3. és IV. ének 62—65. v.). — Hogy *Istvánffi* éppen így indokolja az Eger megvételeire siető szultánnak Szigetvár felé fordulását, már láttuk föntebb (a 270. és 276. lapokon).

Hogyan kerül Mehmet bég Siklóshoz? Úgy, hogy a táborból Boszniába indult Musztafa helyére (I. III. ének 8. és 9. v.). — Ugyanezt mondja *Istvánffi* is (I. föntebb a 270. lapon).

Miért ürrült meg Musztafa helye? Mert a szultán Musztafát kinevezte budai pasává Arszlán helyett (I. III. ének 5. v.) — Ez az indokolás szintén *Istvánffiból* való (I. 270. l.).

Miért tétetett le Arszlán a budai pasaságról? Mert gyalázatos kudarcot vallott Palotánál (I. III. ének 5. és 6. v.). — Ezt a cselekvényt szintén *Istvánffi* nyomán indokolja a költő (I. föntebb 270. l.).

Miért ostromolja Arszlán Palotát? Azért, hogy e tettével megnyerje a szultán kegyét (II. ének 3. v.):

Ura híre nélkül sok hadakat gyűjte,
Mert avval kegyelmét nyerni reménylette.

Istvánffinál ezt olvashatjuk (286): Quum Solimanum propediem exercitum moturum sciret, praeoccupandum illius adventum et initium belli faciendum decrevit, *ratus se eo officio gratiam principis promeriturum.*

Azt a két dolgot, hogy Mehmet bég Siklós alatt táboroz s hogy Zrínyi megtámadja a szigeti vitézekkel, úgy kapcsolja össze a költő, hogy a szigeti kapitány meghallja a póróktól Mehmetnek ott lételeét s kiindul egyenesen annak megtámadására (I. III. ének 40., 44. v.). — *Istvánffi* így adja elő ezt a dolgot. A szigeti kapitány éppen akkor *történetesen* kiküldött ezer gyalogost és ötszáz lovast, hogy *támadják meg Pécs külvárosát* és egyszerűsmind szerezzenek hírt Szulejmán szándékáról. Mikor a vitézek

Bisze faluig érkeztek, egy szemközt jövő paraszttól azt hallották, hogy egy török csapat van Siklós alatt. Ennélfogva megváltoztatván szándékukat, nem Pécs felé mennek, hanem Siklóshoz (290. l.). Mindamellett a költőnek említett indokolását nem kell az ő saját gondolatának tartanunk; mert másik historiai forrása, *Budina*, valamint *Karnarutić* is, éppen úgy kapcsolja össze a két dolgot, mint a költő. Itt tehát Zrínyi nem Istvánfit követte, a ki szerint a szigeti őrség csak *véletlenül* támadja meg a Siklósnál táborozó török csapatot és a szigeti kapitány tudtán kívül, mintegy akarata ellenére haragitja magára Szulejmánt. Ahhoz a katonához, a ki egész életében *támadó* háborút sürgetett és a török kiűzésén munkált, jobban illett az a felfogás, hogy a szigeti kapitány egyenesen a siklósi török csapat megtámadása végett küldte ki embereit és szándékosan hívta ki maga ellen Szulejmánt. Ezért alkalmazkodott itt Budina és Karnarutić tudósításához.

Ilyen formán a négy első ének cselekvényeinek összefüggése, egymásból fejlődése már a történetírásban is megvolt; Palota ostroma és a siklósi harc, legalább Istvánffi szerint, elválaszthatatlan részei Szigetvár ostromának.

Az V. énekben Szigetvárba vezet bennünket a költő, hol Zrínyi buzdító beszédet tart az őrség előtt, majd fölesketi őket és minden intézkedést megtesz a védelemre. Mindezt pedig azért teszi, mert meghallotta, hogy a szultán ő ellene jön (I. V. ének 1. v.). — Az V. ének tartalmának összefüggése az előbbiekkal szintén a historián alapszik; mert *Budinánál* ezt olvashatjuk: Septima die Julii *advolat explorator ex Belgrado*, Turcarumque castris, perhibens: caesarem eo venisse . . . . atque *ad expugnandum Szigeth proficisci cogitare* . . . . Ex quinque-Ecclesiarum urbe aliae *mittuntur literae*, quibus ab ipso Nasuf Aga . . . Comiti *Serino perscribitur*: jam belli quendam inspectorem . . . eo advenisse, ipsique Hamsam-Bego ab imperatore mandatum attulisse, ut se quamprimum ad Dravum recipiat, ibique pontem instruat (142). Továbbá: Cumque jam *revera certior esset factus*, Turcicum imperatorem *conari Szigethum obsidione cingere*: Capitaneos, Vayvodas, Nobiles, equites et pedites, una cum urbis civibus . . . ad se convocat, stb. (143. l.).

Ozmán basa és Ali Kurtog azért mennek előre Szigetvárhoz, hogy körülfogják a várat, kijelöljek a szultán tartózkodási helyét, továbbá az ágyúk, a lovasság és janicsárok állását (I. VI. ének

55. v.). — Ez az indokolás megfelel a valóságnak, a mennyiben *Budina* ezt írja: *Quinta die Augusti Weglerbegus et Akanski Bassa una cum exercitu de colle illo, quem imperatori suo delegerant, vacuumque pro eo reliquerant, secedunt et sua circa arcem castra locant . . . in colle . . . sultani tentoria figuntur* (146.). *Budina* tudósítását kiegészíti *Pecsevi*, a kinél ezt olvashatjuk: »Ezen állomásról [t. i. Harsánytól] előre küldetett a ruméliai béglerbég, Semsz basa, hogy a várat előbb fogja körül és Aliportuk, hogy jelölje ki az ágyúk helyét« (I. kötet 417.).

A VII. énekben az után, hogy Szulejmán maga is megérkezett Szigethez az egész haddal, minden összefüggés nélkül be van szöve Farkassics Péter halála (28—49. v.). Még pedig miért? Egyszerűen azért, mert *Istvánffinál* is így van.

A VIII. ének tartalmának nagy részét a díván foglalja el. Hogy a díván hogyan függ össze az előzményekkel, hogyan következik a török sereg sikertelen harczából, mint fentebb láttuk, *Karnarutić* előadásán alapszik.

VI.

A Szigeti Veszedelem írója az époszbeli hősök jellemzésében is ragaszkodott a történelmi hűséghez. Mert az 1566. évi háborúban szerepelt történelmi alakok közül azokat, a kiknek jellemét módjában állott megismernie historiai tanulmányaiból, a történelmi tudásnak megfelelő jellemvonásokkal ruházta fel, olyan embereknek tünteti fel, a minők a valóságban voltak. Majd látni fogjuk, hogy néha éppen a különböző historiai forrásokhoz való ragaszkodás következtelenségre és ellentmondásra vezette a költőt; de hát ő voltaképen *historiát* akart írni (fabulákkal keverve) úgy »a mint volt«, csak hogy mint nem-történetíró, néha megfedkezett a historiai kritikáról.

Vizsgáljuk meg már most egyes hősök jellemzését.

ZRÍNYI MIKLÓS.

Ne feledjük el, hogy a Szigeti Veszedelem írója szépapjának nem az egész életét beszéli el, hanem csak az 1566. évi szigeti kapitányt mutatja be s így olyannak kellett feltüntetnie, a milyen az *akkor* tényleg volt. Mindamellett — ha nem csalódom —

ősenek előbbi jellemére is czéloz a költő, mikor a XVI. ének 6. versszakában, a kirohanás előtt, ezt mondatja vele:

*Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap széptíti minden elmúlt dolgunk.*

Ezeket a szavakat ugyanis, a létező historiai források tudtával, nem mondotta a szigeti kapitány s így tisztán a költőtől származnak. Vegyük hozzá Forgách ítéletét, a ki olyanformán nyilatkozik, hogy a szigeti hős halála expiatio volt előbbi vétkeiért,¹ — és megértjük, hogy miért mondatja ezt a költő szépapjával. Sőt talán a II. ének 70. versszakát is ilyen természetűnek kell vennünk, melyben a szigeti kapitány így imádkozik:

Még is én nyomorult háládatlan vagyok,
Újabb bűnre minden nap sok okot adok.
Uram, költs fel, kérlek, én mikor szunnyadok.
Moss meg szent lelkeddel, mert rút moeskos vagyok.

De térjünk a fiatal Zrínyiről a szigeti kapitányra.

Az éposz fő hőse, Zrínyi Miklós, először is *vitéz, bátor katona*, a törökök réme, kiket sokszor megvert (I. II. ének 61—62) s kitől a siklósi törökök annyira rettegnek, hogy nem mernek a városban lakni, sőt a várban is félnék (I. III. ének 12—15. v.). — Hogy ez a jellemvonás megfelel a történelmi valóságnak, mindenki tudja. Főntebb (a 269. l.) már kimutattam, hogy a II. ének 61. és 62. versszaka voltaképen *Karnarutić* megfelelő helyének utánzata, — a III. ének 12—15. verseiben mondottak igazi megértése végett jó lesz elolvasni, a mit *Istvánffi* ír a siklósi őrség, illetve Szkender bég félelméről: *Quamquam a Scandere, loci praefecto, admone-retur, ne se ancipiti periculo exponeret, quandoquidem Sigethani non procul abessent, qui saepius cruentas excursions facere consuevissent . . . . . Ceteri quum diu pugnassent, et sociorum, qui in urbe erant, opem frustra implorassent, quod Scanderes portam aperire nequaquam tutum esse arbitraretur, ad extremum victi fugam dedere. (290.)*

¹ Forgách Ferencz egyebek közt ezt mondja Kerecsényi Lászlóról és Zrínyi Miklósról: »Duces superbia, saevitia, avaritia haud discreverim, nisi quod hic [azaz Zrínyi] *maculosa vita, egregio fine, lantundem mernit bonae famae, quantum ille malae*«, stb. (325.)

Mint *vezér*, lelke a seregének; az ő szava és példája önt bátorságot és kitartást a vitézekbe (I. VII. ének 55., X. ének 104., XIV. ének 78. és XV. ének 9—10. v.). — *Istvánffinál* a következőkben találjuk meg e jellemvonást: *Ea in propugnaculi defensione, ac ancipitis pugnae atrocitate Zrinus ipse imperterriti ducis munere functus interfuit, suisque non voce solum adhortator praeivit, sed etiam gladio fortiter pugnans exemplum praeiuit* (298.). Zrínyi utolsó beszédének hatásáról pedig ezt mondja: *Fremitus extemplo militum sequutus est, eundem sibi animum, eandem sententiam esse clamantium, et simul . . . . ad extremum finem laborum sese parant* (299.) Továbbá *Zsámbokinál* ezt olvashatjuk: *Animos nostris addiderat Zerini praesentia, cujus dextera cum acinace cruore hostium madebat* (Reusner 137.).

Mint vezér, annyira megbecsüli embereit, hogy bár Ibrahim bég a maga váltságául hat mázsa ezüstöt és hat jó lovat ígér, nem kell neki, csak vitéz szolgája, kinek a vitézségen kívül semmije sincs (IV. ének 48—51.). — Zrínyinek e tetteben nyilvánuló jellemvonás is igaz; mert tudjuk *Istvánffitől* (202. és 279.), hogy a vitéz Farkasics Pétert csakugyan kiváltotta a törökök fogságából pénzen és török foglyokért.

A szigeti kapitány *mély vallásos érzelmű keresztyén*, még pedig róm. katolikus.¹ Minden bizodalját istenbe veti s tudja, hogy világi érdeme és becsülete csak az istennek véghetetlen kegyelmességéből van, nem pedig azért, mert ő méltó reá (II. ének 64—69.). Meg van győződve arról, hogy csak az isten segítette győzelelire, s hogy a diadal első föltétele az istenben való bízalom (V. ének 8., 10., 13—14. v.). Zrínyinek e jellemvonásáról két történetíró tanúskodik, t. i. *Istvánffi* és *Budina*, ama szavaival, melyeket főttebb a 278. lapon idéztünk.

Zrínyit az a legnemesebb *ambitio* lelkesíti, hogy önfeláldozásával örök dicsőséget, halhatatlanságot szerezzen magának (I. V. ének 25. és XV. ének 5—6. v.). — Ezt a jellemvonását is meg-

¹ Vannak, a kik azt állítják, hogy a szigetvári hős *protestáns* volt, de ezt eddig még senki sem bizonyította be s így a pusztá állítást nem lehet, de nem is szabad elhinnünk. Tény, hogy a historiai hűséghez annyira ragaszkodó unoka katolikusnak tudta és mondta őt; tény, hogy a szigeti hős Győrótt katolikus szertartású végtisztességben részesült; s végre tény, hogy egyetlen megbízható historiai adat sem bizonyítja eddigelé, hogy protestáns volt, a miből természetesen az következik, hogy csakis katolikus lehetett.

találjuk *Istvánffi* és *Budina* tudósításaiban, melyeket a 278. és 295. lapokon idéztünk.

A szigeti kapitány úgy van feltüntetve az époszban, mint a *keresztyén vallás védelmezője és martyr*, a ki az isten neveért, királyáért és nemzetéért hal meg (I. II. ének 82—83., V. ének 24., 27., 74., I. ének 5. és XV. ének 109.). — Hogy a költő milyen igazán és híven járt el ősenek jellemzésében, kitűnik annak ama beszédeiből, melyeket a *történetírók tudósítása szerint* a szigeti őrség előtt tartott s azon leveléből, melyet 1566. április 19-én Nádasdy Tamás özvegyének küldött Kanizsára s melyben maga is ezeket mondja: » . . . non adeo habita ratione personae meae, sed considerata rei publicae Christianae ulteriori permansione . . . et aliarum provinciarum . . . aliquot pedites . . . Zygethum expedire, ubi nos in Dei optimi Maximi nomine includi omnino devovimus, *cupientes in primis Deo optimo, deinde sacrae Caesareae regiaeque Majestati, nec non rei publicae Christianae, ac huic dulci* et in extremam vastitatem redactae *patriae* fideliter, constanter atque hilari vultu, *cum effusione sanguinis atque etiam*, si fortuna ita feret, *cum capitis nostri pernicie servire* . . . . Datae in nostra Chaktornya.¹ Ime, a szigeti kapitányt nem költői képzelet, s nem is a kortársak és hálás utódok kegyelete magasztosította a keresztyénség és a magyar nemzet hőségé s vértanújává, hanem maga avatta fel magát azzá; s ha a költő nem ilyennek tüntette volna fel, jellemzése nem felelt volna meg hőse valójának.

Végre úgy mutatja be a költő a szigeti kapitányt, mint *jó apát és okos hazafit*, a ki — mikor elhatározza; hogy meghal a várban vallásáért és hazájáért — kiküldi legnagyobb fiát a várból, hogy *az éljen* a hazának és keresztyénségnek, mert halálával még úgy sem használhatna (I. V. ének 77—96. v.). — Zrínyinek ebben a tettében nyilatkozó jellemvonása is megfelel a valóságnak; mert tény, hogy György fiát is kiküldte a várból, még pedig mindenesetre azért, hogy, ha ő maga meghal is, legalább az életben maradjon és folytassa az ő munkáját.

Látnivaló, hogy az éposz-író nem önkénye szerint járt el őse jellemzésében, hanem olyannak tüntette fel, a milyennek a korabeli történetírás mutatta s a milyennek maga a hős vallotta magát.

¹ Pray: Epistolae procerum, III. k. 179—180.

SZULEJMÁN SZULTÁN.

Ezt a költő legelőször a divánban mondott eme szavaival jellemezi (I. ének 53—54. v.):

Erős birodalmunk *henyélést nem kíván,*
 Az mit karddal nyertünk, nem tartja meg déván:
Fegyvert s erős vitézt birodalom kíván.
 Evvel győztük mi meg keresztény világot,
 Evvel böcsültetjük mi muzulmánokat.

Talán nem kell hosszasan bizonyítgatnom, hogy aligha lehetett volna a valóságnak jobban megfelelő szavakat adni Szulejman szájába. Hogy Szulejmán mennyire nem henyélt, mutatja az a *tizennégy* hadjárat, melyet személyesen vezetett, nem is számítva azon háborúit, melyekben ő maga nem vett részt; s hogy a jó katonaságra és jó fegyverzetre alapította uralmát, mindnyájan tudjuk; mert legelső és legfőbb gondja volt a hadügy fejlesztése. Egyébiránt *Bizarus* szerint csakugyan ilyenformán nyilatkozott Szulejmán abban a divánban, melyben elhatározta a Magyarország ellen indítandó háborút 1566-ban: *Convocatis purpuratis, coepit cum eis colloqui et oratione ostendere, nimis gravem nolam iniuri suae dignitati atque invictae potentiae, si ita socordia torpescerent, fractisque ac demissis animis essent.*¹

Továbbá így jellemzi Szulejmánt: legnagyobb a török szultánok közt; egy sem győzött annyi háborúban és annyi országon, mint ez; vitéz és bölcs, okos (II. ének 44—46. v.)

Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
 Talán keresztyén közt is legnagyobb lenne.

E jellemzést mi is bátran aláírhatjuk; az utolsó sorra vonatkozólag pedig halljuk, hogyan nyilatkozott Szulejmánról egyik történetírónk és Magyarország főpapja Verancsics Antal, mikor Buda

¹ Schwandtner III. k. 9. lap. — Megjegyzendő, hogy Bizarusnak »De bello Pannonico« cz. munkája meg volt Zrínyi könyvtárában (Bongarsius gyűjteményében: *Rerum Hungaricarum Scriptores varii*, Frankfurt 1600.) s Zrínyi jegyzett is bele valamit latinul (I. Bibliotheca Zrinyiana, 24. l.)

elfoglalását beszéli el: *Caesar in hanc vocem, christiano etiam principi usurpandam*, proripuisse fertur: *Leniora velim, purpurati; non enim principum est, in viduas et in pupillos saevire; urgere vero ad extrema, quos et Deus et fortuna ipsa dereliquit, etiam impium, nedum inhumanum esse duco.*¹

De Szulejmánban *kegyetlenség* is volt: mert »Roxa szerelméért« megölette fiát, Musztafát (l. II. ének 47. v.). — Szulejmánnak ez a tette historicum s indoka is ugyanaz, legalább *Leunclavius* szerint, a kitől vette Zrínyi ezt az adatot s a ki a szultánnak ezt a tettét szintén »*impium dirumque facinus*«-nak mondja (98.).

Zrínyi úgy tünteti fel Szulejmánt, mint a kit cselekedeteiben *harag és bosszú* vezet, a mennyiben mikor már volt megállapított hadi terve: Eger ellen menni s oda a hadsereg egy része el is ndult: megváltoztatta eredeti szándékát a miatt való haragjában, hogy Zrínyi megvert egy török csapatot Siklósnál (mely a költő szerint 2000 emberből, de valójában csak 300 főből állott). — Tudjuk, hogy a költő a szultánnak eme jellemvonását *Istvánffi*-től vette.

Ámde ez a jellemzés ellentmond annak, a mit Zrínyi a II. ének 48. vszakában mond Szulejmánról:

Szerencse ű véle nem játszott mint mással;
Ha ijeszteni is akarta csapással,
 Vagy *had veszésével*, vagy más kárvallással;
Mindenkor állandó volt okosságával.

Itt tulajdonképen nem a költő a hibás. Az ellentmondás oka a történelmi források eltérésében rejlik. Azt, hogy Szulejmán a siklósi vereség megbosszulása végett megy Szigetvár és Zrínyi ellen, egyedül *Istvánffi* állítja, még pedig hibásan, a mint mindnyájan tudjuk. Szulejmánnak nem ez a jellemvonása felel meg a valóság-nak, hanem a másik, az »állandó okosság,« melyet Zrínyi más történelmi forrásokból ismert meg. A költő következetlensége tehát a jellemfestésben onnan van, hogy nagyon is ragaszkodott a historiai kútfők adataihoz, hogy benne a *költő* meghajolt a *historikus* előtt.

¹ Verancsics A. összes munkái. Pest 1857. 1. köt. 218.

FARKASICS PÉTER.

Az éposz-író Zrínyinek főkapitányát rendkívül bátor vitéznek tünteti föl, a ki nagy pusztítást tesz és tett a törökökben s a kinek legnagyobb fájdalma az, hogy nem csatában esik el, hanem ágyban kell meghalnia. — Farkasics mivoltát *Istvánffiból* ismeri a költő, a ki ezt halála alkalmából így jellemzi: *Petrus Farcassitius magno cum omnium dolore e vivis excessit, qui quod Temesvarii obsidionem cum Lossoncio fortiter toleravit, magni usus et experientiae habebatur, eratque manu aequae ac consilio promptus* (294). Továbbá ezt írja viselt dolgairól az 1552. évből: *Petrus Farcassitius, Gregorii clarissimi viri filius, cum paucis sociis eruptione ex oppido facta, in pabulatores Turcas incidit, caesisque et captis aliquot ex iis, ac camelis et bubulis equisque adductis, quamquam hostes concitati, infensique eum persequerentur, transnatao tamen Temesso et praeda retenta, incolumis in urbem est reversus* (200). Végre 1565-ből, mikor Musztafa Krupa várát ostromolta, ezt olvashatjuk róla ugyancsak Istvánffinál: *Erant utraque castra, interfluente Una flumine, propinqua fronte collocata . . . . . Slunius et Farcassitius animadversa Aurspergeri cunctatione atque metu, magnopere ab eo petebant, ut sibi flumen vado transituris mille equites, totidemque pedites attribueret; velle se ea manu sociis laborantibus opem ferre et fortunae periculum cum hoste experiri. Verum ille metum et ignaviam inani prudentiae nomine velare solitus congressum omnem vitandum censuit* (279).

Istvánffinak ezen adataiból ismerte meg a Szigeti Veszedelem írója, hogy milyen ember volt Farkasics Péter. Azonban *költői* szempontból semmi esetre sem helyeselhető az, hogy Farkasics — ha már olyan fényes szerepet juttatott neki a költő Siklósnál s ha még Julius végén is első helyen esküszik fel a szigeti vitézek között, mint Zrínyinek főkapitánya — ágyban hal meg, a helyett, hogy ha nem is az utolsó kirohanáskor, hanem legalább az első kiütés alkalmával esnék el vitézül harczolva. Ámde a Szigeti Veszedelem írója inkább historicus volt, mint poéta, s azon ő nem segíthetett, hogy Farkasics minden vitézsége mellett is ágyban, régi betegségben halt meg a legnagyobb tekintélyű magyar történetíró tudósítása szerint. Melyik magyar költő merte volna abban az időben ezt a dolgot másképen adni elő?

ARSZLÁN BASA.

A budai pasa a költő jellemzése szerint nyughatatlan elméjű, okosság nélkül való, a ki minden dolgában oktanul járt el; azonkívül opium-evő és minden nap részeg (L. II. ének 2. és 21., 26. v.). — *Istvánffi* így jellemzi Arszlánt: Ut erat *turbido ingenio et gustato quotidie opio, vinoque temulentus, praeoccupandum illius adventum et initium belli faciendum praecipiti consilio decrevit* (286.).

Továbbá kérkedő, de a mellett félénk, gyáva, a kit már a keresztyén had közeledésének híre is futásra indított s a ki nem merte bevárni Budán Musztafát (I. II. ének 4., 29. és III. ének 7. v.). — Arszlán kérdésését már ismerjük *Istvánffiból* (I. főntebb a 265. lapon), gyávaságáról pedig ugyancsak nála ezt olvashatjuk: Arslanes *improviso metu exterritus* extemplo tormenta *summo silentio* retrahi, *jungique repente*, jumenta et Albam reduci jussit (286). És alább: Ceterum venientem Mustapham Arslanes *expectare non est ausus* (290.).

SZKENDER BÉG.

Úgy van rajzolva az époszban, mint a ki a szigetvári magyaroktól, illetve Zrinyitől nagyon fél s óva inti Mehemet béget is; és bár ez kéri, hogy háljon künn, csak éjfélig marad nála, azután bemegy Siklós várába. — Tökéletesen ilyennek tünteti fel *Istvánffi* is (290. l.).

MEHEMET BÉG.

Mint a ki mindeddig a szultáni udvarban volt, nem ismeri tapasztalásból a külvilágot, nevezetesen a háborút, ennélfogva elbizakodott, magát nagyra tartó (I. III. ének 19—26. v.). — Zrínyi Mehemet bég jellemét három forrás adataiból állapította meg. Ugyanis *Budina* szerint a szultán Mehmetet »*non multo ante ex aula sua* ascivit«; *Karnarutić* pedig ezt írja:

Feküdtek Siklós várán kívül

Egy cseppet sem ijedve meg semmi beszédétől.

Vége *Istvánffi* szerint Mehmet a Szkender intése daczára sem ment be Siklósba, hanem künn hált meg.

Mikor meglepik a szigeti vitézek, *bátran* vezeti ellenük csapatát, maga jár elől (I. III. ének 56—58. v.) és vitézül harczol (III. 78—85.) — *Istvánffi* szerint is: *Mehemetes excusso somno arreptisque armis cum fortiter pugnaret, manu dextra inter dimicandum detruncata . . .* (290).

Fiát, *Rézmánt*, vitéz ifjúnak tünteti fel a költő, de egyszersmind okosabbnak is, mint a milyen az apja, *Mehmet*. — *Istvánffi* *Mehmet bég fiát »egregiae indolis adolescens«-nek* mondja (290).

RUSTÁN BASA.

Szerény, a maga tehetségével nem kérkedő; cselekedeteiben a tényekből indul ki, azokra épít eljárásában s ennél fogva a meggondolatlan eljárást, a vakmerőséget keményen elítéli; az egyszeri botlásan okul; szerinte a várat nem meggondolatlan támadással, hanem észszel, hadi mesterséggel kell elfoglalni (I. VIII. ének 30—44.) — Akárhonnan ismerte meg Zrínyi Rusztem pasának eme jellemvonásait, jó forrásból vette s ez a jellemzés annál igazabb, mert keresztyén forrásaival egyezőleg az egyik török történetíró *Pecsevi* is, azt mondja Rusztem pasáról, hogy ez »az ész embere volt, megfontoló, illemtudó, szerény és magán uralkodni tudó« (I. köt. 21).

Rusztem a divánban tartott beszédében így okoskodik: Tény az, hogy Zrínyi M. vitézségének nagy *híre* van messze földön; s tény az is, hogy hírral viseltetnek a hadakozások, hogy ezzel vesztenek, vagy nyernek a császárok: mi nekünk tehát számításba kellett volna vennünk Zrínyinek hirnevét s mivel nem vettük számba, megfizettük az árát. De most már okuljunk kárunkon és Zrínyi hírét számításba véve harczoljunk ellene. — Ennek az okoskodásnak szakasztott mása az, melyet Rusztemnek egy előbbi beszédében találunk, mikor t. i. 1541-ben, Buda elfoglalása alkalmával, arról volt szó a divánban, hogy mitévők legyenek az országgal, Izabellával és a kis János-Zsigmonddal. Rusztem ekkor a többi pasák nézetétől eltérőleg így beszélt: Szulejmán az országot már előbb Szapolyai Jánosnak adományozta, a kit egyuttal testvérének fogadott. Ez a körülmény azt követeli egy nagy és igazságos fejedelemtől, hogy fogadott testvérének kis fiával tisztesség és méltányosság szerint bánjon s e kötelességének csak úgy tehet eleget, ha a kis gyermeket meghagyja a királyságban és abban megvédelmezi (*Istvánffi*, 150.).

AJGAS BASA.

Ezt Zrínyi csak ezzel a néhány szóval jellemzi (I. ének 89. v.)

Eztet híják *hadverő* Ajgás basának;
És bizony nemi heában nevezték annak,
Mert ez volt *oka sok nemzet romlásának*.

Szigetvár első ostroma alkalmával pedig ezt írja róla (X. ének, 90. v.)

Okos Ajgás basa *hadverő elmével*,
Lajtorját visz Vidra.

Pecsevi azt írja Ajgas, helyesen Ájasz pasáról, hogy nagyon okos, értelmes ember volt (I. köt. 20.). *Marino Sanutónál* pedig ezt olvashatjuk róla: »Il terzo Vesir Ajas Albanese di 44 anni non sa leger, *uomo di guerra*, non sa scriver e meno parlar.«¹ 1517-ben janicsár-aga volt s főleg az ő vitézségének tulajdonítható, hogy a török sereg leverte a mamelukokat. Később anatóliai, majd aleppói béglerbég, 1536—1539. években pedig nagyvezír volt.

RADOVÁN ANDRIÁN.

Zrínyi a fölesküvő vitézek között ilyen jellemzéssel lépteti fel (V. ének 49. és 50. v.):

Higyétek, *nem fenébb ennél az oroszán*,
Mikor török seregben keveredve van.

Küldött már *hatszázat törököt* pokolban,
De *még küld ezeret*, van olyan szándékban.
Száz seb vagy on testén, melyet nyert harcokban.

Előbb pedig (IV. ének, 50. v.) azt mondatja róla a szigeti kapitánnyal, hogy: *vitézségen* kívül semmije sincs neki. Az első roham alkalmával a Henyei-bástyát védte száz vitézzel és saját kezével levágott 40 janicsárt, 12 más törököt és Achmedán agát. Párbajra kelt a török hadsereg legrettentőbb vitézével, Demirhám-mal s ámbár ez ketté vágta sisakját és kéztusára ment vele,

¹ L. Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. III. köt. 52. 1 jegyzetben.

még sem bírta legyőzni, hanem egy más török szúrta keresztül dárdájával hátulról (l. X. ének). — Zrínyinek eme jellemzése *Istvánffi* előadásán alapszik, a ki Szigetvárnak előbbi, 1556. évi ostroma idején Radovánt tünteti fel a szigetvári őrség legnagyobb vitézének. Mindjárt az ostrom elején, mikor a törökök ágyúzni kezdtek a Kesás-bástyát, »Radovanus centurio cum sua cohorte in aggeres *excursione facta erupit, multisque hostium interfectis*, incolumis se ad suos recepit« (221). Később, mikor a törökök elfoglalták a várost, ismét kiűtött a várból a törökök sánczaira Újlaki Sebestyénnel együtt. Nagyon sokat leöltek az ellenségből s elűzték őket az ágyúktól. De új török csapatok érkeztek. A harcz négy óránál tovább tartott borzasztó vérengzéssel és kegyetlenül s a *törökök vesztesége 800 ember volt*. Maga Radován s *megsebesült* (222. l.) Harmad izben Szecsődi Mátéval együtt ütött ki a várból és felgyújtották a vár árkába hordott nagy mennyiségű fát (223. l.). Végre tudjuk, hogy 1566-ban is több izben kért engedélyt Zrínyitől a kirohanásra, míg végre az megadta neki s ez alkalommal veszté el életét vitézül harczolva.

Még három ember van a szigeti vitézek közül, a kiknek legalább egy-egy jellemvonását nemcsak a Szigeti Veszedelemből ismerhetjük, hanem egy másik forrásban, t. i. *Karnarutić*-nál is megtalálhatjuk.

Ilyen *Novákovics Iván*, kiről azt mondja Zrínyi (V. ének 44. v.)

Törött lába alatt sokszor török zászló
Hevert ő alatta sok török, sok holt ló,

s a ki az utolsó kirohanás alkalmával is igen vitézül harczolt. — *Karnarutić*, mikor Novákovicsot említi, utána teszi: »amaz ismert vitéz.«

Alapi Gáspár-ról azt olvassuk az époszban, hogy:

Bővölkedik vitézséggel s okossággal

s hogy a Szigetben benrekedt Delimán akkor igyekszik kijutni a várból, mikor látja, hogy:

Alapi Gáspárral siet vajda Stipán (X. én. 85.). *Karnarutić* pedig azt mondja Alapiról, hogy »a törököknek lovon és gyalog egyaránt tud ártani.«

Végre *Kobács Miklósról*, a ki két száz legényt vezet, megtudjuk, hogy:

Bizony ezeret is ez méltán vezethet,
Mert ravaszabb nálánál hadban nem lehet.

Karnarutić pedig ezt állítja róla:

Vitézi tetteket vitt véghez mindig
És soha sem ismerte a félelmet.

VII.

Miután — úgy hiszem — sikerült bebizonyítanom elég részletesen, hogy Szigetvár bukását nem Zrínyi Miklós, a költő, emelte az epopea magaslataira s hogy költeményének csaknem egész meséje, tartalmának nagy része, a cselekvények indokolása és a főbb alakok jellemzése nem a költő sajátjai, hanem a historiác: most már áttérhetünk annak kiderítésére, hogy mi adott okot Zrínyinek a Szigeti Veszedelem megírására és milyen czéllal írta. Mert már az eddigiekből is kétségtelen annyi, hogy valami mondanivalója volt vele a nemzetnek s nem azzal a szándékkal ílt az íróasztalhoz, hogy most egy époszt fog írni a magyar olvasónak költői gyönyörködtetésére.

Azt pedig, hogy Zrínyi mit akart mondani és hirdetni a magyar nemzetnek a Szigeti Veszedelem megírásával és kiadásával, nem én fogom megmondani. Megmondta ő maga a munkájában s úgy látom, hogy akkor a nemzetnek több derék fia meg is értette; én csak annyit teszek, hogy a költőnek és ősenek életéből, továbbá korának viszonyaiból és szellemi irányából összegyűjtöm és fölemlítem ama mozzanatokat, melyek szavainak jelentését és jelentőségét előttünk, a késő nemzedék előtt is, megérthetőkké teszik.

Tudjuk, hogy Zrínyi Miklós lelkét egész életében, egy nagy eszme foglalta el: Magyarország felszabadítása a török iga alól, még pedig maga a magyar nemzet által. Kora ifjúságától fogva ez volt legforróbb vágya, ennek az eszmének megvalósíthatására fordította minden erejét; azért képezte magát a történelmi és hadtudományi munkák olvasásával, hogy jó katona, illetőleg jeles hadvezér váljék belőle, mikor szükség lesz reá. Életének fő-fő célja nem a politikai szereplés, nem a költői dicsőség volt, hanem

a hadvezérség. Ezt ő maga megmondta többször. 1649 január közepén így nyilatkozott báni beiktató beszédében: »Genius enim meus magis me *ad tractandum gladium pro utilitate patriae, quam ad gestandam togam* invitat.«¹ A Szigeti Veszedelem előszavában ezt mondja: »Az én professióm avagy *mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál.*« Az éposz végén álló »Berekesztés«-ben meg is mondja, hogy mi az ő professiója:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,

Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:

Míg élek, harczolok az ottomán hóddal.

S végre hadtudományi munkái előszavában ezt írja: »Én az én géniumomat mindenkor hazám szolgálatjára alkalmaztatom, de mivel még az ifjuságtul forr a vér bennem, *inkább forgatnám a hadi dolgot, hogysen mást,* úgymint *hazánk szolgálatjára leghasznosabb* állapot.«²

Tehát nem költő s nem is politikus óhajtott lenni, hanem hadvezér; mert úgy volt meggyőződve, hogy ilyen minőségben használhat legjobban hazájának, a mennyiben a török kiűzését tartotta a legégetőbb szükségnek.

Az pedig, hogy az országnak a török iga alól leendő fel szabadítását nem bizonytalan és hosszabb időre akarta halasztani, hanem abban a meggyőződésben élt, hogy azt már az ő korában lehet és kell végrehajtani: világosan kitűnik az 1661. évben írt »Az török áfium ellen való orvosság«-ból, s különösen ama szavaiból, melyeket a végén mond: *ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem*; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük . . . ki bízik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, énekelje velem Debora énekét: »Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domine; *nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit.*« — Kitűnik továbbá az ötödik discursusból is, melyet a szent-gotthárdi csata után írt s melyben ezeket mondja: »*Tudni megválasztani az üdőt valami igyekezetünkre,* mert ugyan bizo-

¹ Georgius Rathkay: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae. Croatiae et Slavoniae. Editio altera, Vindobonae 1772. 228. lapon.

² Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 71. l.

nyába látjuk, hogy *vannak oly órák az időben, az melyek szerencsések némely dologra*, és ha azok elmúlnak, bár várjuk azután visszafordulását, de heáiban. Egy nyelven sem mondhatják jobban ki eztet, mint az olaszon: *conjuntura*, mintha azt mondaná: *conjunctio bonae fortunae*, avagy *occasionis*. Hitemre, *azt a conjunkturát soha úgy meg nem lelhattuk volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben.*¹

Már most az a kérdés, hogy a török kiűzésének eszméje s a kiűzés idejének elérkezte mikor szülemlett meg Zrínyi fejében: csak 1661-ben-e, mikor az Áfumot írta, vagy már előbb? Ama szavaiból, melyeket az imént báni beiktató beszédéből (1649. jan.) s a Szigeti Veszedelem előszavából és berekesztéséből idéztünk, minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy *ez az eszme már az éposz írása idején, illetve megjelenése előtt (1651 előtt)* megfogalmazott Zrínyi lelkében; mert már azokban hirdeti, hogy a míg él, harcolni fog a török ellen, minthogy ez a leghasznosabb a haza javára. Az aztán nem nagy fontosságú kérdés, hogy melyik esztendőben, illetve melyik télen írta Zrínyi a Szigeti Veszedelemet; mert hiszen az első fogalmazástól sokban különbözik az 1651. évi kiadás és így az éposz végleges megírása idejéül az 1651. évet, a szerző által véglegesen megállapított és helybenhagyott formájának az 1651-kí kiadást kell vennünk, ebből pedig már látjuk, hogy ama nagy eszme akkor már egészen eltöltötte lelkét.

Mindezeket tudva, a miket eddig mondtunk, olvassuk el a Szigeti Veszedelem I. énekének 21., 23. és 24. versszakait. Az isten, mikor a török szultánt *1566-ban* beküldi Magyarországba, ezeket mondja:

Én peng töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, vesztí az ros magyarokat,
Mind addig tóri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

Ez mind addig lészen, míg boszút nem állok,
Harmad, negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észbe nem veszík magok,
Örök átkom, haragom lészen ú rajtok,

¹ Hadtudományi Munkái 215. 1.

De *ha hozzám térnek* megbánván bűnüket,

Halálról életre ismét hozom őket.

Jaj, *török*, néked, haragom vesszejének!

Te vagy, de *eltörlek, ha ezek megtérnek*.

Mit jelentenek ezek a szavak? Az úristen, kit a magyarok a régi, katolikus vallás megtagadásával elhagytak, a török hatalmába adja őket s vár a negyedik ízig, a negyedik emberöltőig; és ha a negyedik emberöltő visszatér hozzája, megsemmisíti a törököt, más különben pedig haragja örökös marad a magyar nemzeten.

Jegyezzük meg, hogy a költő ezt a kijelentést 1566-ban mondatja az istennel. Az 1566. évtől, a szigetvári hőstől fogva pedig éppen a költő kora a negyed íz, a negyedik emberöltő. Továbbá II. Ferdinánd király és Pázmány Péter működése következtében a magyar nemzetnek nagyobb része csakugyan visszatért elhagyott istenéhez, a katolikus egyházba, a mennyiben azok halálakor, 1637-ben, már a katolikusok voltak többségben az országban s a visszatérés úgy a főurak, mint a nemesség és pór nép között szüntelenül folyamatban volt azután is. A terminus (a negyedik íz) és a megkegyelmezés föltétele (visszatérés az elhagyott istenhez) tehát elkövetkezett és teljesítve lőn, — és így eljött az az idő a negyedik emberöltővel, a mikor az isten összetöri, illetve engedí összetörni haragja vesszejét, a törököt!

Ime, Zrínyi Miklós a *Szigeti Veszedelem*ben kiáltja ki *legelőször azt a jelszót*, melyet azután egész életében hangoztatott, *hogy itt az ideje a török kiűzésének!*

Azonban ne gondoljuk azt, mintha Zrínyi találta volna ki, hogy éppen az ő kora az, melyben elérkezett az idő a török hatalom megtörhetésére. Már — mint előbb láttuk — a XVI. századbeli magyar írók is azt hirdették, hogy ha a magyar nemzet kivetkőzik bűneiből és visszatér elhagyott istenéhez: fel fog szabadulni a török iga alól. Azonkívül a XVI. század közepétől fogva egészen 1664-ig Európa-szerte is csaknem minden esztendőben jelentek meg olyan könyvek, melyek a török hatalom megsemmisülésének közeledését jósolták és várták: sőt magoknál, a mohammedán népeknél is keletkeztek jóvendölések a mohammedán uralomnak keresztyén fegyverek miatt nemsokára bekövet-

kezendő bukásáról.¹ Ez a hit, a mohammedanizmus vesztéről való meggyőződés, tehát úgy szólván *a levegőben volt Zrínyi korában is, az előtt is és akarata ellenére is mindenki magába szívtá.* Sőt jelent meg 1564-ben — tehát 2 évvel előbb a szigetvári hős halálánál és annál az időnél, melyben a Szigeti Veszedelem írja szerint isten a negyedik emberöltőnek ígéri a felszabadulást a török iga alól — mondom, jelent meg egy német könyv, a mely éppen azt jövendőli, hogy *a török birodalom az 1670. évig fog fennállani s azután összeomlik.*² — Az 1670-ik esztendő még beleesett abba az emberöltőbe, melyben Zrínyi még élhetett volna, ha véletlenül 6 évvel előbb fiatalon, 46 éves korában, meg nem hal.

Nem tudom, hogy ismerte-e Zrínyi éppen ezt a munkát, de arról, hogy az ilyen irányú iratok közül ismert többet, ő maga tanuskodik az ötödik discursusban, mikor azt tárgyalja, hogy az 1664. évben lett volna legjobb alkalom a török ellen hadakozni.³ »Hallgatok amaz köz profétiákrul, a kiket mind török s mind keresztyén nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása; azok nékem kevés impulsust adnak.« — Elhiszem, hogy 46 éves korában, mikor e sorokat írta, már nem az ilyenféle jövendölésekből merített erőt a török kiűzésére irányuló törekvése; de éppen ez a tiltakozása is mutatja, hogy 30 éves korában, vagy

¹ A sok közül csak a következőket említem föl. a) Prognoma, Sive praesagium Mehmetanorum, *primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu*, ex Persica lingua in latinum sermonem conversum. Auctore Bartholomaeo Georgievits. Basileae, 1551. — b) Wilh. Neuheuseri Türkische Prophezeiung von ihrem eigenen Untergange. Frankfurt 1594. — c) Türkische Relation, oder gründlicher Bericht . . . . . Sambt angehangter Mahometischen Prophezey, *wie lang das Türkische und Ottomanische Reich bestehen solle? Auch wenn es seinen Untergang, Ruin und Zerstörung zu gewarten haben werde?* Nürnberg, 1622. — d) Des grossen Propheten und Apostels Mahomeds Testament . . . . . Sampt einer Zugabe von der Christen und Juden Zustand, nachdem der türkische Glaub seinen Anfang genommen, benebenst einer Türkischen Prophezeung, worinn sie selbst ihres endlichen Unterganges wegen den Christen befürchten. 1664. — e) Tieleman Joch. Andr. Sacratissimum Prophetico-Gogicum, III. Schriftmässiges Bedenken, ob es vermutlich, das *Ungerland werde von den Türken können gerettet, und die eroberten Plätze wieder abgenommen werden.* Leipzig, 1664.

² Czimo: Bericht aus Constantinopel v. 2. Febr. von des Türkischen Tyrannen und Widerchrists verderblichen Anzug wider die Christenheit . . . . . Endlich von einer neuen Prophezey, dass *das Türkische Reich bis auf das Jahr 1670 noch floriren, und alsdann untergehen sollte.* 1564.

³ L. Hadtudományi munkái 215. lap.

mikor még innen volt a 30-on, ifjú lelkesedése idején, ő reá is nagy hatással lehettek az ilyenféle könyvek profétiái.

Jogosan mondhatná valaki, hogy ha Zrínyi csak azt akarta kimondani és hangoztatni első kiadott munkájában, hogy itt van az ideje a török kiűzésének: ezt másképen, más alakban is tehetne volna, a mely talán alkalmasabb lett volna a bizonyításra és fejtegetésre s ebből a célból nem volt szükséges megírni Szigetvár elestét, illetve szép-apjának hősi halálát. De várjuk a dolgot sorára. Zrínyi még más valamit is akart mondani a nemzetnek a Szigeti Veszedelemmel s annak a más valaminek megértéséhez már okvetlenül szükséges volt megírnia ősenek legdicsebb tettét.

A XVII. századbéli unokáról tekintünk vissza Zrínyi Miklósr, a szigetvári kapitányra.

Tudjuk, hogy Zrínyi M. még ifjú korában 1543-ban több fiatal főúrral és nemessel, nevezetesen Báthory Andrással, Verbőczy Imrével, Kadovics (vagy Katics) Miklóssal s a két Horváth Bertalannal, szövetséget kötött a török kiűzésére, illetve az ország elvesztett részeinek visszaszerzésére.¹ S tudjuk azt is, hogy Zrínyi egész életében eme szerződés értelmében munkált, a mennyiben a töröknek ártott, a hol és a hogyan módjában állott.

Később, 1564-ben, Ferdinánd király halála után, a Miksa által összehívott királyi tanácsban — melyben arról kellett határozni, hogy fenntartassék-e továbbra is a béke a törökkel, vagy ne? — azzal, az ország sorsán gyökeresen változtatni szándékozó tervvel lépett föl, hogy *egy nagy háborúban* — melyhez 70.000 ember szükséges — *ki kell űzni a törököt az országból; mert ennek a felszabadításnak már elérkezett az ideje s van rá jó alkalom.*² — Azonban Zrínyinek nagyszerű tervét nem fogadta el a király és tanácsa; okoskodásai és argumentumai süket fülekre találtak, épen úgy, mint később unokájának szavai.

Tudjuk végre a szigetvári hősről, hogy ő a régi magyar hadviselési mód embere volt, a német hadviselésnek pedig hatá-

¹ L. Joannes Martinus Stella: De Turcarum in Regno Hungariae successibus epistolae quatuor. — Epistola tertia. Schwandtnernél II. kötet 384. — És utána Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 317.

² »Ita ut mihi quidem tempus esse videatur ad vindicandam in libertatem Rempublicam expurgiscendi, ac oblata occasione jugum a cervicibus nostris excutiendi.« *Istvánffi* a XXII. könyv elején, 271. Istvánffi közli a beszédet egész terjedelmében.

rozott ellensége. A török elleni harcokban csak a magyar és horvát katonákat kedvelte; mert tapasztalásból tudta, hogy a törökkel szemben csak ezek állják meg helyüket kellőleg. Így éppen 1566-ban sem fogadta el a Károly főherczeg által több ízben felajánlott német gyalogokat, úgy hogy Szigetvár őrsége magyarokból és horvátokból állott.

Eme körülményeket jól megfontolva mit vehetünk észre? Azt, hogy már a szigetvári kapitánynak is az volt a legfőbb törekvése, legforróbb óhajta és élete tevékenységének egyedüli célja, a mi unokájának: a török kiűzése; azt, hogy mindakettő a régi magyar hadviselés híve volt s mindakettő csak a magyart és horvátot tartotta használhatónak a török elleni harcokban, — egyszóval azt, hogy a költő Zrínyiben ősenek, a szigetvári hősnek lelke élt. A test ugyan kettő, de a szellem egy és ugyanaz.

És ez az egyezés — meg vagyok róla győződve — nem véletlen találkozás. Bizonyosak lehetünk a felől, hogy a költő Zrínyit, ifjú korában, mikor Magyarország történetét tanulmányozta, valamennyi történelmi alak között ősenek viselt dolgai, vitézi harcrai lelkesítették legjobban; hogy nagy elragadtatással olvasta — s bizonyára nem is egyszer — Istvánffiból ősenek ama beszédét, melyben a királyi tanácsban azt sürgeti, hogy ki kell űzni a törököt az országból, mert eljött az idő; s hogy dicsőségre vágyó lelkében fogadást tett: nagy ősenek nyomdokain haladni, példáját követni.

Hogy ősenek példánya volt első sorban elhatározó befolyással a fiatal Zrínyire életpályája megválasztásában, őset tekintette követendő példányképének: azt maga is bevallja a Szigeti Veszedelem IX. énekének elején, hol ezeket írja:

Kis elme ez, ki ír nagy Atyám dolgául.
Még sem tanácstalanul kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat.
Nem rőjtöm istentül vett talentumomat:
Kézzel is, ha lehet, követem Atyámat.

A »kézzel is« azt jelenti, hogy: tollal, írással is. E vallomásából az tűnik ki, hogy már előbb elhatározta, hogy más valamivel is követni fogja nagy Atyját. Mi lehetett volna az a más valami, mint a *kard*, a harc s természetesen a török ellen folytatandó harc? Mert a »kézzel is követem« kifejezés szükségképen maga

után vonja egy másik gondolatnak bevezető részét, a »nemcsak« szót, a mely után — ismerve mind a szigeti kapitánynak, mind unokájának pályáját és életcélját — csakis ez a szó következhetik: »karddal.«

Vegyük még ehhez azt a hatást, melyet a szigeti kapitánynak 1564-ki beszéde gyakorolt az unokára, a mint prózai munkáiban s főleg az Áfiumon észrevehető. Csak néhány pontot említek.

A szigeti kapitány ezt mondta: »Hostes non secus, ac si nulla pax, nullum foedus ictum esset, agros urere et populari, miseram plebem quotidie ad deditionem compellere, arces finitimas invadere et expugnare, imperium per fas et nefas prolatare contendunt.« — Az Áfiumban erről a dologról ezt olvashatjuk: »Több száz esztendejénél már, hogy *a frigynek árnyéka* minket nem nyugotott, hanem rontott és ez alatt ugyan megromlánk.«

A szigetvári hős ezt mondja a törökről: »Sive apud eum beneficio, sive metu procedamus, perinde esse duco; adeo miseriis et sanguine nostro satiari non potest.« — Az unoka így ír az Afiumban: »Talám vagyok oly gondolatja némelynek, hogy . . . megszűnik ez a dühödt eb ezután, mert Rákóczit kívánsága szerint elvesztette, Erdélt megalázta, Magyarországot megijesztette, elég az neki. Hívságnak hívsága ez a gondolat . . . . . Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a tűrés s együgyűség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt.«

Az 1564-ki beszédben úgy okoskodik Zrínyi, hogy a támadó háborúhoz szükséges 70.000 ember közül 12.000-nek kell gyalogosnak lenni, 58.000-nek pedig lovasnak; még pedig azért, mert a török rendes gyalogságnak a janicsároknak száma 12.000, az ázsiai és európai hűbéres lovasságé 25, vagy 30.000 s a határvidéki zsoldos lovasoké ugyanannyi, — a feladat pedig az, hogy mi is megfelelő számú fegyvernemeket állítsunk szembe a török hadsereg csapataival. — Ehhez az okoskodáshoz képest azt mondja az Áfium írója, hogy ú. n. béke idején »a magyar nemzet tartana négy ezer gyalogot, nyolcz ezer lovast. Tudom, hogy lesz olyan, a ki talám megneveti ezt az én tanácsomat ez iránt, hogy *a lovast többnek mondtam az gyalognál . . . . . A töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagyok, lovasból áll, és arra kell céloznunk, hogy annak ellene állhassunk.*«

A szigeti kapitány azt hangoztatta, hogy csak katonaság legyen: a zsold, élelmiszer stb. bőven kikerül Magyarországból. — Unokája is ebben az erős meggyőződésben volt. »Azt mondják: Pecunia est nervus belli; ezt is meg kell találnunk, pedig fogyatkozhatatlanképpen, annyit, a mennyi szükség. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én pedig azt mondom, hogy nagyon.«

Vége figyelemre kell méltatnunk azt a körülményt is, hogy a költő mennyire igyekszik közelebbi viszonyba hozni magát ősével, úgy kapcsolni össze kettőjüket, mintha a szigetvári kapitány neki *apja*, ő pedig annak *fia* volna. A Farkasics Péterre írt epigrammjában ezt olvassuk:

Jó uram siratott
S *fia* rólam írt jót.

A Szigeti Veszedelem IX. énekének elején pedig:

Kis elme ez, ki ír nagy *Atyám* dolgárúl.
Kézze is, ha lehet, követem *Atyámat*.

Vége az éposz végén ezt mondja:

Vitézek istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Ő vitéz véreért vedd kedvedben *fiát*.

Mindebből erős törekvés látszik, minél szorosabban fűzni magát a szigetvári hőshez, hirdetni, hogy ő annak a fia.

Ismervén már most a költőnek és ősenek egymáshoz való igazi viszonyát, életük törekvéscinek azonosságát, szellemük tartalmának közösségét s tudván, hogy a költő Zrínyiben ugyanaz a lélek élt, a mely szépapjában: érthetőkké lesznek azon intések és tanácsok, melyeket a költő a szigetvári hőssel mondat fiának, Györgynek.

A siklósi harczból visszatérő Zrínyi ezt mondja fiának (IV. ének, 36. v.):

Tanulj, fiam, tülem isteni félelmet,
Tanulj fáradságot s kemény vitézséget:
Mert *kell tenéked is követned engemet*,
Sokat járnod s fáradnod, veritékezned.

Mikor kiküldi Szigetvárból, ilyen beszédet intéz hozzá: Fiam, *én kardommal megalapítottam a te értékedet* s mivel most utoljára

látlak, kérlek, *viseld magadat intéseim szerint*. Légy istenfélő, tanulj tőlem vitézséget, hazádhoz hűséget, jó cselekedetet. Azon az úton járj, melyet az istenfia rendelt:¹ akkor erőlt vehetsz a pogány törökön. Tartsd emlékezetedben az én sok próbámat, hogy *el ne fajulj tőlem; karddal szerezz magadnak hírnevet*, hogy mindenki Zrínyi igaz fiának mondhasson (I. V. ének 77—83. v.). — A fiú erre azt mondja, hogy vagy a várban marad, vagy öngyilkos lesz; mert inkább vesszen el a Zrínyi név, mintsem csak egy Zrínyi is gyalázattal éljen (V. én. 90. v.). Mire az apa így válaszol: Most még semmit sem használsz haláloddal, tehát életben kell maradnod, hogy majd *mikor szükség lesz rád* és a haza jólléte úgy kívánja, *akkor kövesd példámat* (V. én. 94—96.).

A költő természetesen *magára* vonatkoztatja ezen intéseket. Igaz ugyan, hogy Györgynek voltak mondva, de úgy, hogy a szigeti hősnek minden ivadékára tartoznak. A költő életéből és irataiból tudjuk, hogy ő csakugyan olyan ember volt, mintha emez intézkedéseket követte volna. Az istenfélés,² vitézség, hazaszeretet, jó cselekedet,³ mindezen tulajdonságok meg voltak benne. Azon az úton járt, melyet isten fia rendelt; kardjával ohajtott hírnevet szerezni magának s nemcsak el nem fajult ősetől, de annak igaz fia, igazi Zrínyi-ivadék volt;⁴ s mihelyt életkora és a körül-

¹ A szigeti Veszedelem V. énekének 82. versszakában így van ez a hely:

Fiam, annak szolgálj és járj azon úton,
Kit fia Istennek rendelt ez világon.

E szavak t. i. az I. ének 7. versszakára czéloznak, hol az van mondva, hogy a magyarok letértek arról az útról:

Az nagy mindenható az földre tekint,
... leginkább magyarokat észben vette:
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.

² Ő maga mondja a Szigeti Veszedelem I. énekének 6. versszakában őszere vonatkozólag:

Lássák pogány ebek: az ki istentől fél (=istenfélő)
Soha meg nem halhat, hanem örökre él.

³ V. ö. hadtudományi munkáihoz írt előszavának kezdetével: »Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől mondhatjuk, hogy nem panaszkodhatunk az időnek rövidegén, holott ezt az időt, kiben vagyunk, számíthatatlan módon jó cselekedetekre szabhatjuk.

⁴ Érdekes, a mit Zrínyi Malvezzinek »Discorsi sopra Cornelio Tacito« cz. munkájába jegyezt be saját kezével családjára s főleg önmagára vonatkozólag: »Familia Zriniana ideo potest triumphare et laudabilis est, quia nemo ex iis aut imbellis aut infidelis domino suo nominari potuisset; ergo majorem gloriam consequitur homo in successore bono, quam in malo« (Bibl. Zriniana, VIII. l.).

mények engedték, azonnal követte őse példáját a kemény vitézségben, sokat fáradt és veritékezett. A Szigeti veszedelem írója tehát voltaképen nem tett mást, mint szemléltetővé, vagy inkább drámaivá tette azt a hatást, melyet dicső őse példája gyakorolt reá.

Még két hely van a Szigeti Veszedelemben, melyet figyelemünkre kell méltatnunk. Egyik a II. ének vége, hol isten azt mondja a szigetvári kapitánynak, hogy meg fog halni az ő neveért, de *fiában feltámad és tovább él*. Másik pedig az eposz vége, hol a szerző már a maga nevében mondja:

Vitézek istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ily subscribálással néked adta magát:
Ő vitéz véreért vedd kedvedben fiát.

Miért írta tehát Zrínyi a Szigeti Veszedelmet? *Kimondja benne a jelszót, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ennek a nagy munkának végrehajtására az az ember van hivatva, a kiben a szigetvári Zrínyi Miklós lelke él tovább; mert a szigeti kapitány olyan föltétellel, vagy vérével írott szerződés mellett áldozta fel életét az istennek, hogy majd a negyedik emberöltőben, mikor a magyar nemzet visszatér hozzája, megengedi fiának a török-hatalom megtörését.*

A Szigeti Veszedelmet tehát Zrínyivel a legnemesebb ambitio iratta, mely a hazaszeretetből és vallásosságból fakadt. Hogy a török kiűzésének nagy munkájában a vezér-szerepet önmagának szánta, azt már előttem mások is egészen természetes és kétségtelen dolognak tartották¹ s annak tartja mindenki, a ki Zrínyinek életét és iratainak szellemét ismeri. Ez a körülmény pedig azt bizonyítja, hogy helyesen értettem meg a Szigeti Veszedelem tendenciáját.

Mindent összefoglalva röviden, a következőkből áll, szerintem, a Zrínyiasz helyes ismerete.

Az őse példáján lelkesült és annak nyomdokait követni szándékozó Zrínyi azt akarta hirdetni a magyar nemzetnek, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ebben a munkában a vezérszerepre kész is, meg hivatva is van, mint annak a másik Zrínyi Miklós-

¹ Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái 13. lap.

nak ivadéka, a ki éppen a török ellen folytatott harcban áldozta fel életét a hazáért. Ezt pedig legalkalmasabban olyan munkában hangoztathatta, melyben ősenek éppen ezt a legdicsőbb tettét beszéli el. Ilyen célzattal írván, az esemény előadásában nem térhetett el a történelmi tudástól, hanem alkalmazkodnia kellett a históriához. De mivel a történetet a maga korának szellemében, annak a nemzedéknek a vallási viszályoktól és a török iga alatt sinlődéstől befolyásolt felfogásával beszéli el, a mint hogy más-képpen nem is tehette: ezért látjuk mi — a késő nemzedék, más korszellem, más felfogás mellett — a Szigeti Veszedelemet az epopea magaslatára emelve, holott az a maga korában, iratása idejében *história* volt, nem költemény. Költeményszámba csak azok a részek, ama *fabulák* mentek akkor, melyeket a szerző szántsándékkal ilyenekül szőtt be Homeroszból, Vergiliusból és Tassóból, vagy pedig utánuk maga alakított.

Ilyennek ismertem meg, így fogom én fel a Zrínyiászt. Hogy másnak látom, mint a minőnek az eddigi kutatók látták, az onnan van, hogy a klasszikus éposz-írókkal és a szerzőnek egyéb, prózai munkáival való összehasonlításon kívül figyelembe vettem a XVI. és XVII. századbeli vallásos jellegű magyar irodalmat, továbbá a Zrínyi által ismert történetírást, azután azt a keresztyén irodalmat, mely a XVI. és XVII. században a vallási küzdelmekről befolyásolt s a török uralom terjedésének hatása alatt álló szellem terméke volt; s végre igyekeztem fölismeri azt a szellemi egyezést, mely a szigetvári hős és unokája között fennállott.

THURY JÓZSEF.

GRADECZI HORVÁTH GERGELY ÉS LÁM (AMBROSIVS) SEBESTYÉN HITVITÁJA.¹

— Harmadik és befejező közlemény. —

Ezentúl Ambrosius Lám Sebestyénnel többé nem találkozunk a küzdők sorában. Hatalmas ellenfelei meg nem elégedvén a fegyverrel, a melyet nekik a sajtó nyújtott, még kieszközölték azt, hogy az öt sz. kir. városnak Szebenben márczius 9. és 10-kén tartott zsinata, habár felettes hatóságát nem képezte, hitvallását mint nyilván kalvinismust hivatalosan kárhóztatta.¹ Csakhamar ezután, a század végső éveiben az annyi megpróbáltatáson átmént férfiú szintén áldozatja lett az országos ragálynak.

Közvetlenül halála előtt még kinyomatta Heidelbergben azt a gyászbeszédét, melyet pártfogójának, Thököly Sebestyénnek 1596. évi június 9-kén elhalt neje, szül. Döczy Zsuzsanna fölött, Pilcz Gáspár markusfalvi lelki pásztornak magyar bucsuztató szónoklata után, latin nyelven tartott.²

Eme nyomtatványnak Thököly Istvánhoz, Sebestyén első szülött fiához 1594. január 20-án intézett ajánlóleveléből a következő érdekes adatok jönnek tudomásunkra. Az ifjú Istvánt európai tanulmányi útja kezdetén Lám kísérte Siléziába a briegi gymnasiumba, s a tanároknak a legmelegebben ajánlotta. Ott Zedlicius Venczelnek, Joachim Frigyes sileziai herczeg tanácsosának s utóbb liegniczi kapitánynak szíves vendégszeretetében részesültek. Az asztalnál tudományos beszélgetéseik az ó és új világra egyaránt kiterjedvén, ekkor a házi úr hivataltársa Heigelius András az új világ városait oly pontosan ismertette, mintha azokban naponkint megfordúlt vagy az előadott részleteket írásból olvasta volna. Viszont Zedlicz Venczel testvére Kristóf, kit később Silézia rendei, mint adófelügyelőt, felső Magyarországba küldtek s ki a keresztesi csata után Kassán halt meg, a legelőzékenyebben muta-

¹ »Libellus actuum synodaliū« című kézirat a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában.

² 4-rét 14 számozatlan levél A—D 2 signatúrával. Használtam a Nemzeti Múzeum könyvtárának példányát.

tott meg nekik Briegben mindent, a mi megtekintést érdemelt. Ugyan akkor Silézia fővárosát Boroszlót is meglátogatták s gyönyörködtek az itteni könyvtárban, a melyet az egész keresztyén világban kiváló tekintélynek örvendő *Monavivus Jakab*, ki akkor a műzsáknak és barátainak élt, időközben pedig szintén mint a herczeg tanácsosa Briegbe költözött, gondos választékkal gyűjtött össze és most is gyarapít. E gyűjtemény gazdagításában vele vetélkedtek a város tanácsa és bőkezű magánosok. Abban Lám két napon át feljegyeztette az előtte ismeretlen könyvek czímeit, míg az ifjú Thököly ezalatt társaival a város erődítményeit s egyéb hadi készülékeket szemlélte meg.

Utóbb Lám miután egy neki ajánlott beszédből, melyet az ifjú főúr görögből fordított latinra, ennek tanulmányaiban való előmeneteléről meggyőződött: kieszközölte számára atyja engedélyét a további utazásra, valamint az e végre szükséges költséget. Azóta is vándorlásaiban őt szellemileg élénk részvétellel követi s tőle a megelőző őszkor a tudós Ujfálvi Imre útján örvendetes tartalmu levelet kapot;¹ egy másik leveléből pedig értesült a felől, hogy az utazónak különös támaszául szolgál egy *Felkmann Péter* nevű igen tanult brassói származásu ifjú, ki előzőleg már több országot beutazván, mintegy kalauz-szolgálatot teljesít.

Folytatólag figyelmezteti Lám az ifjú Thökölyt elhunyt anyja s még élő atyja erényeire, melyek fáklyakint világítsanak neki.

Atyja kiváló helyet foglal el azok között, kik vidékükön az igaz vallás terjesztését előmozdítják. E célból segélyez külföldön tanuló ifjakat egyedül azzal a kötelezettséggel, hogy tanulmányaik befejezésével egyházaiknak, vagy a közügynek szenteljék szolgálataikat. Az utóbbiak sorából példakép felemlíti ifjukora óta barátját *Zsigmond* (Sigismundus) *Dávidot*, ki jöllehet már 30 éves korában elhalt, nevét verses és prózai munkákkal megörökítette.² Atyja e mellett bőkezű pártfogója, úgy Lámnak, mint az egyházban és iskolában tanító társainak. Másfelől hűségét az uralkodó iránt folyton nagy áldozatokkal tanusítja s bebizonyította főkép a törökökkel vívott harczokban, melyekben saját válogatott csapatával vett részt. Midőn Győrnek célba vett ostromától a pozsonyi országgyűlésen léte alkalmából értesült, sietett udvari kíséretével báró Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós támogatására és a hadjáratban szemé-

¹ Bizonyára az a tudós debreczeni tanár s pap ki az 1598. óta számos kiadást ért »Halotti énekek«-et összegyűjtötte; nem különben a szikszai Fabricius Balázs-félc latin-magyar szótárt 1597-ben újból bővítve, kiadta.

² A kassai születésű Zsigmond (Sigismundus, Sigismundus) Dávid Wittenbergben 1577-ben, tehát két évvel későbbben kezdte meg tanulmányait, mint Lám. Életrajzát adja Bod az Athenas 133. 134 II., és Bartholmaeides, Memoriae Ung. 65. I. Egyik Kolozsvárott 1584-ben megjelent munkája a R. M. Kvtár II. 180 sz. a. van leírva. Klein a Nachrichten III. része 157 lapján foglalt életrajzában tévesen vonatkoztatja Melanchtonnak egy 1545-ben írt levelét erre a Zsigmondra,

lyesen közreműködven, a táborban maradt a vár bevételéig. Hasonlókép 200 könnyű lovassal elősegítette Nagyvárad felszabadítását, sőt buzdításával, valamint befolyásával kieszközölte, hogy egy felső Magyarországon gyűjtött hadsereg is a törökök és tatárok ostromló hada ellen indullon.

De az ifjú Thököly követendő példákat találhat rokonai körében is. Így egyik nagy bátyja *Nyáry Pál*, alig hogy csudálatos módon menekült a török kézre került Egerből, *Redern Menyhért*, *Kyrál György* és *Ribisch Gottfried* jeles férfakkal egyesülten részt vett Várad ostromában. Másik két nagybátyja *Dóczy Gábor* és *András* közül az elsőt ugyan az ország nagy kárára virágzó ifjú korábban ragadhatta el a halál, a másik azonban egyéb tehetségei mellett főkép a magyar, latin, német és cseh nyelvek teljes ismerete miatt Miksa főherczeg előtt nagy becsben állott. A rokon *Forgách*-családból *Simon*-nak a megelőző évben bekövetkezett halála után, testvére *Imre* és ennek fia *Mihály* válnak ki jeles tudományos képzettségükkel.

Egyéb még felhozható példákat mellőzve, Lám ajánlólevelét azzal az imaszerű óhajtással zárja be, hogy mint egykor Jakobot és az ifjú Tóbiást, úgy Thököly Istvánt is, úti társaival együtt az Úr anygala kísérje s őrizze útáiban és hogy ő atyjának s mindnyájuknak örömeire egészségesen visszatérve, szerzett ismereteivel az emberiség hasznára válják.

Maga a halotti beszéd szerint, melynek fogalmazványát Miksa főherczeg kamarása, Dóczi András visszatartotta s melynek kinyomása ezért huzódott, az elhunyt nő atyai ágon a Dóczi és Forgách, anyai részről a Nyáry és Turoczi családokból származik. Tizenkét gyermeke volt, 8 fiú és 4 leány, a kik közül 5 fiú és 2 leány korábban elhalt. A könyvecskéhez még hozzá van csatolva az elhaltnak egy befejezetlen levele, mellyel távollévő férjétől elbúcsuzik és melyet Lám latin versbe foglalt, továbbá az utóbbtól egy sírfelirat és egy költemény ama rágalmozók ellen, kik azt híresztelték, hogy az elhunyt halálos ágyán a hitben megtántorodott.

Lám több nemes ájtatos éneket is szerzett, melyek a Kassán 1628-ban »*Apotheca sacra psalmorum, oder deutsches Gesangbuch*« címme! megjelent gyűjteménybe felvették. E munkából azonban jelenleg egy példány sem ismeretes.¹ A »*de Navicula Christi*« feliratú latin költeményét kiadta a szepsi születésű Farkasfalvi Filiczki János az 1604-ben megjelent »*Xenia Natalitia etc.*« című versgyűjteményében.² Ama költemény ötletéből, szerzője halála után emlékére, az elbingi iskola növendékei verseket írtak, melyek az egyetemi könyvtárban kéziratilag fennmaradtak. A kézirat címe: *Sebastiani Ambrosii pastoris ecclesiae Keismarcensis*

¹ R. M. Kvtár II. 451. sz. és Klein Nachrichten III. 360. I.

² A nyomdahely kijelölését nélkülöző 8-rétű nyomtatvány áll 16 számozatlan levélből. Egy példánya a Nemzeti Muzcum Könyvtárában.

hymnus de navicula Christi, carmine redditus et laudatae ejusdem vita pie acta plaude nuper functi memoriae consecratus a Scholasticis Elbingenses. Egyébkint Lámnak vallása irányát saját vitairatai tartalmán felül mutatja még meghitt viszonya Kalvin társához és utódjához, Bézához, a kinek 1591-től kezdve hozzá írt leveleit a berni városi könyvtár őrzi.

V.

A kidúlt második harcosos helyett felveszi az oda dobott keztyűt Gönczi István gönczi lelkész,¹ és felel a »*Bellum Calvinii*«-re az 1599-ben Vizsolyban megjelent »*Panharmonia*« című védíráttal.² Hozzá az igaz hitet valló vármegyékhez és városokhoz intézett ajánlást, megírja Siderius (Szikszai) János, abaujbornai esperes s a XVII. század végéig 13 kiadást ért kis Káté szerzője, polemizálván az impanatio, és az ubiquitás tanának hirdetőivel. Kívált élesen támadja meg azt, hogy ezekre az absurd tételekre nézve Brentius követői, nevezetesen Grawer és Sculteti nem állják a más nézetűeket eretnekeknek, pogánynál és töröknél rosszabbnak kikiáltani. Grawer valóban az egyházi harcz írója, mert mindenkép azon van, hogy a magyar városoknak most Isten kegyelméből eléggé nyugodt állapotban élő egyházait megzavarja, az Isten szolgálai ellen a főurak gyűlöletét előidézze s azoknak, mint eretnekeknek nyilvános üldözését eszközölje. A megyéknek és városoknak, kikhez szól, áll tehát feladatukban az egyszer megismert igazságot megvédeni, s azon emberek dühét megtörni; nehogy a most csak néhány város körében lappangó bajok tovább harapódnak.

Eme dedicatio után Szepsi W. Vazul, a szerző és Margitai L. Péter gönczi iskolamester csipős epigrammákkal ostorozzák Grawert. Majd külön praefatióban maga Gönczi szóllal fel s előadja, hogy a pseudolutheranusoknak az ország egyik szögletén gyártott ama rágalmazó irataikkal szemben, melyekkel nem annyira őket, mint inkább magát az igazságot támadták meg, mindeddig hallgattak, remélván hogy antagonistáik idő multával harcias szándékkal felhagynak, sőt esetleg hibájukat maguk fogják megismerni. Ezért mellőzték hallgatással, a míg a strázsa poliphemus élt, a kinek emlőin a gigasok apró testvére, a mostani kassai rector növekedett, amannak ellenük intézett becsmérő nyilatkozatait is; jöllehet tudva volt előttük fennhéjázó dicsekvése a miatt, hogy szóbeli vitatkozásra való kihívását el nem fogadták. Most azonban türelmüknek vége szakadt és elhatározták, hogy a patronusait

¹ Született Gönczön, Abaujmegyében, hol miután a Wittenbergben 1582-ben megkezdett felsőbb tanulmányait befejezte, predikátorrá választották. L. Klein Nachrichten III. 155. lap. 166. és 167. jegyzet; Bartholmaeides Memoriae 77. 1.

² Régi M. Könyvtár II. 295. sz.

követő Grawer Albert döllyfét megtörendők, tévelyeit röviden ugyan, de alaposan megczáfolják. Különösen ki fogják mutatni, hogy Krisztus és Kalvin tana nem csak hogy egymással nem ellenkezik, hanem mindenekben megegyez. Maga a munka ugyanoly alakban van tartva, mint Grawer *Bellum*-a és minden *congressus*-a ellenében egy egy *consensust* állít fel, melyben Krisztus mint mester és Kalvin, mint tanítvány szerepel.

A könyv végén olvasható záradékban a szamos nyomtatási hibák annak tulajdoníttatnak, hogy a nyomdász ugyan szorgalmas és tevékeny szakférfiú, de a latin nyelvben kevésbé jártas és alkalmas correctorral nem rendelkezik. Ezért a correctura-íveket a szomszédos egyházak lelkészeinek szokta küldeni, ezek pedig gyakran hivatalos foglalatosságaiuknál fogva, székhelyeiken meg nem találhatók.

Lutheranus részről azonnal megírta a replikát Sculteti Severin, már fennebb is idézett *Hypomnema, sive admonitio brevis* címmel Bártfán 1599-ben megjelent munkájában. Ezt két praefatióval látta el.

Az első »*Anno militiae ecclesiasticae 5562; Chisti Imanuelis nostri 1599; belli sacramentarii per Carolst: renovati 77. Calendis Augusti*« kelettel Bártfáról intézi szerdahelyi Dersfi Ferencz landseei báró, sárosi főispán és főpohárnokhoz mint pártfogójához, a ki őt ez irat szerkesztésére ismételten, majd nagy-sárosi gondnoka Linck János útján, majd közvetlenül buzdítá s kiadásának költségeit viseli. Részint ez a megtisztelő felhívás, részint a Gönczi alaptalan ráfogásai és rágalmi indították őt a vitában való részvételre. Midőn a vádak egy részére nézve, a 6 év előtt írt *Erotemata de communicatione idiomatum* munkájára hivatkoznék, ő jelen czáfolatával korántsem akarja pártfeleit a kalvinisták üldözésére bujtoztatni, azt sem kívánja, — a mit ellenfeleik nekik hamisan szemükre hánynak, — hogy a kalvinismusra hajló papokat megfoszszák hivataluktól. Sőt mivel tisztább nézetű theologusok a törökök támadásainak kitett vidékeken úgyszemint találhatók, maguk is ajánlják, hogy azokat tartsák meg, kivált ha követni fogják némely elődjeik, mint Szikszai Balázs és Thuri Pál testvérének Mátyásnak példáját, kik jóllehet a Kalvin-féle hitelvektől át voltak hatva, nem támadták meg a más tanokat valló egyházakat oly káromló módon, mikép azt a *Panharmonia* szerzői és társaik tevék. Ő maga hallotta egykoron Bártfán Thuri Mátyást, ki a magyar nyelvű szentírás kiadása ügyében egy társával ott tartózkodott, ezt élesen megróni a miatt, hogy a más hitfelekezetűeket sértő szavakkal illette. A *Panharmonia* szerzőjének s más sacramentariusoknak továbbbi rágalmaival szemben különösen feladatául tekinti a történet fonalán bebizonyítani, hogy az urvacsorára vonatkozó áldatlan vitát nem Luther, Westphalus, Brentius és egyéb theologusai, hanem Carolostadius, Monetarius, Zwingli, Calvin, jelesül pedig Magyarországon Dévai Mátyás és Thuri Pál társaikkal együtt idézték elő; valamint, hogy az igazság az ő részükön van.

A második előszóban a szerző az ágostai hitvallást elfogadott főurakhoz fordulván, érdekes történelmi vázlatot nyújt a keresztyén vallásnak a régi Pannoniában, úgy Magyarországon történt behozataláról. Ennek nyomán állítja, hogy a lefolyt 600 év alatt a keresztyén vallást a szerzetesek hibái s a papalisták babonái ugyan, mint másutt, úgy nálunk is elhomályosították, de a szentháromságot, az üdvözítőnek személyiségét és közbenjárását, a keresztséget és a Krisztusnak a szentségben testi jelenlétét tárgyazó hitelveket őseink sértetlenül fenntartották. Szerinte, ha a transsubstantiatio koholmányait és a papisták többi visszaéléseit mellőzzük, a mi most kérdés tárgyát amúgy sem képezi: a magyar történetben nem találunk példát arra, hogy Géza és Szent István ideje óta itt a keresztyén hit az Ariánusok, Nestorianusok, Euty-chianusok és Sacramentariuszok, vagy Berengarianusok eretnek dogmaival megmetélyeztetett volna. A mi különösen a sacramentarius vitát illeti, azt fejtegeti, hogy a Kr. u. 180. évben élt Ireneus, hogy a Géza és Szent István idejében Erdély szomszédságában Bulgáriában és Illiriában működött bolgár érsek Theophilactus, nem különben, hogy Szent Hieronymus, ki a Kr. u. 400. év körül Stridonban, Pannonia és Illiria határán született és némi ideig tanított, Krisztusnak az urvacsorában testi jelenlétére nézve ugyanazon tant vallották, mint utóbb Luther, a mire nézve irataikból példákat idéz. Nem lehet tehát kétség a felől, mikép ugyanezt hitték hallgatóik Pannoniában, Bulgáriában és Illiriában is és hitte az egész régi egyház.

Mióta pedig az Isten határtalan kegyelme a legutóbbi században Luther által visszaállította az evangelium fényét, a magyarok vagy megmaradtak a pápai hit mellett, vagy a nagy reformatornak a bálványimádástól és a papisták babonáitól megtisztított tanához szegődtek, az ágostai hitvallás értelmében. Ezt mutatja ki e könyv, valamint azt is, miként engedte meg az Isten vétkes aluszékony-ságuk s az evangeliummal szemben tanúsított hálátlanságuk miatt, hogy a sátán az igaz tan tiszta buzája közé a zwinglianus és kalvinista konkoltyt vethesse.

Végül a szerző négy okot sorol fel, a melyek őt e könyv megírására indították. Először is az a meggyőződése, hogy az ősök vallása eredetének, küzdelmének és terjeszkedésének ismerete biztos vezérfonalat nyújt az igaz egyház tanának a tévtanoktól megkülönböztetésére. A történet tanúsága szerint ez országokban is számosan a vitás kérdések nem ismerése miatt csábítottak el a vakbuzgók által hamis hitelveik elfogadására. Másodsor rábírta a fellépésre a keresztyének ama közös kötelessége, mely szerint nem csak maguknak őrizkedniök kell a hamis doctoroktól, hanem azokat tartoznak olykép kijelölni, hogy mindenki felismerhesse és kerülhesse. Hisz már Sz. Péter mondá: Te megtért erősítsd meg testvéredet. A jelzett hivatás főleg áll az Isten szolgálaira nézve. S habár távol van tőle idegen egyházak fölött hatóságot igényelni: a fenn-

forgó küzdelembe való beavatkozásának harmadik okául a hamis hitelvek védői részéről személye ellen intézett támadást hozza fel. Ezért joga és kötelessége a tévelygőket ily úton meginteni, hogy végre megtérjenek, vagy készüljenek az utolsó ítéletre már-már eljövendő Krisztusnak vétkeikről számot adni. Műve megírására ezenfelül készítette a közös hazának veszedelmes és gyászos helyzete, a melynek szemlélete, kell, hogy mindenkit Jeremiás e szavaira fakasszon: Ki adja fejének a vizet és szemeimnek a könyvek forrását, hogy sirassam éjjel és nappal a fiait az én népemnek? (t. i. a hamis tanítók által szellemileg megöltek és a világi ellenség által testileg meggyilkoltakat). Mert az ország bajainak és szenvedéseinek főoka az a hamis és istentelen hit vagy inkább hitetlenség, mely eltagadja istentől a bölcsesség, igazság, mindenhatóság dicsőségét, mely párosul a téves hitelvekkel együtt járó istentelen szertartásokkal. Ezekért a bűnökért pedig leginkább nehezedik a népekre az Úr haragja.

Záradékkul a szerző buzdítja a híveket, hogy magukat és a sokat szenvedett hazát az egész keresztyénséggel együtt, igaz bánattal és hittel, az ördög, török-tatár és más ellenségek gonoszságai ellenében, Istennek, az irgalmasság kútfejének ajánlják.

Az előszavakat követi Erhard Miklósnak három lapot elfoglaló epigrammája Dersfihez.

Maga a *Hypomnema* négy főrésze oszlik. A viszont három fejezetet tartalmazó első főrész külön-külön tárgyalja a sacramentárius küzdelem történetét Luther előtt, továbbá Luther idejében Németországban s ugyan ezen időszak alatt Magyarországon.

Az utóbbi fejezetben igazolni kívánja a szerző azt, mikép hazánkban hosszabb ideig a protestans egyházak Luther követőiből állottak. Így 1530. Szent Margit napján Erdélyi Antal, ki már ekkor a kassai egyházban, mint lelképásztor, a tiszta evangeliumot hirdette a szomszéd Eperjesnek hasonérzelmű lelkészét értesíté egy Luthertől régebben kapott levélről, melyben őt az Isten szerelmére állhatatosságra buzdítja és mely levélnek pecséttel ellátott eredetijét maga Sculteti látta. S midőn ez alkalmából szintén felhívja szomszédait a hitvallásukban való kitartásra, egyszersmind panaszodik János kisszebeni lelkész ellen, mert ez a helyes elvektől eltérve a sacramentariusok tanaihoz alkalmazkodik. De kiválglik a levélből az is, hogy a szomszédok azonnal elnémíták a kisszebeni papot, ki a sacramentariusok és Anabaptisták dogmáját akarta náluk becsempészni. A munkában folytatólag hivatkozás történik Luthernek, Melanchtonnak és több társuknak egyes hazai egyházakhoz, valamint némely főurakhoz intézett leveleire, melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy ezek az egyházak már kezdettől fogva a szászoknak és nem a helvéteknek, sem pedig az anabaptistáknak hitvallását fogadták el, sőt emezeket folyvást elleneztek. Úgy ezeket, mint azokat a leveleket, melyekkel Luther és Melanchton Honter Jánost Erdélybe s Stoeckel Lenhardot Bártfára küldték

egyházak és iskolák megalapítása végett, az utóbbi város levéltára kincs gyanánt őrzi. Mint állítását támogató bizonyítékot hozza fel a szerző azt is, hogy a protestans főurak s egyházak vallási kérdések felmerülte esetében, azoknak megoldása végett nem a Zwinglianusokhoz, hanem a szász akadémiákhoz küldöttek követéseket. Nem is találunk, ugymond, Melanchtonnak 1560-ban bekövetkezett haláláig oly magyarországi egyházakat, melyek Zwingli tanát határozottan elfogadták volna. E tekintetben csak kivételt képeznek az a mellett szórványosan, többnyire előjáráságuk és kegyuraik tudta nélkül fellépett ama lelkészek, kik nem átallozták a ritusok vakmerő változtatásával egyházaikat nyugtalanítani. Mivel pedig ezek orthodox kegyuraiknak s az akadémiáknak intéseit dölyfösen megvetették, az Isten haragja büntetésképp megengedte az egész Kassáig előrenyomult törökök és tatárok pusztításait. Végül Sculteti érvül hozza fel saját tudomását, a mennyiben ő, ki a felső magyarországi egyházakban már 27 éve tanít, a bányavárosokban és a Szepességben gyermekkorá óta sohasem hallott más vallási oktatást, mint a minőt Luther cathchismusa, s iratai nyújtanak, míg az anabaptisták, Zwingli és Kalvin hitelveit ott mindig kárhoztatták. Ezután áttér a Kalvinismus terjesztésének kísérleteire. A többi között felemlíti Révay Ferencz esetét, ki Zwingli érvei által félrevezetve, ezek iránt Luther-tól kér felvilágosítást s kit a mesternek hozzáintézett s egész terjedelmében közölt levele¹ a helyes útra visszatérített; a mint hogy utóbb fiainak nevelését Luther tanítványára Stöckel-re bízta. Majd panaszosan említi fel Dévai Mátyásnak, Luther és Melanchton tanítványának hitszegését. Ez visszaélvén a wittenbergi akadémia dicsérő bizonyítványán alapuló tekintélyével, a helvétektől átlplántált sophismákkal sokat félrevezetett, kiknek nagy része azonban Luthernek az eperjesiekhez 1544. évben írt levele következtében az igaz hitre visszatért. Ezen itt szintén kiadott levélben, a nagy reformator élénk csodálkozását fejezi ki a fölött, a mit Dévai Mátyásról jelentettek, mivel ő náluk oly jó hírnek örvend, hogy a róla hallottat el sem hiheti. De bármiként álljon a dolog, a sakramentariusok tanait semmiesetre sem sajátította el tőlük. Ők állhatatosan harczolnak az ellen mind nyilvánosan, mind magánkörben. *Nisi Diabolus*, — mint Luther folytatja, — *in occulto aliquo angulo susurret: forte hoc movet, quod elevationem hostiae deposuimus, in gratiam aliquorum vicinorum, non in necessitatem. Quia ab initio volumus eam haberi liberam, nec adhuc in negationem doctrinae nostrae de sacramento omittimus. Quin aliis etiam sub ecclesia nostra liberam permittimus, etiam ipsi eam restauraturi, sit opus sit aut utile, sicut ecclesia tota Mediolanensis neque canone, neque elevatione utitur usque in hodiernum diem, etiamsi tota Romana ecclesia aliter faciat nec est ulla ibi*

¹ Ribini is kiadta I. köt. 43. lapján.

offensio.¹ Ezután felhossa a szerző, hogy a Németországban Luther halálával támadt vallási viszályok kifolyásaként, a magyarországi egyházak is a hamis hit gyanújába keveredtek. Ennélfogva Ferdinánd király parancsára az öt királyi város hitvallásuk főczikkeit Stoeckel által szerkesztett szövegben 1549-ben bemutatták. S a kegyes fejedelem annak, mint az ágostaival megegyezőnek és az Arianusok, Sacramentariusok és Anabaptisták hibáitól mentesnek gyakorlását alattvalói szabadságára hagyta. Melanchton halála után mindazonáltal a kérdéses küzdelmek mindinkább nagyobb mérvet öltöttek, miután különösen a titkos sacramentariusok az elhalt tekintélye alá rejtőzve, tévtanaik helyességére nézve, annak egyik iratára hivatkoztak, jóllehet őt életében gyűlöletükkel illették. Különösen Erdélyben támadtak heves viszálykodások az orthodox szászok és a kolozsvári magyarok között, melyek II. János erdélyi fejedelmet arra birták, hogy az urvacsora kérdésében követi útján a wittenbergi lipcei, rostocki és az Odera melletti frankfurti akadémiák véleményét kikérje. Ezek egyaránt Melanchton megvédése mellett az erdélyi szászok hitvallását erősíték meg, a kolozsvári antagonistákét pedig mint zwinglianust kárhoztatták, a mint ezt a Brassóban 1563-ban kiadott okiratok tanúsítják.² Ezalatt az öt városi s a szomszéd protestans egyházakat előjáróik örködése a zavaroktól megóvta mindaddig, míg 1572-ben a megmételtyezett wittenbergi akadémián tudorságot nyert több apostata visszaérkezvén, itt alkalmazást kapot s nekik sikerült némely hiveket annak folytán is, hogy egyházaik hitvallását s a Melanchton-féle Corpus Doctrinae-t aláírták, elcsábítani. Mások közülük s kivált azok, kik istenkáromlásaik miatt állásaiktól megfosztatván, egyideig Sárospatakon tanítottak, a szomszéd magyar egyházakat erősítették meg kalvinianus tévelygéseikben. Miután azonban a szepességi és szomszédos egyházak azoknak cselszövényeitől már felszabadultak: Sculteti nem akarja tovább feszegetni a szenvedett sérelmeket, hanem áttérhetni vél a második főrésze, melyben kivonatossan közli Fábrinak általam más helyen ismertetett dolgozatát a Thuri Pál és társai úgy Perényi Gábor között fennforgott viszálykodásról, hozzáadván a wittenbergi akadémiának a felvetett kérdésekre nézve adott terjedelmes véleményét. A munka harmadik főrésze Luther tanainak fejtegetéseit tartalmazza, a végső negyedik pedig a Panharmonia főpontjainak czáfolatával foglalkozik. Itt megemlíti még a szerző, hogy a külföldre

¹ Ribininél (I. 60. l.) eme levél is előfordul, de az itt latinul idézett sorok nélkül, valamint az a példány is, melyet Révész Imre, mint Dévay életreírásában említi, Sinay gyűjteményében látott, ugyanezen hiányt tünteti fel. Ellenben Timon (Epitome chronol. ad 1544) Luthernek ugyancsak 1544-ben írt oly levelét ismerteti kivonatossan, mely a fenebbi sorokat tartalmazza, 's mely ekkint valószínűleg a jelen levéllel ugyanazonos. Ribini és Révész az általuk látott esonka példányok után tehát tévesen tételezik fel Luthernek két egyidejű levelét.

² E munka ismertetve van a R. M. Kvtár 89. sz. a.

költözött Grawer maga is mint Wittenbergából közelebb vett leveleiből értesült, fenntartotta magának a válaszadást.

Ez utóbbinak végirata csak 7 év múlva látott napvilágot. A Johannes Francus magdeburgi nyomdájából 1606-ban kikerült terjedelmes munka címe: *Absurda, absurdorum absurdissima calvinistica absurda*¹ Grawer mint akkoron az eislebeni gymnasium rectora, azt Rostock városa tanácsának ajánlja, mert bölcsészeti és theologiai tanulmányait az általuk fenntartott híres akadémiában kezdette, és ott úgy az időben mint jelenben azokat a hitelveket tanítják, a melyeket ő iratában kifejt. A kilencz iv terjedelmű külön előszó bevezetésében visszapillantást vet magyarországi működésére. Ide 1595-ben két rendű meghívást kapott, egyiket a lőcsei iskola igazgatói állomására, másikat a neerei gymnasiumhoz. Felejtethlen emlékü pártfogója Hunnius ajánlatára az utóbbit fogadá el. Alig lépett, ugymond, Magyarországra, már belebotlott egy kalvinista tévelyekkel bemocskolt testben s lélekben sántikáló emberbe, Lám Sebestyénbe. Az ezzel támadt vitájára nézve megemlíti, hogy első munkáját (Argumenta 1596) főnöke Horváth Gergely utasítása következtében írta. Majd dicsekvőleg hivatkozik arra, hogy 1598-ban megjelent Apológiájával sikerült neki Lámot, a ki még azontúl néhány évig élt, elnémitania. Ugyancsak az 1598-ik évben, állítása szerint, annál fogva, mivel Késmárkon a közügyekben is a német nyelv volt gyakorlatban, még egy német Apológiát is bocsátott ki, és ajánlotta az öt felső-magyarországi szabad-királyi városnak. Ügylátszik azonban ezúttal az évszámra nézve téved és a részemről fenebb leírt 1596-iki német munkáját érti. Folytatólag kiemeli, hogy a felső magyarországi városokon felül Liptó, Árva, Bicsé, (?) Turóc, Szepes, Sáros s több más megyék lakossága különösen pedig majdnem a Magyarországon lakó összes szlávok, néhány egyház kivételével, az ágostai hitvallást követik, s hogy a magyar főurak közül is számosan, például Thürzó György, kinek kegyeit nem csekély mérvben élvezte, Derski (Dersffy) Humanei (Homonnay), Nádasdy, Révay stb. vallásuk hívei. Horváth halála után Felső-Magyarország fővárosának, Kassának ismételt meghívására, elfogadta az ottani iskola rectoratusát, s azt két évig viselte, a mikor az Egert elfoglalt törököktől fenyegető veszély miatt az országot elhagyni kényszerült.² A »*Bellum Calvinii*«-t még Neéren kezdte meg s arra a kalvinisták csak Németországba visszatérte után válaszoltak. Jelen fejtegetéseiben a német kalvinianus írókra is azért terjedt ki, mert a Panharmonia nem egyéb, mint Ursinus Zachariás, Petrus Martyr,

¹ 4-rét 336 számozatlan levél. Teljesebb címét közli Ribini I. 294. l. Második kiadása megjelent Jenában 1612-ben, a harmadik ugyanott 1656-ban Polemica sacra címmel.

² Kassa városának Bocáti Jánoshoz 1599 május 11-én írt, s az utóbbi által »Hungaridos«-ja 471 s következő lapján közölt levelében fel van említve, hogy Grawer a megelőző télen távozott Németországba.

Pezelius, Saadellis, Paraeus és mások irataiból összeállított silány kompiláció. Ezután áttér egy másik szóbeli vitatkozásra, melyet 1604-ben Schultenburg Kristóf házában Schochwitz várában a mánfeldi területben Amlinggal a kálvinisták egyik fő emberével folytatott. Erről a vitatkozásról ő könyvet adott ki, melyet valami kálvinista író — gyanítja, hogy maga Amling, — *Spongia* című iratában méltatlanul megtámadott. Mivel a férczmunkát külön feleletre méltatni nem akarja, az előszóban czáfolja meg alaptalan ráfogásait és ferde okoskodásait.

Jelen munka 5 részre van osztva. Az első kiindulva Aristoteles logikájából, 15 pontban az Enunciatio tanát és szabályait fejtegeti és a Kálvin-féle dogmatika logikai absurdumainak kimutatását célozza; a második 30 pontban Krisztus kettős természetének egysége s a Communicatio idiomatum felől értekezik, míg a harmadik 54 pontban az urvacsoráról, a negyedik 71 pontban a keresztségről s az ötödik 58 pontban a praedestinatoról szól.

Grawer eme Polemiájáról öntudatosan emlékezik meg egy másik vitairata előszavában is, melyet egy évvel utóbb 1607-ben szintén Magdeburgban ily címmel adott ki: *Antilubinus, hoc est elenchus paradoxorum Doctoris Eilhardi Lubini in Phosphora de prima causa et natura mali*.

Ezután még egyszer foglalkozott a magyarországi vallási viszonyokkal a Jenában 1613-ban megjelent, következő munkájában: *Examen precipuarum sophisticationum, quibus recentiores Photiniani, Franciscus Davidis, Georgius Blandrata stb. argumenta, aeternam Christi deitatem, et personalem spiritus sancti subsistentiam a patre distinctam confirmantia, oppugnant*.¹

Három évvel utóbb 1617-ben meghalt már mint weimari fősuperintendens. Hitsorsosai közt a »*Bellum calvini*« neki nagy népszerűségét s a »*Clypeus seu gladius Lutheranismi*« címét szerezte. E munkának birtokomban levő példányát szerzője az azon olvasható, de fájdalom a könyvkötő által megnyirbált sajátkezű feljegyzése szerint Wagner Jakab váraljai lelkésznek ajánlá.

Végül még megjegyzem, hogy a R. M. Kvt. II. részében Grawer munkái 258, 259, 268, 278 és 279., Horváthé pedig 226, 234, 235, és 267. szám alatt fordulnak elő, míg a Panharmonia 295. sz. a. van leírva.

VI.

A Lámmal való küzdelem közben viszont Fabricius máskint Tolnai Tamás, Thököly Sebestyén udvari lelkésze intéz erős támadást Horváth Gergely ellen a képek imádása miatt. Vádiratát, mely a nyomdász megjelölése nélkül 1594-ben jelent meg, címzi: *Modesta et christiana disceptatio de quaestione, an imagines in*

¹ A 8 számozatlan levélből és 175 számozott lapból álló 4 réti könyvecske egy példánya könyvtárban is megvan.

templis . . . . . tolerandae sint. Mint az előszóban írja nagy megütközéssel értesült a felől, hogy Horváth ezüst feszületet készített a maga kegyuri temploma számára, a mi az általa vallott ubiquitás-i elvvel semmikép sem fér össze; sőt hogy nem csak szepességi hivatalos körútja alkalmával a templomokból eltávolított szent képeket tetemes számban összegyűjté és lakására szállíttatá, hanem Bártfán kieszközölte az oltárképek meg- és nyitvatartását. Ez eljárás helytelenségéről akarja Horváthot jelen értekezésével meggyőzni, a melyben a szentírára, a szent atyákra és a reformatorokra hivatkozva, bebizonyítani igyekszik, hogy a templomokban a képek bárminő használata bálványimádással egyértelmű. A hős ruszkai Dobó Ferencznek, mint a szerző pártfogójának, ajánlott eme könyvecskét dicsőítik Siderius Szikszai János, erdélyországi Karkai (Krakkovius) Demeter, utóbb sárospataki tanár és Thuri György utóbb ottani lelkésznek, elöl és végül olvasható epigrammái.

Erre Horváth helyett Lányi Illés (Elias Lanii), mint akkoron a neerei gymnasium növendéke és segédtanára felel, a *Scutum libertatis christianae* címmel Bártfán 1595-ben megjelent iratban.¹ A Neeréről 1595. február 2-án (régi kalendárium szerint) kelt előszóban elmondja, hogy Horváthot magán- és közügyek, politikai és theologiai foglalatosságai s a többi között a pozsonyi országgyűlésen időző alispán helyettesítése, gátolják a válaszadásban. De ez különben is már többször felszólítá Fabriciust, míg közelében lakott, szóbeli vitatkozásra a fennforgó themáról; ki azonban jöllehet megigére, a küzdőtre ki nem szállott; semmi szükség sem volt tehát az írásbeli fellépésre. Mind a mellett pártfogója kívánságára, kinek gyermekkorá óta élvezett kegyeiért hálával tartozik, a feleletet helyette szerkesztette. Ezzel elfogja hárítani az alaptalan bálványimádási vádat s bebizonyítani, hogy a képek használata szintűgy, mint a babonával össze nem kötött szertartások alkalmazása, az egyházak tetszésére van bízva. Ha itt ott csípősebben ír: annak okát Fabricius saját eljárásában keresse, hisz tudhatja, hogy a ki hangyabolyba köp annak ajkai megdagadnak.

Az előszót követik Cornides Daniél görög és lipótmezei Pál (Malus) latin Hexameterjei. Magában a munkában Lányi szintén a szentírás és a szent atyákból való idézésekre támaszkodva és ellenfelét számos logikai botlással vádolva, érveit fejezetről-fejezetre czáfolgatja.

Ezt megelőzőleg Fabricius elköltöztött Sárospatakra, hová lelkipásztornak meghívták. Itt csakhamar súlyos betegségbe esett és majdnem két évig ágyhoz szegezve, sem kezeit sem lábait nem mozdíthatá. Ezért replikájával, melynek *Exarmatio scuti laniani* címet adott, mint a felső magyarországi protestansokhoz szóló

¹ R. M. Kvtár II. 256.

és 1597 január 6-áról kelt első előszavában említi, csupán ekkor készülhetett el. Ebben az előszóban különösen szemére hányja Horváthnak, hogy az ő befolyása folytán már több papot és tanítót, kik theologiai nézeteit el nem fogadták, patronusaik, jelesül a Duna melletti helyeken, hivatalaiktól megfosztottak. A második előszót Lányihoz intézi. Nem csudálkozik, úgymond, hogy ez pártfogója védelmét magára vállalta, valamint azzal sem gondolt volna, ha az utóbbi helyettesítését más alárendeltjére bízza, mert nem az jó latba, hogy ki, hanem hogy kicsoda mit beszél. A mi főellenfelének theologiai foglalkozását illeti, a mit Lányi egyik kimentési okul felhoz, erre ő magát hivatottság nélkül adta és ezzel az egyházakban csak zavarokat támaszt, sőt több kárt okoz, mintha az egész Szepességet a havasok csúcsáig képekkel elárasztja. Szóbeli vitatkozásra is bátran kiállott volna, ha Horváth elfogadja azt az indítványát, mikép a disputatio megeskettett bírak előtt történjék. A mi a csipős írmodort illeti: ezt ő oly jelentéktelen emberrel szemben, mint Lányi, kiről azt sem tudja, fehér-e vagy fekete, már e miatt sem alkalmazza. De e kijelentése daczára kezdő betűivel aláírt csipős epigrammákat bocsát könyve elé Horváth Gergely, úgy Corvus (Cornides) Daniel s Malus Pál ellen, melyeket Vacinus Gergely a pápai iskola lectora még 4 distichonnal *ad Pseudo-Lutheranos* megtold. Ezután s az érdemleges polemiait megelőzőleg Fabricius a *Scutum* néhány általános döreségeit (a mint nevezi) taglalja. A többi között kiemeli a Lányi fejtegetései és Horváth eljárása közötti éles ellentétet. Amaz munkáját a keresztyén szabadság paizsának nevezi és a képek használatát oly közömbös ceremoniának jelzi, melynek alkalmazása vagy mellőzése a keresztyének szabadságára van bízva. Ellenben emez erőszakosan ellenszegült a késmárki templom képei bezárásának, a miből a jelen vita keletkezett; sőt birtokain kívül eső más templomokban is a befedett képek nyitva tartását a pápisták tapsai mellett elrendelte. A másoknak ásvott verembe azonban maga esett bele, mert bizonyára eme magatartása adott okot arra, hogy kevéssel utóbb a jezsuiták a bártfai templomban misét olvastak. Végül nem ártallja Horváth a hatósága alatt nem álló egyházakat minden lehető eszközzel ellenük felzúdíítani, a kiket midőn nyugodt lélekkel az igazságot terjesztenék, hamis barátok címével bélyegez. A következő 11 fejezet tartalmazza a részletes czáfolatokat.

A könyv végén nyomdásza az olvasó előtt kiment a nyomtatásnál közbejött, majdnem egy évre terjedő késcdelmet, valamint a számos nyomtatási hibát, az eredeti nyomdásznak hosszas betegsége és bekövetkezett halálával. E megjegyzést Szabó Károly a R. M. Kvtr. II. rész 271. sz. alatt, hol az *Exarmatiót* ismerteti, valószínűleg Csáktornyai János debreczeni nyomdász halálára vonatkozóan mondja, mint a ki után debreczeni nyomdászul már 1596-ban Lipsiai Rheda Pál működött. S nyilván ez okból jelzi Fabriciusnak mindkét kérdéses munkáját debreczeni nyomtatvány-

nak. Jeles bibliographusunknak eme feltevése azonban elesik, ha a két munkát nyomdászati kiállításuk tekintetében összehasonlítjuk a Vizsolyban 1593-ban megjelent Index biblicus-sal s a fennebb leírt Panharmoniaival. Mind a négy könyvben ugyanis teljesen egyforma nagy és kis cursiv, két rendű antiqua s petit betűket, továbbá egyenlő kezdőket találunk. Különösen jellemzők az egyaránt használt sajtáságos alakú nagyobb, vastag olasz typusok, melyek tudtommal más hazai nyomtatványokban elő nem fordulnak. Ezenfelül az *Exarmatio* epigrammái után alkalmazott arabeskekből összeállított zárvignette az *Index biblicus* végén, az előbbi munka előszava fölé helyezett feltűnő homlokdisz pedig, mely cartouche-ban két virágfűzér között lebegő szárnyas angyalfőt ábrázol, a vizsolyi bibliában is van alkalmazva. Ekkép kétségtelennek tartom, hogy Fabriciusnak fennforgó két vitairata szintén Mantskovits-nak Báthory István által fenntartott vizsolyi vándor nyomdájából került ki, minélfogva Lám *Defensio*-ját hozzá véve, termékeinek eddig ismert számát hárommal növelhetjük. Csakhogy Mantskovits halála következtében, fel kell tennünk, mikép az *Exarmatio* s a *Panharmonia* nyomtatását valamely ismeretlen nyomdavezető eszközölte. Erre mutat az is, hogy míg Mantskovits az 1590-iki bibliában és az Indexben saját személyében van nyomdász-nak megnevezve: az Artnér Sebald leánya születését ünneplő s 1598-ban megjelent apró nyomtatványon (R. M. Kvt. II. 285. sz.) a nyomdász megjelölése nélkül csupán a nyomdahely Vizsoly említettetik; a Panharmonia címlapján pedig *ex officina typographica Valentini Mantskovit* jelzést olvasunk.

Ezuttal még helyesbíttem azt a tévedést is, mely szerint a R. M. Kvtár II. 239. sz. alatt Fabricius *Disceptatio*-jának megjelenési éve 1594 helyett (a címlap szerint: *excusa MDXCIII*), egy évvel előbbre van téve.

Az *Exarmatio* megjelenéséről Lányi Illés, mint állítja, csak 1593 Május 20-án nyert tudomást, midőn a jeles tudós Záborszky János neki egy példányát megküldé. Annak egyes részét felolvasta az azóta elhalt Révay Ferencznek, ki őt ösztönözte a keresztyén igazságot és szabadságot az ellen megvédő józan irat szerkesztésére. Más jóakarói is újabb felszólalását szükségesnek találták, főleg hogy felejtethetlen jötevője Horváth Gergely emlékét ellenfele rágalmaival szemben tisztázza. Elhatározta tehát magát a czáfolat megírására, mely *Defensio libertatis christianae in usu imaginum* címmel Bártán a nyomtatási év megjelölése nélkül jelent meg.¹ A címlevélből látjuk, hogy a szerző már ekkor a mosóczi protestans egyház lelkipásztora volt, hová 1597-ben nyert meghívást. Az 1499. május elsején kelt előszó bevezetésében maga hangsúlyozza, hogy a törököktől feldúlt s belviszályok által marcangolt ország szomorú viszonyai nem igen alkalmasak oly polemiák foly-

¹ R. M. Kvtár II. 291.

tatására. Azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy nem csak Horváth, hanem ellenfele is időközben kimúlt. Mindazonáltal a már említett okokból s mivel a szellemi termékek hatása nincsen szerzőik életéhez kötve, rászánta magát e végszóra. Ajánlja azt Révai Péternek és Ferencznek, mint a kik s a kiknek családja fenntartják a mosóczi iskolát, építenek az Istennek szentelt csarnokokat, őt s az Isten ígéjének többi hirdetőit jótéteményekkel elhalmozzák és a vallás védelmében páratlan buzgóságot fejtenek ki.¹ Majd az *Exarmatio* általános fejezetében szemére vetett dőreségekre pontonként felelvén, fejtegeti, hogy nem Horváth, hanem inkább Lám Fabriciussal együtt zsarnokoskodott a késmárki egyházon, midőn isteni parancs ürügye alatt a jóérművek megzavarásával az oltárképeket bezáratta. De ha ezt tették, miért hagyták meg a templom közepén a négy Krisztus-szobort, a képeket kereteikben, a polgárok székeinek faragványait és az urak sírköveit. Ezután összegezi a lefolyt vita eredményét akkép, hogy például előre bocsátja az ellenfeletől felállított tételt, erre közli annak a maga részéről megkísérlett megfejtését, továbbá amannak választát és végül hozzáteszi ennek czáfolatát. A könyv szövegét még megelőzik Malus Pálnak, latin, valamint Lányi Dánielnek, a szerző fiának, s akkor mosóczi segédtanárnak, úgy Eliae Dávid ottani növendéknek görög epigrammái.

Lányi Illés hitsorsosai között oly népszerűséggel bírt, hogy 1602-ben a turóczi fraternitás esperesévé választották. Hat évvel utóbb elfogadta Thurzó György meghívását saját udvarához s a bicsei egyház élére, a mely állásában az a további megtiszteltetés érte, hogy 1609 január 21-én a trencsénmegyei felső kerületi fraternitás esperesi székébe, az 1610-iki zsolnai zsinaton pedig a trencsén- lipó- árvai superintendensi méltóságra emelték.

Hívei számára Lányi Luther Cathecismusát Abrahamides Izsák és Melickius Sámuel superintendens társaival együtt tót nyelvre fordította, a mely fordítást azután 1612-ben a három főpap saját költségén kinyomatta. Erre az credeti kiadásra, melynek eddigelé egy példányára sem akadtam, hivatkozik Pribis Dániel alsó-poprádi esperes az általa 1634-ben Lőcsén nyomtatott második kiadásban.

E mellett Lányi a tót nyelvű hymnológiát is több énekkel gyarapította. Ezek eredetben Tranoscius György *Cythera sanctorum* című ismert énekes könyvében jelentek meg;² őt énekét pedig közelebb magyar fordításban tette közzé Jeszenszky Károly³

Szintűgy tót nyelven tartotta ő fő pártfogója Thurzó György

¹ A dedicationalis példányra két distichont írt sajátkezűleg, a melyeket Klanicez közöl (Fabó Monumenta 250 l. jegyzet.)

² Ebből az énekes könyvből a Régi Magyar Kvtár II. részében. 1551, 1740. 1839. és 2419 sz. a. négy rendű lőcsei kiadás van felsorolva. Az 1684-iki legrégibb bevezetéséből kitűnik azonban, hogy ez is csak második kiadás, míg az első 1635-ben jelent meg, a melynek eddigelé egy példány sem találtatott fel.

³ A munka címe: Régi hangok. Budapest 1890.

nádor fölötti halotti beszédét, melyet 1617-ben Prágában kinyomattott.¹ Halála egy évvel utóbb következett be 48 éves korában.²

Ekkor már a testvérháború megszűnt és javában folyt mindkét pártnak együttes védelmi élethalál-harcza a hatalmas közös ellenséggel, az új erővel támadólag fellépett ellen-reformatióval.

Ezzel szemben a lefolyt kisszerű küzdelem az utódok érdeklődését egyáltalában nem tudván felkölteni, csak hamar végleg feledésbe ment. S méltán, mert a vita-iratokban széles tért foglaltak el az aprólékos személyeskedések, míg a vitapontokat tárgyzó és az unalomig ismételt érdemleges érvelések leginkább a hasonírányú németországi irodalomból merítvék, az egész vitát pedig az összintesség hiánya jellemzi.

Ha mindamellett a szerencsére rég elmúlt idők porlepte emlékeit ismét napvilágra hoztam: tettem azt a hazai irodalomtörténet egyik hézagának pótlása czéljából, miért is a viták dogmaticus részét csak annyiban érintettem, a menyiben azok lefolyásának ismertetése igényelte.

Ráth György.

¹ A 4-rétű könyvecske áll 18 számozatlan levélből, és egyszersmind Soczovinus Sándornak, az ujhelyi egyház prépostjának, Thurzó György fölötti gyászbeszédét tartalmazza. Egy példánya megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

² Schmal vita superintendentium ev. 10—15 l.; Klanicza Fata 101. l. (Fabó Monumenta I. s III.)

P. HORVÁT ENDRE ÉS BLUMAUER.

I.

Az irodalomtörténet ismerője kétségtelenül csodálkozással kérdi: hogy ez a két költő mikép kerül együtvé?

Blumauer, a maga idejében oly népszerű travesztált *Aeneis* pajkos énekese, képzeletének szeszélyes csapongásával és izlésének szertelen szabadosságával játékot űz mindenből, a mi szent, különösen a pápai és papi, szerzetesi és apáczai világ tisztaságát, hagyományaitól. Az ő leleményes, egyszer pompás, másszor dancos anachronismusaiban a katolikus egyházat minden fenségéből kiforgatja, s összes égi és földi tekintélyeit lerántja, kigúnyolja, s a mulató közönség hangos kaczagásának dobja oda. Olyan igazi kedvteléssel, olyan szívbeli gyönyörűséggel állítja őket a legképtelenebb helyzetekbe és a legcsúfondárosabb vonatkozásokba, főleg a pápákat, barátokat és apáczákat, legkivált pedig a jezsuitákat, hogy igen sokszor nem annyira a költő szilaj vidámsága, mint inkább a volt jezsuita harsogó hahotája üt a fülünkbe, ki szinte tombol, hogy a fegyelem fékéből és a rendi ruhából kiszabadult. Minden a mi papi, minden a mi egyházi, álságos és nevelés előtt, még a Miserere, a De profundis, a Requiem is csak azért jut eszébe, hogy komoly ünnepi borongásába legalább utólag belefűtyölhessen! Ha mégis elmelegszik, s megszállja az ihlet: legfőlebb a szabad kőműveseket zengi meg; vagy ha még magasabbra hangolja lantja idegeit: az ökrök, szamarak, disznók, bolhák, kakasok és libák dicsértét mondja el. Ah, azok a szegény libák, minden Márton napján vértanúságot szenvednek, s az egyház még sem kanonizálja őket!

P. Horvát Endre ellenben a kanonokok, prépostok, apátok és püspökök kegyeletos dalnoka, kinek névnapra, kinevezésre, beiktatásra, általában minden alkalmiságra készségesen zendül meg a húrja. Ha nem is az első írott, mindenesetre az első nyomtatott verse névnap felköszöntője Márton József kanonok tiszteletére: ezzel mutatja be nevét a közönség előtt. S költészetének ez a nyitánya talán még el sem hangzik, újra megszólal éneke: Somogyi Lipót, az új pápóczi prépostot dicséri és az elhanyagolt plébá-

niák támogatására buzdítja;¹ majd Balog Sándort üdvözli, az új szent-adalberti prépostot, kit a tudomány és közjó szeretete kézen fogva vezet s gyorsan előbbre ragad.² Még nagyobb örvendezése a püspökök székfoglalására és emelkedésére. Dréta Antal, zirczi apátról és Kovács Tamás pannonhalmi főapátról, kiket szintén lelkesedve megénekel, nem is szólva — Vilt Józsefben a főpapi jószágot, Paitner Mihályban a nagy műveltséget és igazgató bölcsé-
séget magasztalja; Schwarzenberg Ernőnek már a nevére is hevül, mert messzire száll az a tenger szorulatjain innen és túl, mint Flóra virágaiból az ambrózia-illat; azt hiszi róla, hogy a herczeg Győr Periklese lesz, kit Hunnia énekesei dicsőítenek; Juranics Antalnak az erkölcsétől melegszik, mert a szilajságokat zabolázni fogja; s tőle, mint a volgai magyarok késő ivadékától a nemzeti nyelv pártfogását várja. Horvát Jánosban, a pesti theologiai kar igazgatójában pedig a kitűnő észti, cátói lelket és cicerói nyelvet köszönti; nálánál hatalmasabbban magyarul Pázmány óta még senki nem szólt, — Pázmány és Bossuet egy személyben; Rudnay Sándor primás, az új biboros meg egyenesen, mint a ragyogó nap az egek tisztásán, úgy tűnik fel előtte minden erkölcs fényében. Kiadott és kiadatlan verseinek jelentékeny része ilyen örvendezésekből áll: a költő egész pályája alatt, nyitányával összhangban, az egyház lelkesedő szolgája az egyháznagyokért. Állásuk és hatalmuk, hivatásuk és befolyásuk egyiránt tisztelettel tölti el, s ő, a szegény plébános, ki csak élte alkonyán emelkedhetett az alesperességre, az alázkodó hódolat hizelgő kifejezéseivel halmozza el őket; miközben nem egyszer önmagáról is elfeledkezik, mert alázkodó hódolata és hizelgő bókja rendszerint a túlzásba, olykor a nevetségesbe csap.

Blumauer az illuminatizmus korának írója, ki Bécsben a szellem felszabadítása és felvilágosodása érdekében harczol: de mint emberöltőjének annyi fia, mélyebb erkölcsiség és nemesebb ízlés hiányában, a véglelességet képviseli. Hiában, az elmék a tartós nyomás alatt sokkal erősebb nyügöt szenvednek, semhogy a nyomás megszüntével a szabad gondolkozás mámora el ne kapja őket, a szemek a tartós homályban sokkal inkább elszoknak az éles látástól, semhogy a világosság nyilta káprázatot ne okozzon bennök: azért ebben az időben az illuminatizmus követői közül igen sokan elvesztik a helyes mértéket, melylyel mérjenek, mint Blumauer is. A mi magasztos, lealacsonyítja, a mi alacsony, odában felmagasztalja, mint azt a bizonyos széket, melyen még az apácza sem rejtőzködik, s egyenesen a királyi székhöz hasonlítja, mert rajta is milliók közül csak egy ülhet. Ily módon, mélyebb erkölcsiség és nemesebb ízlés nélkül, gyakorta lesz közönséges, gyakorta meg szennyes; érzéke és érdeklődése az emberek és dolgok nevetséges

¹ *Horvát István kiadallan levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti múzeum birtokában. 1425. Quart. Hung. 1805. márczius 31-ről.

² *P. Horvát Endre*, Győr, 1805. április 3-ról.

vonásaihoz hajlik, a hírneves hősokeket és fenséges cselekményeiket csak torzítvá, ha lehet mondani, visszajáról látja: keze alatt az epepeia travestia lesz. Aeneas, a római nagyság hagyományos nemzeti megalapítója, az ő szemében csak lézengő kalandor, ki az elhamvadt Trójából a Vatikán építésére indul, Karthágóban kávéházba siet, hogy az ujságban a maga dolgait olvassa, mint a mai hamisítók és sikkasztók. Harczai Turnussal merő kakas-viadalok, melyeket asszonyi perpatvar igazgat. A Blumauer olympi istenei és keresztyén szentel, pogány királyai és egyházi fejedelmel a bohózat csörgő sipkájával járnak-kelnek, beszélnek és cselekednek, a műfaj *törvénye* és az ő egyéni *hajlama* szerint. Mert ez a kettő teljesen megegyezik. Kora dívatos eszmeáramlatánál, a maga fejlődésénél, gondolkozásánál és léhaságánál fogva épen a travestia-ra való, csak természetes ennél fogva, ha Aeneisével alkotja meg legsikerültebb művét, mert benne egyénisége a legteljesebb kifejezésre juthat. Könnyű szeszélylyel és pajkos szabadossággal csapong, sokszor ízléstelenül, mert a régi tekintélyeket megtagadva, a régi előítéleteket kikaczagva, s a régi világ tisztesség-tudásától elszakadva, — semmi tekintélyt, semmi hagyományt, semmi illemet nem ismer. Fenséges nincs is előtte más, mint *II. József*, az illuminatismus császári híve; kinek bölcsességét, kegyességét, emberiségét ép oly tisztelettel, mint hódolattal örökíti meg annak az útszéli csárdának czégér-képén, mely előtt Aeneas és Pallas scregökkel egy pohár pálinkára megálltak.

P. Horvát Endre ellenben az újabb elcsötétedés időszakában, Ferencz uralkodása alatt lépett a költői pályára, a mikor a nagy forradalom pusztító viharai és rémes iszonyai miatt ijedtség vette meg a király és kormány szívet, s kémeikkel, rendőrökkel erőszakosan védekezett minden szabadabb eszme ellen, s eleve elnyomott minden szabadabb mozgást. A nemzeti élet elernyedt, s a nemesebb lelkek egyfelől a végletek félelme, másfelől a jelen sivársága miatt a régi századok hagyományaiban kerestek vigasztalást. A jövő kilátása elborult: s csak a mult dicsősége ragyogott még előttük. Ilyenkor a tekintélyek uralma fölélenkül, a hagyományok ereje nő, s a társadalom tisztességtudása komolyabban nyilatkozik, kivált a jó vidéken. P. Horvát Endre a kicsi Téten, egészen ennek az iránynak, ennek a szellemnek kifejezője, a régi jó idők vitézségének, egyszerűségének, erkölcsseinek és szokásainak magasztalója. A fölkelő nemzetet, melyet dél, napkelet, éjszak és nyugot őrszeme kísér, ujjongva köszönti, s mint Attila maradékát őseinek követésére buzdítja. Zircz emlékezetében a magyar czisterceziek történetéhez fordul vissza, s azt rajzolja; de a szerzetesi élet egyszerű keretében az idylli festések hősi képekkel, a lyrai elemek epikai töredékekkel váltakoznak. Lantja komoly és ünnepies, nem egyszer nehézkes, még többször méltóságos; s mindazon, a mi vallási és nemzeti, kegyelettel csüng. Az ő hőse a honalapító Árpád, isten választotta fejedelem, bölcs, kegyelmes s

mindeneken diadalmas, aztán osztályos vezérei, valamennyi hős és erős, törzsének gondos atyja és biztos ótalma, meg az ősi magyarság, ez a nővérsre sudár, elmére vidám nép, mely szájára hazug és szemérmetlen szót nem vesz. S tovább egy évtizednél lobog égő lánggal lelkesedése értök, míg dicsőségüket eposziájában elzengi. Hősi éneke meg-megcsattan, sokszor erőre kap; s mint a tárogató zúg; még lyrai költeményei között is a heroidjai sikerülnek legjobban. A régi rend híve, ki II. Józsefben is nem a felvilágosodott fejedelmet, hanem az alkotmánysértő kényurat látja, s nem az ő személyeért, hanem az Ányos haragos verséért: *A kalapos királyért* hevül, melyet minden áron bírni óhajt.¹

Van a két költő természetében mégis valami, a mi rokonságot mutat. Hivatkozunk mindjárt arra, hogy P. Horvát Endre, örvendezései ellenére, ha úgy négy szem között, bizalmasan szólhat, nem sokkal irgalmasabban ítéli el a papokat, barátokat, általában a fekete ruhásokat, mint Blumauer. Azt hiszi róluk, hogy az irigység, incselkedés, rágalom és minden küzködés nemtelen lelke lakozik bennük. Az egyik epigrammjában, mely a *Szent Péter templomáról* szól, a pápai tanítást élesen bélyegzi meg, a mint a vers maga tanuskodik:

A kőből fölemelt vatikánumi templom amannak,
Mellyet Krisztus urunk szent tudománya hagyott,
Bár kőszálra tévé, falait szétszórta. Az ádáz
És makiacs emberi ész mily szakadásnak oka!
A hitnek patyolatja alatt szabad ingyen eladni
Oltárt, országot, s vérbe keverni vasat.²

A másik epigrammjában pedig, *Egy asszonyt-gyűlölő barátul*, ríktő vonásokkal festi a részeges, érzéki papot, kiből a színes szenteskedés foszlányos fátyola alól a buja gerjedelem ki-kitetszik. Ime, a mint róla gondolkozik:

Madzag övedzi hasát a csuklyás szürke barátinak,
A szerelem kölykét arra akasztja, szegény.
A szőlő nedvnek megfogta penésze veséjét,
S így, hogy az asszonyokat gyűlöl, már ne csudáld
Gyűlölő? hidje manó, mért ásít és nyeli nyálát
A hányszor valamely szép Helenára tekint?³

P. Horvát Endre azonban az efféle vélekedéseivel a nyilvánosság előtt hallgat; mert egyfelől jobban tiszteli az egyházat, semhogy a léhák miatt iránta maga is léha lenne, másfelől beá-

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1813. október 28-ról.

² P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

³ Ugyanaz. Ugyanott.

tása józanabb, semhogy néhány elmés vagy kétes élczért a veszedelemnek neki menne. Mert bizony az ő idejében nálunk a Blumauer módja sem tildőzés, sem megtorlás nélkül nem maradt volna. Csak legmeghittebb embereinek beszél, kik vallásos vagy erkölcsös méltatlankodásának kitöréseit férfiasan megőrzik: épen azért ez a felfogása, természetének ez a tulajdonsága az irodalomban ismeretlen. De a mi a rokonságot még csattanósabban igazolja, az a határozott hajlama, mely a költészet vígabb műfajaihoz vonzza, s azok művelésére unszolja. Már Szász Károly észrevette és kiemelte, hogy a *Borbély Helena* hősi levelében a humor egész a satira erejéig emelkedik.¹ Ez a hang, a humor és satira hangja, nem idegen nála, sőt egyenesen eleme: úgy hogy írói egyénisége sokkal gazdagabb, munkássága sokkal változatosabb, semmint az irodalomtörténet rajzolja. Mert nem mindig az a komoly ember, kinek a Döbrentei-birta arczképe mutatja. Nyugodt tekintetében, kivált fiatalabb korában, a lélek elevensége meg-megvillan, s öszszevont ajka nem egyszer pajkos dévajságra csattan. Nemcsak Horvát István vallja róla, hogy a nyájasságban nyájas, a vígságban víg, az okos bölcselkedésben okos, a szerelmesek között szerelmes tud lenni;² de a széphalmi mester is el van ragadva szeretetreméltó voltától, mikor téti tűzhelyénél meglátogatja³ s lantja húrjain nem mindig ünnepi hangok, pajkos bolondságok is fakadnak. A mikor a költőre az est reáborúl, biztos magányában, maga-szűrte téti vagy pázmándi bora mellett, kifejezésének szigorúsága felolvad és a dévaj műzsának örömeit áldozik: *pályája kezdetétől fogva ír satírárt, gúnyoros vagy játszi epigrammát, komédiát és travestiát, lüktető kedvvel és váltakozó sorral.*

II.

1805-ben Horvát István bosszankodva említi neki, hogy a székesfejérvári papnevelőház főnöke,

Kit *Simonyi Pálnak*⁴ hívnak az angyalok odafenn.

Itt örökre névtelen . . .

az egyik tehetséges növendéket, *Majer Józsefet* eltiltotta a magyar levelezéstől azzal a hazafiatlan kifakadással: »Quid stultizat, Hungarizat?« S az utolsó ázsiai magyar,⁵ a mint Eötvös József báró a nagy történeti álmodozót nevezte temetésekor, keservesen panaszkodik, hogy ilyesmi nálunk még a XIX. század clején megtörtén-

¹ Szász Károly: Emlékbeszéd P. Horvát Endre fölött. Budapest, 1879. 16—17 l.

² Irodalomtörténeti Közlemények. 1893-iki évfolyam. 435 l.

³ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 155 l.

⁴ Kuti Márton, székesfejérvári papnevelő-intézeti kormányzó szíves értesítése. 1894. szeptember 14-ről.

⁵ Irodalomtörténeti Közlemények. 1894-iki évfolyam. 102 l.

hetik; aztán felszólítja kedves Andorát, *mivel a satira nemében igen szerencsésen dolgozik*, hogy vegyen magának időt a reverendissimus lepocskolására.¹

A fiatal költő csakugyan elkészíti a besavanyítót, nihelyest ideje akad. S mikor barátjának elküldi, felkéri, hogy mutassa meg Virágnak, ítéljék meg és végezzék el szigorú bírálattal, hogy lehet-e belőle idővel, ha nem fűró, legalább kalapács; s felhatalmazza, hogy juttassa kezébe annak a kis papnak is, kivel a dolog megesett, sérelme vigasztalásául.²

A satira ma is megvan. Címe: *Nyelvünk ócsárlójáról*. Latin jeligeje az Ovidius ismeretes mondása: Documenta damus, qua simus origine nati. A magyar pedig egy olyan példabeszéd, melyet népünk, ha olykor elejt is, le nem ír. Ha költőnk leírja és gyászvitézére alkalmazza, bizonyosságot teszen véle mind a hazafias felháborodásról, mely benne forr, mind hangja nyerseségéről, melyet még az ízlés nem mérsékel. Úgy festi a szörnyet, hogy »a gazembernek ideálja« legyen. Harczolva ül boros poharai közt dús asztalánál, mint boldog Anakreon: ott, a hol elhunyt királyaink nyugosznak, üstökös atyáink gyülekeztek, s a visszhang szittyai szókra felelt. Majd puha ágyszékre telepszik, élire rakott pénzét előszedi, meredt szemekkel és bolond örömmel számlálja; aztán a tiszteletes zsvány hátrafeszülve, nyálát folytatva, pislogva dörög, érthetetlen énekeit elmorogja; fcszlányba bújik és félre suhan, hogy lyukadt veséjét valamely Hekubának aszott ölében lehűtse. Ha kedve nem telt s nem nyalakodhatott: forr vére, dül-fül, szitkozódik, lomha cselédeit mennydörgő szókkal hajszolja, míg ágyba kerül, szuszog és alszik. Másnapra kelve komor képpel ódöng, mert még asztal előtt, s véletlenül körme közé akad egy kisdud levél, melynek más vétke nincs, mint hogy magyarul magyar írta; mégis érte mint pusztai komondor a félve mászó kis ebnek, fogcsikorgatva neki rohan a derék ifjúnak és fene hangon bolondnak kiáltja.

Itt a költő befejezve a visszataszító képet, egyszerre a maga megfélekezetthez fordul és keserű szemrehányással kérdi, hogy ezt várta-e tőle a sebbe merült haza, mely az érdempolcra jutatta, ezzel fizet-e szép jövedelmiért, melyekben úszkál ő, az országgyalázó, ingyenélő, a magyarok nevének szennyje; majd igaz fájdalommal panaszskodik, hogy a régi szittyák szűz maradékának oda kellett jutniok, hogy kénytelenek nyelvük sorsa mellett kiszállni. Oh, mint szeretné eleink dicső árnyékait az Elyseum szelíd forrásai mellett fölkeresni, hogy ott keservét elzokogja s Attila véreit, Álmost és Árpádot kérje, mikép hányják kardjok élére s vágják sok ezer darabba, kik nemzetünket gyalázzák.³

¹ Horvát István, Pest, 1805. márczius 27-ről.

² P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

³ P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

A költemény elhibázott kísérlet. A fiatal író sem a mértéket, sem a hangot jól meg nem választja. Még nincs tisztában azzal, hogy az alak és tartalom között összhang uralkodik: a kettőnek belső egységbe kell fornia. Az alcaeusi vers a maga szerkezetének fordulatosságában, első felén az emelkedő és eső ütemek, második felében az emelkedő és eső sorok váltakozásával és lendületességével a nagy eszmék és hevülő érzések tömött és hatásos kifejezésére alkalmas; az alak lebegésével a beszéd mozgalmassága, ereje épen összetalál. A satira ellenben a részletező leírást, folyamatos előadást, s ötletes fordulatai mellett is az élező fokozást és csattanós betejezést szereti. A fiatal író az ódai mértékkel nem boldogul, satirájának csak a vége olvad az alakkal össze, a hol a vers hangja megváltozik s az ódaiba csap. Így vét egyszerre mind az anyag feldolgozásának módja, mind a hang egysége ellen. A mellett nyelve nyers, izlése csiszolatlan s nem a gondolatok súlyában, hanem a szavak vaskosságában keresi a hathatást és jellemzetest; verse nem is annyira satira, mint besavanyító, a miként maga nevezi. Minden fogyatkozásában mégis fölötte tetszik az; Horvát István, Vitkovics, Révai, Virág egy értelemmel magasztalja.

»Satirádnak elégsége — írja Horvát István, — elhitette velem, hogy kalapácsuk lehetsz a rossz hazafiaknak. Az a veszedelem környékezzon meg tégedet, mellyel a szentes lelkű reverendissimust s egy húron pendülő egyéb társait ijesztet, ha szerencsés költői tűző tehetségeidet el hagyod parlagosodni ifjúságodban. Nem szokásom az átkozódás, most mégis átokra fakadtam, mivel által látom, hogy a te illetén lankadságodból nagy kár háromlankád a hazai literatúrára. Fölséges munkákat várnak Tőled Révai, Virág, Vitkovics, kikkel a satirát közlöttem és dicsérték az Ideálét, mellyet oly gyönyörűségesen és természetesen rajzolsz, hogy benne valóságosan a henye kanonok uraknak személyöket kevés munkával föltalálhatni. Még a titkos és zár alatt tartják foglalatosságait is mely igazán eltaláltad.« Majd hozzá teszi, hogy a verset a pesti papnevelő-házba Majer Józsefnek is beküldötte, ki tiszteletét és köszönetét jelenti neki azért, hogy a mikor a nyelvért buzgólkodott, rajta szánakodott.¹

P. Horvát Endre, a mint levelezéséből kiviláglik, egész csomó satirát alkotott: de azok vagy megsemmisültek vagy lappanganak valahol. Az egyik, a *Kengyelfutó*, melyről ismételve megemlékszik, a gyorsan boldoguló társadalmi szélcsapó rajza lehetett, ha a vonatkozások összevetéséből következtethetünk. A mikor Horvát István 1812. telén nála jár, felolvassa neki, s ettől az időtől fogva barátja kölcsönös szeretetükre hivatkozva egyre sürgeti, hogy számára másolja le, mikép comico-satiricus tüzet csodálhassa, s ha megkapta, győzedelem-napot ülhessen. A költő azonban késlekedik;

¹ Horvát István, Pest, 1805. november 26-ról.

majd azt tervezi, hogy a verset meggyarapítja, majd az tartja vissza, a mikor már a *Révai Bastilljával* leírta is, hogy a postán eltévedhet, pedig igen kényes jószág.¹ Mégis megígéri, hogy venni fogja; s Horvát István előre örül, mert ha akarta volna is, a mióta hallotta, elfeledni nem tudta. S pár hét múlva a költő csakugyan elküldi neki, még abban az alakjában, a melyben előtte felolvasta, de elvégzett szándéka róla, hogy megváltoztatja és meg bővíti: kísérő soraiban lelkére köti barátjának, hogy szemen szedett híve legyen az, kinek megmutatja; a nevét pedig általában titkolja, nehogy körmére koppantsanak.² Horvát István gyönyörködve olvassa, de most nyugodtan bírálja; s maga is arra az ítéletre jut, hogy még ki kell egészíteni és sokat másképp kell benne rendezni.³

Eztán nyoma vesz a Kengyelfutónak: de a költő víg és pajkos műzsájáról még elég adatunk beszél. Megmaradt az a kedélyes epigrammja, mely Helmecczyről enyeleg, ki a Báróczy és Berzsenyi kiadására felügyelt. Neve előbb Serfőző volt, melyet a Kazinczy tanácsára változtatott el; de úgy látszik, a családi név emléke és hagyománya azontúl is elevenen élt — a *ser* iránt való szeretetében. Merész és önkényes szóújíto volt, ki semmi túlzástól vissza nem riadt, semmi tekintet előtt meg nem hajolt. Az epigramm ép ezen a hibáján ütközik meg, de parányi jellemzésében az ügyelő egyéb fogyatkozásait is megcsipkedti. Ime, következőleg hangzik:

Helmecczy hát ügyelő? Ügyelő hát Helmecczy valljon?

Úgy, de ha Helmecczy csak szőszke Katára ügyel.

Úgy, de ha Helmecczynek füstös sörházban ügyelni

Kell, mit akar, mikor ő könyvre ügyelni akar?

Báróczyt meg agyan, főlágytól talpig ügyelte:

Ah, ne ügyelj többé, Helmecczy ah, ne ügyelj!⁴

S megmaradt rövid ismertetése annak a vígjátéknak, melyet a költő még a század első évtizedében írt valami borkóstoló fősvényről női személyek nélkül. Pap létére csak a férfi-népség körében kívánt mozogni, hogy a saját tapasztalásából meríthessen és híven jellemezhesen. Horvát István azonban, kivel a darabot közölte, reá beszélt, hogy alakítsa át s nőknek is juttasson benne szerepet. Hiszen kétségtelenül a cselekmény bonyodalma így gazdagabb és változatosabb, az alakok jellemzése színesebb és finomabb lehet. A költő el is készítette a kívánság szerint, s bár úgy találta, hogy most jobb, mint a minő volt; de az egészen ki nem elégítette.

»Vannak ugyan benne — írja, — elég nevetésre valók; de ez

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1813. június 1., szeptember 14.

² P. Horvát Endre, Tét, 1813. október 28-ról.

³ Horvát István, Váal, 1814. július 31-ről.

⁴ P. Horvát Endre, Tét, 1814. november 29-ről.

nem elég, magam sem tudom, mi héjával vagyok, de azt tudom, hogy nem tökéletes. Már az az egy régi Bak is túrhetetlen benne, melyet annyiszor nyúsztak, hogy a főszemély egy vén fősvény és ebben Plautust is kritizálni lehet, noha az ő fősvényeinek karakterizációja fölséges. Mégis gyalulgattam volna rajta, de épen reám parancsolt ő méltósága, hogy a jövő börtben a győri püspöki templomban bőjti prédikációkkal kiálljak. Addig elég lesz az nekem komédia helyett.¹

Barátja kedvezőbben ítélte meg a darabot. Azt hitte róla, hogy a benne uralkodó ébredett hang sok pesti magyar hazafit nyájas nevetésre fakaszthat. Azért sürgetve kérte tőle, ha semmit nem javíthatott volna is rajta, hogy Kulcsár Istvánnal, ki ez idő szerint a magyar színi-társaság igazgatója volt, tüstént előadat-hassa. Nyugtatgatja és biztatgatja, hogy nem kell mindenben a tökéletességet keresni; különben a javítás mindössze csak abban állhatott volna, hogy »fehér személyeket« csúsztasson a szereplők közé. Képzeteiben már előre örvend a köznép hahótás kaczagá-sának, a mint a borkóstoló vénnek furcsaságain és tréfaságain mulat és gyönyörködik.²

Ám a költőre, mielőtt ez a biztatás elhangzott, oly baleset súlyosodott, melytől kedélye egészen elborult. Szolgája ügyetlen-ségéből egy nehéz, tűz-mázsás való szélé jobb hüvelykére csapó-dott, s azt összezúzta, úgy hogy a bőjti beszédek csak a leg-nagyobb kinnal tarthatta meg. Kezét nem mozdíthatta; s a mikor a szenvedésről szólott, a szónok maga is szenvedő volt. Püspöke meg is érintette, hogy irregulárisa lett s nem volna szabad miséznie: de megfelelt neki, a mint a józan okosság felelnie adta. A bajnak annyi káros következménye mégis maradt, a mint maga megvallja, hogy természete szokáson fölül komorra vált, vidám-sága a sok fájdalom miatt sokat vesztett. Úgy érezte, hogy a víg föltételek teljesítésére többé alkalmatlan, s ebben az állapotában, nagy kedvetlenségében a komédiát elszaggatta.³ Pedig a kinek lelkében a derű, vérében a lobogás, s az emberek és dolgok fur-csaságai iránt születésével nyerte a megfigyelő szemet, az csak ideig-óráig borúlhat el: jó kedve napja mielőbb kiderül megint. P. Horvát Endre ismét visszatért a víg Muzsa szolgálatába és belekapott a Blumauer Aeneisének magyartításába.

III.

P. Horvát Endre figyelme 1805-ben fordul először a travestált Aeneisre. A magyar fordításról és szerzőjéről kérdezősködik;⁴ a mi bizony nem csoda, mert mind a kettőről ma is édes keveset

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1808. február 7-ről.

² Horvát István, Pátka 1808. szeptember 6-ről.

³ P. Horvát Endre, Tét, 1808. február 29., december 10-ről.

⁴ P. Horvát Endre, Győr, 1805. június 7-ről.

tudunk. A fordítás első három könyve 1792-ben megjelent és rendkívül tetszett;¹ elannyira, hogy még két nemzedékkel előbb kedélyes öreg urak tréfálva idézgették csipősebb szakaszait az aszszonyok és papok bosszantására: de mind a mellett folytatása elmaradt. Az idő pora aztán a szerencsés kezdetet ellepte és a feledtség teljesen elborította: irodalomtörténetünk mindössze annyit említ róla, hogy *Szalkay Antal* »csapongó szeszéllyel travestált Aeneisében a csélcsep hangot biztos érzéssel mérsékelni tudta.«² De magáról az íróról sem igen több a följegyzés, legfőlebb annyival, hogy a Schedius Lajos vállalata elhunytát tudomásul veszi és ismertetésül hozzáteszi, hogy Szalkay előbb a nádor szolgálatában állt, utóbb nyugalomban élt, s mint komikus költő igen tehetséges volt, nemcsak a travestiában, de az első magyar énekes színjáték, a Haffner-féle *Pikkó herczeg és Jutka Persi* szomorú víg opera átdolgozásában is.³ Ezenkívül még csak annyi öröklődött át róla, hogy Erdélyben született, a miről egyes tájszavai — a *jedtség* és *jándék* ijedtség és ajándék helyett tanúskodnak. De hogy hol? Azt még gyanítanunk sem lehet. Annyi valószínűnek látszik, hogy 1753-ban született, mert elhaltakor 1804-ben *ötvenegy* éves volt,⁴ annyi is valószínűnek látszik, a kolozsvári töltött káposzta és piarista betűk emlegetéséből, hogy Erdély fővárosában, a kegyesrendiek főiskolájában tanult: de bizonyítani a múlt századi anyakönyvek megsemmisülte miatt nem tudjuk. Élete pályájából sem ismerünk egyéb adatokat, mint a miket a Horvát István kiadatlan levelei barátja kérdezősködése alkalmából elmondanak.

Szalkay Antal ezek szerint a fiatal Sándor Lipót nádor titkára,⁵ Schedius Lajos állításaként belső legénye volt;⁶ e szolgálatába pedig 1790 végénél előbb nem léphetett, mert az országos rendek a főherceget csak novemberben választották meg. De úgy tetszik, hogy a nádor a kedélyes és ötletes embert hamar megszerette és bizalmára méltatta, legalább a hagyomány arra enged következtetni. A nádor asztalánál, a mint Burián Pál, az író személyes ismerőse beszélt, egy ízben a Blumauer Aeneiséről volt szó, s valaki a vendégek közül azt vetette oda könnyedén, hogy az ilyesmi magyarul lehetetlen volna, a mire Szalkay magában egyet morgott. A nádor észrevette és megkérdezte: mit beszél?

¹ *Virgilius Énedssa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. I. Rész. Bécs, 1792.

² *Toldy-Gyulai*: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1878., 140 lap.

³ *Ludwig v. Schedius*: Zeitschrift von und für Ungern. Pest. Jahrgang 1804. 130 l.

⁴ *Zierer Károly*, budapesti, tabáni plebános szíves értesítése, 1894. szeptember 27-ről.

⁵ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

⁶ *Ludwig v. Schedius*: Zeitschrift von und für Ungern. Pest, Jahrgang 1804. 130 l.

Ő pedig habozás nélkül felelt, hogy de bizony lehetséges, sőt ő maga le is fordította. A nádor felszólítására kéziratát előhozta és a társaság nagy mulatságára bemutatta.¹

Annyi bizonyos, hogy még a nádor szolgálatában volt, a mikor az első három könyvet közrebocsátotta. Bizott talán a bemutatás sikerében, de bizott minden esetre abban a régi példabeszédben, hogy nevetve szabad az igazat megmondani. Már pedig az ő felfogása szerint Blumauernek nem volt egyéb célja, mint hogy »folyvason és nevetségesen írjon és néminemű természet ellen való, igaz és jó értelemmel meg nem egyező szokásoknak álcáját tréfásan fölfedje.« A fordítás nehézségéről és a maga verseléséről beszámolva, nyugodt megelégedéssel jegyzi meg az olvasónak: hogy ha munkája nem tetszenék, csinálja jobban.² Alig jelent meg azonban az Aeneis, fekete felhő kerekedett a szegény író feje felett; mert minél jobban tetszett a közönségnek, annál inkább neheztelt érte az egyház. »S menydörögni és villámlani kezdett, írja Horvát István, papi karunknak ama balgatag nyája között, mely a fekete ruha alatt elfedi néha az emberséget, az észnek természeti szabad gondolkozását, és magának Krisztusnak szelíd, jámbor, békességes tanításait.« Megindult az áskálódás ellene a nádornál.³

Pedig Szalkay mennyit elhagyott a Blumauer Aeneiséből. A mi vagy a mi viszonyainknak meg nem felel, vagy az elbeszélés könnyű elevenségének árt, vagy a magyar ember természetével ellenkezik, vagy az őszinte hitet sérti, többnyire helyes érzékkel és találó ítélettel választja ki és veti el. Ez az eljárása nyilván arról tanúskodik, hogy eredeti tehetség ereje lüktetett benne, hogy vígsága, ötletessége és dévaj elevensége természeti adománya volt: de tanúskodik arról is, hogy a fordítás hűségére keveset gondolt, hogy a német költő művén eszme, élcz, fordulat tekintetében sokat változtatott. Blumauerhez fordul, mert hajlamával megegyezik; de csak szeszélyesen követi, ízlése, belátása, önállósága sokszor elvonja tőle. Aeneise ennél fogva szellemében Blumauerre vall: de kivételben erősen reányomja a maga bélyegét. Mindjárt az első ének bevezetésében összevonja a Junó és Aeolus párbeszédét. A mikor Junó a szelek istenét felszólítja, hogy Aeneas hajóit viharral pusztítsa el; s érte jutalom fejében a legszebb szobalyányával bízattja, Aeolus azzal mentegetőzik, hogy bajos a dolog, mert Austerje fekvő beteg, Eurusa az újságíróknál szolgál, az éjszaki szele a berlini kritikusok keze alatt hecticába esett s most számartejet iszik; Zephyrusát pedig a költők foglalták le: de mégis majd csinál vihart, csak Junó a jutalmat el ne felejtse.

¹ Dr. Szamosi János egyetemi tanár szíves közlése anyai nagyatyjáról.

² *Virgilius Eneidssa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. I. Rész. Bécs, 1792. 1—3 l.

³ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

A budai írónak semmi baja nem volt sem a bécsi ujságírókkal, sem a berlini kritikusokkal; azért Aeolus nála nem is szabadkozik, hanem a jutalom fejében azonnal kész Aeneas hajóira indítani szeleit. Szalkay a Jupiter isteni jóslatát s a Venus czigány-asszonyi szerencse-mondását is megrövidíti, a mennyiben ott Romulus és a római faj érintése után egyszerre a pápa és az egyházi uralom jellemzésére tér át, hogy színezése tömöttebb és sötétebb legyen; s a mennyiben itt a Didó történetét és az Aeneás magabemutató dicséretét egyszerűen mellőzi, s a hőst egyenesen Karthágóba indítja, hogy a cselekvény menete gyorsabb és élénkebb legyen. Kár azonban, hogy Karthágó leírását a maga pompás anachronismusaival elhagyja, mert a Blumauer mozgalmas képe valóban mulatságos. Sűrög-forog az ember: itt udvari kápolnát, ott operaházat építenek, amott hídát emelnek a közepén szent Nepomukkal, mint a cseh Prágában; itt a városház már készen, a székes-egyház tornya még félben, a gombja hiányzik; itt lelenczházat raknak, ott pinczét csinálnak, fölötte kolostorral. A régi Karthágóban az új idő alkotásainak tarka csoportja van felhalmozva, csak-hogy a múlt történeti szellemével való játékos ellentét annál meglepőbb és csattanósabb s a régi anyag új szövése annál érdekesebb és nevetetőbb legyen. Aeneást pedig mindez építkezéseknél sokkal jobban érdekli a közeli kávéház, melybe besiet és egy csésze kávé mellett a *Bírodalmi Futárban* (bizonyosan nagy lelki gyönyörűséggel) olvassa végig a maga kalandjait: a trójai lángokból való menekülést, a tengeri vészt és hajótörést, hősies bátorságával egyetemben, mely már mind részletesen le van benne írva. Szalkay mindezt átugorja s az elbeszélést az Aeneás és Didó első találkozásával folytatja: de itt is sok részletet másképp ad. Míg egyfelől az élvsovár özvegyet két szakasszal kidomborítja, addig másfelől a Vénus és Cupidó mesterkedéséből, a Didó és Ascán enyelgéséből számos vonást mellőz. Ellenben hosszadalmasan, ha nem is híven beszéli el a nagy lakomát, s mint erdélyi nem felejtí ki belőle a kolozsvári töltött káposztát. Majd ebéd végeztével, Blumauer szerint, ő is a színházba viszi vendégét, a hol épen Othellót játszák: a mint a hős megöli magát és elbukik, oly borzasztó taps támad, hogy a szegény bolondnak még párszor meg kell magát ölnie. Aztán következik a bál és zálogosdi, majd záloga kiváltása fejében az Aeneas elbeszélése Trója elhamvadásáról és a maga bűjdosásáról.

Blumauer ezt az elbeszélést, mint Vergilius, két könyvben írja meg: ellenben Szalkay egybe szorítja össze. S ezzel az eljárással egyfelől megfelel a magyar ember természetének, mely a fölösleges szószaporitást nem igen kedveli, másfelől hódol a szerkezet törvényének, mely a kikerekítést követeli. Vergilius maga is vét e törvény ellen, a mikor a Didó regényébe, a cselekvény gyors sodrába, ezt a két énekes magánbeszédet bele illeszti, bár nem lehet tagadni, hogy a kegyes Aeneas átélt kalandjait a hős jellemének

megvilágítására, nemzeti és vallásos hivatásának feltűntetésére művészi tudja értékesíteni, mert az emberekkel, természeti elemekkel és olympi istenekkel való küzdelmek között egyénisége teljesen megnyilatkozik, felséges célja mind fényesebben ragyog. Aztán a költő mesteri színezése, a természeti képek és érzelmi hevülések változatos és gazdag festése is feledtetni segít a szerkezeti vétséget. De sem az elbeszélés vallásos vonatkozásai, melyek a római közönségnek ép oly édesek, mint ígézöek voltak, sem a költő csillogó leírásai, melyek mai nap is megragadnak és igazán gyönyörködtetnek, sem a hős alanyi hangulatai, melyek az érzések egész körére kiterjednek, nem nyújtanak elég alkalmas anyagot a travestiára: épen azért feldolgozásában nem egyszer a Blumauer képzelete is kifárad, leleménye ellankad, s ötletessége léha csevegésbe vesz. Mert a vallás és képviselői ellen való szakadatlan támadása, gúnyos hitetlenkedése olykor bizony unalmassá és üressé válik. Szalkay okul a tanúlásagon, s műértő kézzel válogatja ki és hányogatja el eredetijéből azokat a mozzanatokat, melyek az események kapcsolatában az összefüggést és folyamosságot hátráltatják, s nem egyebek a volt jezsuitának a hivalkodó hitelenséggel való nyegle kaczerkodásainál, egyszer a képmutató kenetesség, másszor azonban a valódi vallásosság rovására. Ez az a felvilágosodás, mely a végtelenségben nyilatkozik. Szalkay is a felvilágosodás embere, de józan mérséklettel. Szívéből kaczag az olympi istenek mulatságos helyzetein és bohóczi szerepein, tartózkodás nélkül űz tréfát, nem ritkán éles gúnynyal és magyaros egyenességgel a pápákkal, papokkal, barátokkal és apáczákkal; de az igazi hitet, a szívnek fölemelő és boldogító zálogát a jövőre nem érinti; sem ki nem neveteti, sem pellengerre nem viszi. Ez nagy különbség közte és eredetije közt. Az ő Aeneise kétségtelenül sok helyen erősebb, élceze vaskosabb, kifejezése nyersebb, egész előadása darabosabb: de a vallás iránt való felfogása minden esetre komolyabb és nemesebb, minek meggyőző igazolására szolgálhat épen a Blumauer második és harmadik könyvének összevonása és egybeszerítése.

A második éneket a trójai vésről még meglehetősen híven követi, csak egyes apró részleteket mellőz vagy alakít másképp. Így kimaradt a híres falónak a Noé bárkájához való hasonlítása, a trójai népnek bámészkodó vizsgálódása, a Sinon bemutatása és a hitetlenek anathémával való fenyegetése; valamint a trójai lányok hazafias vállalkozása, hogy harisnyakötőkkel segítik a falovat a városba behúzni; aztán kimaradt a trójai harcosok görög ruhába öltözése, az Aeneás erkölcsi elmélkedése Helena legyilkolásáról, égi látománya a perspectiván keresztül; a helyett Venus az ígért földét, Látiumot mutatja meg neki; s végre kimaradt az Aeneás farkasbundájának emlegetése, az Anchises gyorsaságra intő felszólalása, s a Kreusa jelenetéből néhány apró vonás, mik inkább a fordítás szükségének, mint a fordító szándékának estek áldozata-

túl. De e kihagyások, akár önkényesek, akár önkénytelenek, nem sokat változtatnak sem az elbeszélés jellemén, sem a cselekvény menetén. Annál lényegesebb és jelentősebb az a változtatás, melyet Szalkay a harmadik éneken végbe visz; mert az Aeneás bújdósásának összevonásával a vallás és képviselői ellen való csufondáros támadásokat belőle kirekeszti, s ezzel az elbeszélést hamarosan kikerekíti és befejezi még a második könyv keretében. Az Aeneás bátorító beszédéről, hogy a trójaiak városuk elpusztulása miatt ne búsuljanak, jó bort és szép asszonyt másutt is találunk, azzal tér át bújdósásának leírásához, hogy a két ének összekötése végett egy önálló versszakaszban elmondja, mikép a biztató szó nem hangzott hiában: a hontalanok ugyancsak megvidultak, s már a jövő nyereségre puffra ittak egészségére kivilágos virradtig! Aztán rajzolja, hogy indul el és bolyong Aeneas Trácia, Délos, Kréta, Actium érintésével a nyílt tengeren, a Scylla és Charybdis között, míg a gibraltári szorosig hányódik, s onnan hogy menekszik a nagy inquisitor elől és jut el Mária-Czellen, Henegán, Lisabonán, Ó-Budán, Párison és a tokaji Hegyalján keresztül Karthágóba. De mindezt inkább csak megérinti, mint részletezi, s csak a délosi főpapot és a spanyol inquisitort csipkedi meg. Minden egyéb vallásost, csodást, bűbájost, papokat, barátokat, apáczákat egészen mellőz; a mi az ő kiméletesebb gondolkozásának és nemesebb érületének kétségtelen bizonyysága. Nem pellengérezni akar: hanem csak mulattatni. Azért Blumauert nem követi a végletességbe, az olyan maró gúnyba, a minő Helenosnak, az Apolló udvari papjának tanítása a világ bolondításáról:

Magad ne higyj, de hitessd le
A világgal szent szavad,
S pénzzel áraszt örömet el,
Nem kell, hogy te elragadd.
Légy úr, s legyen neved szolgál,
Ne kérd, bár más joga volna,
Mit elvehetsz ten-magad.

A világon a világot
Sötéttséggel keverjed,
Zavarosban jó halásznod,
Biztos így a győzelmed.
Csak az Istent valld uradnak,
És ha haddal megtámadnak,
Más hadd vijjon helyetted!

Hogy ha ketten perlekednek,
Légy harmadik, ki örül;
Ki neked árt, mondd: eretnek,¹

¹ Ez a három sor a párisi kiadásból.

S a mit adnak kölcsönül
Tartsd tiednek . . Jól megjegyezd,
S változatlan hirdessed ezt
Utódidnak örököül!

A papok haragja és bosszúja mégis ellene támad, súsárlásai-
saikkal mind addig dolgoznak megrontásán, míg a jószívű főher-
czeg akarata ellenére is, mint Horvát István mondja, a bő tudománynyal ékeskedő titkárt hivatalából el nem bocsátotta.¹ Szomorúan jellemzi mind az idő nagy változását, mind a mi befolyásos embereink vak elfogultságát, hogy a míg Blumauer Austriában, igaz, a bölcsész szellemű II. József szabadabb uralkodásának idejében, a nagy forradalom kitörése előtt, a legmagasabb körök tetszésével és támogatásával találkozott, sőt egyenesen az udvarba is bejutott, mert *Marianna* főherczegnő az előfizetők közé tartozott;² addig Szalkay Magyarországon, a félemedett Ferencz király korában, a nagy forradalom féktelenségeinek és öldökléseinek hatása alatt, kiméletesebb gondolkodásának és nemesebb érzületének daczára munkája áldozatául esik: s pályája, emelkedése, egész jövője egyszerre megszakad. A nádor becsülése és vonzalma sem tarthatja meg, mert ő is a befolyásos körök kívánságának politikai eszélyesség- és illendőségből engedni kénytelen: de kegyelme iránta legalább arra jó, hogy valami csekély nyugdíjat rendeljen számára. Ebből éldegélt, vagy nyomorkodott aztán Szalkay Budán, szánakozásra méltó inségben;³ de kedvencz költőjéről s a fordítás folytatásáról le nem mondott; mert más örömet szíve már úgy sem ismert e mulandó, s annyi viszontagságokkal küzködő életben, hogy a saját szavaival éljünk, mint azt az egyet, hogy valóban megbizonyíthassa, mikép hazájának szolgálatára igyekezett.⁴ A munka elkészült, de kiadásáról szó sem lehetett; ő mind a mellett reménykedett, hogy a kéziratot értékesíteni tudja, s felajánlta Széchenyi Ferencz grófnak,⁵ a bőkezű gyűjtőnek, ki Blumauernek is előfizetője volt.⁶ A gróf azonban vagy az árat, száz aranyat sokalta, vagy az uralkodó áramlatot, mint udvari ember, követte: az ajánlatot el nem fogadta. Az író reménye meghíúsult, fáradsága kárba vészett, tengődve szűkölködött tovább, míg 1804. augusztus 19-én a könyörületes halál meg nem váltotta szenvedéseitől.⁷ Özvegyére nem hagyott egyebet, mint kéziratát, mely az első három könyvön kívül maig sem látott világot.

¹ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

² *Blumauer*: Virgils Aeneis. Erster Band. Wien, 1784. 1 l.

³ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

⁴ *Virgilius Éneássa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. II. Rész. Kéziratban 1—2 l.

⁵ *Horvát István*, Pest, 1805. november 26-ról.

⁶ *Blumauer*: Virgils Aeneis. Zweyter Band. Wien, 1793. 7 l.

⁷ *Zierer Károly*, budapesti, tabáni plebános értesítése, 1894. szept. 27-ről.

A mikor P. Horvát Endre a Szalkay és műve sorsáról értesült, legottan arra gondolt, hogy a kéziratot kiadassa, s a nyomtatás költségeinek fedezésére már talált is egy derék Maecenást.¹ Szándékáról azonban csakhamar le kellett mondania. Előbb az özvegy lakására nem akadtak, bár Horvát István és Vitkovics Mihály eleget fáradozott benne; aztán a tetemes ártól riadt vissza, melyet sem Maecenása, sem maga le nem fizethetett. A helyett, talán már most megvillan agyában, — de csak esztendőök múlva, 1812-ben érleli meg, — elhatározza, hogy a Blumauer Aeneisét maga fogja lefordítani.

IV.

Horvát István a költő ez elhatározásának melegen örvend, mert úgy hiszi, hogy ebben a munkában mód nélkül szerencsésen dolgozhatik, s a nemzeti irodalomnak dicsőségére lehet.² Ő az, a ki a travestált német Aeneissel megajándékozza, hogy mielőbb magyarul kapja vissza;³ ő az, a ki 1813 januárjától egyre biztatja, hogy a karthágói szerelmes énekeit szívén viselje, s gúnyolni siessen:⁴ de kedves Andorának egyelőre sok egyéb a dolga s csak a télire ígéri meg. Azonban kérve kéri, hogy ne sürgesse a fordítást, mert a mi gyorsan készül, rosszúl készül; aztán úgyis mindegy, előbb vagy utóbb, mert arról álmodni sem lehet, hogy nyomtatásban megjelenhessen.⁵ Ime, fiatal fővel vállalkozni akart a Szalkay kiadására, s eszébe sem ötlött, hogy lehetetlenségre vállalkozik; most bővebb tapasztalattal már eleve látja, hogy legfőlebb a későbbi nemzedék gyönyörködhetik jó kedvében: ám nem bánja, szívesen ír, csak műve kézírásban legyen meg, csak az utókorra valamiképp eljusson. Horvát István belenyugszik a haldéka, de november havában figyelmezteti, hogy a téli sáros időben szorgalmas legyen, a nevetető bécsi költőnek enyelgő gondolatait fordítgassa, mert rövid az élet és sokat kell dolgoznunk.⁶

A költő bele merül az olvasásba, Blumauer és Szalkay összehasonlító tanulmányába; s arra az eredményre jut, hogy egyikök alkotása sem sikerült. Bizik magában, hogy ő jobban meg fogja csinálni s minden szabad idejét a télen erre a munkára szánja. Könnyen és kedve szerint kíván dolgozni, minden sürgetés és kényszergetés nélkül, a mint ihlete és szeszélye villan; annyiival inkább, mert a maga gondolatait, ötleteit s velők a maga lelkét kívánja beleönteni.⁷ Teljes szabadságot enged magának mind az

¹ P. Horvát Endre, Győr, 1805. szeptember 14-ről.

² Horvát István, Pozsony, 1813. január 11-ről.

³ Horvát István, Pest, 1813. május 23-ról.

⁴ Horvát István, Pozsony, 1813. január 11-ről.

⁵ P. Horvát Endre, Tét, 1813. október 28-ról.

⁶ Horvát István, 1813. november 19-ről.

⁷ P. Horvát Endre, 1813. december 10-ről.

eszmékre, mind a kifejezésekre, mind az alakra nézve; ily módon inkább önálló travestiát, mint fordítást készít. Az egész télen csak az első éneket végzi el; a mint maga vallja róla, Vergiliushoz hívebb és épen azért hosszabb, mint Blumauer; s a magyar átdolgozásból keveset vesz át. A mikor barátjának Ferenczi János által mutatóba elküldi, ismételve felszólítja, hogy olvassa meg figyelemmel és olvastassa el meghittebb barátaival is, aztán írja meg ítéletüket is róla, ha valjon érdemes-e folytatnia, nehogy a bakot hiába nyúzza. Attól függ, hogy a nyáron még egy-két éneket elővegyen.¹

Horvát István elragadtatással felel. Levele kétszeresen érdekes, először a travestált Aeneis, másodsor a nemzeti eposcia tekintetéből; mert belőle nemcsak arról értesülünk, hogy ő és barátjai miképen gondolkoztak a P. Horvát Endre kísérletéről, hanem arról is, hogy már ebben az időben megpendül az *Árpád dicsőítésének, s a honfoglalás eposciában való megörökítésének eszméje*. A hazafi-lelek sóvár álmodozása, mely a borongó jelenért a múlt ragyogásában keres magának vigaszt, már megnyilatkozik a Virág Benedek kis körében, s a Magyar Századok férfias írója verssel készül üdvözleni és felszólítani költőnket, hogy nagy eleink büszke diadalmát elzengje. Mert alig szállt meg *Zircz emlékezetében* a hősi dictió, a pesti íróság már énekesében az Árpád dalnokát látja és magasztalja, ki a kor hangulatának kifejezésére hívatott. Ime az eszme, aztán tovább érlelődik a közönség lelkében, s megvalósítása egy rövid évtized alatt a közkívárat betöltéseként jelen meg, úgy hogy a *Zalán Futása* már országszerte riadó tapssal találkozik.

»A travestált Aeneisnek első könyvét, mondja a levélíró, kimagyarázhatatlan örömmel vettem. Nagyrabecsülöm én ezen munkádat, nagyra mindnyájan, kiknek olvasni adtam. Virág, Kulcsár, Vitkovics, Szemere (s ezeken kívül, kik hiteles emberek s neked is barátaid, nem látta senki kéziratodat) egyet tartanak velem és kérten kérnek, hogy végig kidolgozd. Virág nem sokára versével meg fog tisztelni és arra kérend a nemzet nevében, hogy végezvén mostani víg munkádat, mely még inkább el fog készíteni szándékunkra, Epicumhoz kezdj. Csak Te adhatsz ily remek munkát a hazának, csak nyelveden zenghet méltón *Árpád fejedelem*, alkotója dicső nemzetünknek. Bizonyosága ennek Zircz emlékezete, melyben ha szántsándékkal akarnék is hibát keresni, nem találnék egyebet a nagy tömötségnél. A ki oly silány tárgyat oly felségesen tud énekleni, mennyire viheti a felséges tárgyakat. Kedves Andorom, fogadd szómat és szenteld magad egészen a nemzeti literaturának. Hidd jövőndölésemből, mennyit tehetsz. Erősek vállaid, mint Atlaszé voltak, megbirkózhatsz minden nagy munkával. Merned és kezdened köll, s folyton folyni fog kezed alatt a szerencsés munka. Nem a hízkeledés, hanem a meggyőződés

¹ P. Horvát Endre, 1814. február 12., május 25-ről.

szól belőlem, tudod, ritkán szoktam magasztalni valakit, s a gyáva tudós sereg inkább keménységemet kárhoztatja, mintsem magasztalásaimat dorgálná. De, hogy oda visszatérjek, honnan félrecsaptam, az Aeneis első könyvében tehát semmit el ne változtass, hanem serényen fussd odább pályádat és könyvenként küld le azt hozzám. Nálam menedék-helyet talál írásod, mert semmi orthodox vagy pietista be nem léphetik könyves tárházamba. Magadnál ne tartsd dolgozásodat, vagy ha tartod is, senkinek ne mutasd. Győrtől én még igen nagy és sok Mária-képet láttam, sok vörös övű papot szemléltem, pedig ezeknek üldöző körmeikbe akadni galyibás lenne. Ferenczitől már is hallottam, hogy Takács József olyat beszél, mintha a győri papok mozognának Aeneisedért. Meglehet, hogy ezt csak Takács költötte. Te azonban vigyázz vigyázz és dolgozzál.¹

Am minden biztatás hiában. Az epicum írása egyelőre elmarad, a travestia folytatása megszakad. A költő két ismerős plébános unszolására elvállalja a francia katechismus fordítását deák-ból, előbb ez tartja vissza az Aeneistől;² majd azért halogatja, mivel csakugyan zörgött a haraszt. Nem a papok, mivel ezek alig tudtak róla, s ha tudtak is, mélyen hallgattak; pedig ha neheztenek vala érte, bizonyosan meg nem állják szó nélkül, — hanem a világiak susogtak, s úgy látszik, köztük épen Takács József a legserényebben.³ P. Horvát Endre, ily körülmények között félre tette az írást, mert különben is ritka tehetsége volt a halogatásra: s ha dolgozott, legfőlebb éjjel dolgozott, mert nappal a meglepetéstől való félelmében nem mert.⁴ A tél illetéknép minden eredmény nélkül mult el; s a mikor barátja a következő év nyarán újra megsürgeti, röviden azzal válaszol, hogy haszontalan minden izgatás; mert egy az, hogy olyan fanyar bortól, a minőre most szorult, az ördögnek se lenne kedve tréfálni, más az, hogy az első énekért is csaknem megégett a körme.⁵

A munka így megrekedt. Csak négy esztendő múlva jó szóba még egyszer, a mikor a travestált Aeneist barátjától újra kéri.⁶ Valjon a Szalkay fordítását, vagy a maga rég küldött kéziratát, biztosan el nem dönthető; de halogató természetéből s fejlődő elnehezedéséből következtetve, minden valószínűség szerint nem a folytatásra, hanem a megsemmisítésre gondolhatott. Annyi bizonyos, hogy a magyar Aeneis párisi kiadása nem az ő munkája, hanem *Vajai László*, nyugalmazott kapitány fordítása, melyet Aradon, 1814-ben végzett. Dr. *Márki Sándor*, ki Blumauer negyedik könyvét maga is lefordította és közölte, figyelmeztetett ben-

¹ *Horvát István*, Vaál, 1814. július 31-ről.

² *P. Horvát Endre*, Tét, 1814. november 19-ről.

³ *P. Horvát Endre*, Tét, 1814. november 19-ről.

⁴ *Ugyanaz*, ugyanott.

⁵ *P. Horvát Endre*, Tét, 1815. július 8-ról.

⁶ *P. Horvát Endre*, Tét, 1820. január 30-ról.

nünket, hogy az aradi főiskolai könyvtárban szintén van valami travestált Aeneis Vajai Lászlótól. A kézirati másolat 1825-ből, a párisi kiadásnál *nyolcz* évvel korábbi időből való, s benne örvendő meglepetéssel ennek eredeti szövegére ismertünk. Ime, végre megkerült a párisi kiadás szerzője is. A P. Horvát első éneke hívebb volt Vergiliushoz és épen azért hosszabb is: ennek az első éneke pedig a Szalkay fordításának felhasználásával egészen Blumauer nyomán halad; még a Szalkay kihagyásait és rövidítéseit is kipótolja. S nagyon téved Toldy, mikor azt állítja, hogy a párisi kiadás a Szalkay *teljes* kiadása, az utolsó három könyv kivételével, mely a névtelen kiadótól ered;¹ mert a mint a két munka összehasonlításából s a párisi kiadásnak előszavából meggyőződhetünk, Vajai csak a három első könyvben merít Szalkayból, kinek hátrahagyott kéziratát nem ismerte, sőt lételet sem sejtette.² Szalkay az első könyvet 17, a negyediket 1 szakasszal megrövidíti, s a második és harmadik könyvet 131 szakasz helyett 70-ben foglalja össze, Vajai pedig mindeniket ugyanannyi versben adja, mint Blumauer.

Ime, a Blumauer közvetlen hatása — négy fordítóban; s azok között szerepel P. Horvát Endre, kiről az irodalomtörténet nem is álmodott. Zircz emlékezete, Árpádja kisebb verseivel együtt költői egyéniségének csak egyik oldalát tárják elénk, másik oldalát Borkóstolója, Aeneise satiráival és epigrammaival egyetemben mutatják be. Bár e pajkos és gúnyos alkotásai nagy részint elvesztek vagy lappanganak ugyan: de megmaradt apróságaiból és levelezése adataiból kétségtelenül kiviláglik, hogy a víg és dévaj műzsának is sokat és örömet áldozott.

SZÉCHY KÁROLY.

¹ *Toldy-Gyulai*: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1878. 141 l.

² *Blumauer átöltöztetett Aeneise*. Fordította s Virgil végső három könyvének átöltöztetésével megtoldta W. X. Y. Z. Páris. 1833. 4—5 l.

ADATTÁR.

GR. LISTHY LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Listhynek eddig legterjedelmesebb biográfiáját Dr. Komáromy András írta meg előzőinél jóval több adatkészlettel és kritikával.¹ Hogy a problematikus egyéniséget neki se sikerült kétségbevonhatatlan világításba helyezni, mutatják az álláspontja ellen emelkedett szózatok. Még sok, sok része van e misztikus férfiú élettörténetének, a miket csak kézzel fogható adatok tehetnek bizonyossá. Minden adatot — még a legsecskélyebbek látszót is — összekelli tehát gyűjtenünk.

Két ilyen egykoru okmányt itt vesz az olvasó. Az egyik Listhynek azon birtokperére vonatkozik, melyet Neuhausi Ehrenreiter György és Wurmbbrand asszony ellen az anyai ágon rá háromlott kaboldi malom iránt folytatott s mely érdekes jogi fejtegetésre s a magyar igazságszolgáltatásba illetéktelenül beavatkozó osztrák bíróság elleni tiltakozásra szolgált alkalmul a nádornak.

A másik okmány Wesselényinek azon pörbe szólító levele, melylyel Listhyt horribilis excessusaiért a pozsonyi káptalannal az 1659 : CXII. t.-cz. alapján 1661. máj. 23-kára törvény elé idéztette. Az idézvény egész borzalmasságában elősorolja Listhynek 1650-től 1661-ig elkövetett főbenjáró gonoszságait.

Ez okmány tehát e részben is nevezetes. De még egy körülményre is felhívja figyelmünket. Mint datuma mutatja 1661. máj. 7-én kelt és adatott ki a nádori kancellariából; holott Komáromy is megjegyzi (id. műve 44. lapján) hogy a királytól már május 2-án rendeletet kapott, hogy a Listhy ellen indított pert függeszsze föl. Komáromy az ügy ezen fordulatahoz olyan magyarázatot fűz, mely Wesselényit a lehető legkedvezőtlenebb színben tünteti fel. Hogy a Komáromy által fejtegetett adóssági ügy sem akadályozta a nádort abban, hogy Listhy ellen legfőbb bírói tisztét teljesítse, legjobban bizonyítja az, hogy a pörbehívó panaszost kibocsátotta még pedig öt nappal azután, hogy a király felfüggesztette az eljárást. A május 2-ka és 7-ke közti időkülömbőség

¹ Listi László Élete. Irod. tört. tanulm. írta Komáromy András. Bpest 1887.

külömben abban rejlik, hogy a nádor a király rendeletét későn kapta meg. Kezemből van Lipót király szóbanforgó rendeletének eredetije,¹ melyre Wesselényi sajátkezűleg ezt írta »9. May 1661. Posony« — azaz érkezett.

E körülmények figyelmeztetnek bennünket, hogy a Listhy ellen folytatott tett birói eljárás megakasztásának okát ne csupán a nádorban keressük, hanem rajta kívül álló tényezők után kutassunk, kiknek érdekében állott, hogy a főúri gonosztevő Bécsben kerüljön hurokra s a magyar igazságszolgáltatás világos megsértésével osztrák jog szerint lászanak felette törvényt.

I.

Excellentissime Comes.

Recenter meminisse velis Excellentia Vestra literarum suarum his non ita diu praeteritis temporibus in negotio Domini a Neuhaus et Dominae Urumbranderianae contra spectabilem et Magnificum Dominum Comitem Ladislaum Lisztius a Köpczin per modum querelae ad me exaratarum. Cum itaque idem etiam Dominus Comes Lisztius practicum negotium ad me deferendo querulose mihi repraesentet, totius rei fundamentalem seriem taliter exponendo: Quod nimirum posteaquam Magnificus olim Ioannes Chorom vita functus fuisset, ejus duae filiae Anna et Margaretha dominium bonorum Kabold post mortem dicti genitoris sui obtinuerunt; inter quas subsecuta deinde divisione dicta Margaretha Chorom portionem suam praefatae sorori suae Annae, aviae scilicet memorati Comitis Ladislai Lisztius, impignoraverat. Qua quidem Anna Chorom pariter fatis cedente inter filios et filias ipsius divisio intercessisset, certamque molam in dominio ipsius arcis Kabold in Comitatu Soproniensi habitam (de qua ipsis partibus lis esset) Magnificus quondam Stephanus Lisztius patruelis ipsius Comitis Ladislai Lisztius jure divisionis obtinuerat et praecitatae Dominae Urumbranderianae et dicto Domino Georgio Erenreither a Neuhaus in et pro trecentis florenis hungaricalibus oppignoraverat. Decedente vero ipso Stephano Lisztius, portio ejusdem et consequenter etiam antelata mola (licet oppignorata) jure successionis in genitorem ipsius Comitis Ladislai Lisztius et per consequens in eundem quoque descendisset. Sic itaque rebus constitutis, dum successores antelatae quondam Dominae Margarethae Chorom portionem ejusdem oppignoratam a successoribus et posteris Annae itidem Chorom prae quorum manibus portio bonorum Margarethae fuisset, redemissent praecipitam etiam molam e manibus dicti Domini a Neuhaus et Dominae Urumbranderianae propter negligentiam ipsorum occupassent, quia scilicet idem Dominus a Neuhaus et dicta Domina Urumbranderiana successores memorati quondam Stephani Lisztius impignorantis ad evincendum se in eadem mola citari non fecissent. Quae quidem mola hoc modo per negligentiam ipsorum occupata jam Dominus a Neuhaus et Domina Urumbranderiana causam suam

¹ A m. kir. orsz. Levéltárban, a Wesselényi családi iratok közt.

ratione ejusdem molac non hic in Hungaria, ubi bona eadem essent et pars in causam attracta residentiam haberet, sed ad Tribunal Austriacum in praesentiam Excellentiae Vestrae referendo ibidem instituissent. Et dum idem Dominus Comes Lisztius coram Excellentia Vestra non comparuisset, Excellentia Vestra ipsum Dominum Comitem Lisztium propter non comparitionem ipsius in onere acquisitionis dictorum Actorum convicisset, hujusmodique sententiam suam (non obstante eo, quod jam carpentum uxoris ipsius Domini Lisztius et nonnullas res dictus Dominus a Neuhaus et Domina Urumbranderiana Viennae arestassent) civitati Hamburgensi ex bonis ipsius domini Comitis Lisztius in Hungaria situatis executioni demandandam commisisset, prout eadem civitas Hamburgensis certam sylvam intra metas Regni Hungariae sitam occupare vellet et niteretur gravi praejudicio tam ipsius Comitis Lisztius, quam etiam et Regni hujus manifesto.

Unde idem Dominus Lisztius ad me modo praevio recurrendo institit apud me, quatenus Excellentiam Vestram superinde requiram, ut dictos Dominos Actores Excellentia Vestra ad competentes iudices huc in Hungariam relegare velit his ex rationibus: *Primo*, quia ipse Dominus Comes Lisztius nihil penitus domini in Austria possideret et nullo modo jure Austriaco gauderet, quin per omnia Austriacum se esse negaret ex eoque ydem Domini Actores causam suam non coram Tribunali Austriaco sed in Hungaria coram suo iudice competenti, ubi scilicet et bona et persona in causam attracti haberetur, instituere deberent. *Secundo*, quia ipse Comes Lisztius nunquam fuisset requisitus per dictos Dominum a Neuhaus et Dominam Urumbranderianam ad evincendum in praetacta mola, quod ipsis omnino de lege nostra et juxta literas inscriptionales faciendum erat, alioquin si per negligentiam et errorem ipsorum ipsi damnificati essent, non ipsi Domino Comiti Lisztius, sed sibi imputare deberent, cur iuribus suis non invigilassent. *Tertio*. Eundem Comitem Lisztius non esse solum et unum praefati quondam Stephani Lisztius impignorantis successorem, sed plures etiam forent, quos hoc negotium concerneret, ideoque ipse solus damnificare haud posset. *Quarto*. Dato quod in Tribunali Austriaco legitime contra ipsum Dominum Lisztius institutus fuisset processus, adeoque legitime etiam lata esset contra ipsum sententia adhuc nihilominus ex quo idem Comes Lisztius in Austria nulla bona possideret eadem sententia in praesentiam iudicum Regni Hungariae pro debita ipsius executione transmitti debuisset; nam per dominos Austriacos, qui nullam jurisdictionem in bona Hungarica, sic nec Hungaria in Austriaca haberent executioni de bonis ipsius Hungaricis mancipari nullo modo posset. *Demum*, quod si ejusmodi executio per dominos Austriacos de bonis Hungaricis fieret, hoc modo sibi jurisdictionem Hungaricam usurparent et sensim metas et limites Hungariae cum maximo damno et ruina Regni sibi appropriarent; ideo cum per istiusmodi praejudiciosam executionem Regni quoque negotia nimirum metae involvantur nullo modo est admittenda.

Quocirca rebus sic stantibus ex officio meo, quo fungor Excellentiam Vestram amice requirendam esse duxi, quatenus consideratis prae-

missis legitimis dicti Comitis Listius rationibus ad praecavendas inter partes ultteriores dissensiones emergentiaque incommoda, ne etiam per indirectum ejusmodi processum et executionem (quam nullo modo ex officio meo admittere possum) Regni juribus derogari quidpiam possit, velit dictos Dominos Actores, si quid praetensionis habeant, in praesentiam judicum Regni Hungariae, uti competentium jus suum prosecuturos relegare et res ipsius Comitis Lisztius uxorisque suae arestatas dimitti curare, praefatam quoque civitatem Hamburgensem ab executione sententiae suae de bonis Hungaricis fiendae revocare. Alioquin idem Comes Lisztius solemniter coram me protestatus est, quod nisi res suae arestatae ipsi relaxentur et libere dimittantur, dictaque civitas ab executione non supersedeat, pari via sibi satisfactionem impendet et bona sua Hungarica etiam cum moderamine inculpatae tutelae defendet. Spero itaque Excellentiam Vestram praesenti interventioni meae etiam intuitu communis justitiae locum daturam. Quam in reliquo diutissime florentissimam valere cupio. Datum Posony die 20 mensis Augusti Anno 1658.

Excellentiae Vestrae

Servitor paratissimus

Comes Franciscus Wesselényi.

(Eredeti az orsz. Ltárban a Wesselényi családí iratok közt.)

II.

Capitula Posoniensi. — Expositum est nobis nomine et in persona Egregij Magistri Nicolai Majláth uti Causarum Regalium directoris et Sacrae Regni Hungariae Coronae Ficalis. Qualiter superioribus jam dudum retroactis annis et temporibus presertim ab anno 1650 usque ad annum praesentem 1661 nescitur unde motus et qua temeritatis audacia incitatus et inductus Spectabilis et Magnificus Comes Ladislaus Listius Dei et hominum timore postposito legumque severitate contempta et vilipensa varios et horribiles excessus multifariaque maleficiorum genera pro locorum et temporum varietate occasionumque opportunitate perpetrare, literas falsas fabricare, sigilla surreptitia sculpi facere, larvatas personas inducere, sagas et incantatrices in arce Köpcezen in ejus nominis oppido et Comitatu Mosoniensi existente habita frequenter intertenere ac tam ipse personaliter artem magicam et diabolicam exercere, quam per alios exerceri et tractari facere, vitae aliorum tam consangvineorum, signanter autem Spectabilis et Magnifici Domini Ioannis Listius patruelis sui et filiorum ejusdem, quam et extraneorum veneno, incantationibus, praestigijs fontiumque et puteorum infectionibus insidiari, complures e medio veneno et laqueo auferre et auferri curare, ac alios etiam nefarios et horribiles actus moliri et perficere praesumsisset, poenas in generali decreto et constitutionibus Regni contra hujusmodi malorum patratores expressas incurrere non formidans. Item qualiter superioribus praetactis temporibus diversis vicibus et annis, primum quidem in anno 1654 circa festum Sancti Georgij militis et martyris eorum vertente praeteritum

certum infantem nomine Georgium eo vero medio tempore fatis cedente, iterum in anno 1656 circa festum Assumptionis Beatissimae Mariae semper virginis alterum similiter infantem Georgium Christophorum (uti praetenditur) Listius nominatos et vocitatos, Generosae et Magnificae quondam Dominae Evae Keczes eorum consorti utpote suae in arce Köpczeniensi in dicto oppido et Comitatu Mosoniensi existente habita in lecto praetextu puerperæ decumbenti supponere et per hoc legitimos suos successores, familiam videlicet Listius masculini sexus veluti fratres con-divisionales non sine manifesto indicio proditiōis fraterni sanguinis, quin et ipsum Fiscum Suae Majestatis Regium in casu defectus seminis dictae familiae Listius indubitatum successorem per hujusmodi suppositionem et substitutionem justo jure legitimæ et indubitatae successionis privare et bonis suis excludere persumpsisset. Ac ut id facinus et ausus temerarius tanto magis tegi et occultari quiret matres veras et naturales eorumdem infantium ibidem in dicta arce Köpczen, prolibus in lucem editis, postea clandestine peremisset ac perimi procurasset, poenas similiter in generali Regni decreto superinde constitutas incurrere minime timens. Deinde qualiter in anno 1655 circa festum Sancti Matthæi Apostoli et Evangelistæ erectum quoddam horreum Egregy Ulrici Liedel ultra pontem magnum Köpczeniensem in horto ejusdem pomario extructum omnino in territorio dicti oppidi Köpczen et Comitatu Mosoniensi habitum; ac praeterea molendinum quoddam ejusdem Ulrici Liedel ad ripam Danubij Szarraz Ret vocatam in territorio Köpczeniensi et antefato Comitatu Mosoniensi versus oppidum Oroszvar fluentis inde currentis existentem extructum et congestum memoratus Ladislaus Listius incendi et comburi facere; posteaquam autem annotatus Ulricus Liedel priori, ut praemissum est, combusto aliud molendinum in loco praescripto denuo extrui fecisset, idem Ladislaus Listius in anno 1656 circa festum Beatae Mariae Magdalенаe lychno piceo et sulphureo ad incendendum apto et lateri ejusdem molendini applicato nocte intempesta iterum incendi faciens dubio procul ignis voragine absorberi curasset, nisi ex peculiari providentia Dei molitor ejusdem molendini incendium advertisset ac tempestive extinguere potuisset, poenam in statutis Regni contra hujusmodi incendiaros expressam incurrere vilipendens. Praeterea qualiter in anno 1657. circa festum Sancti Mathiae Apostoli certos hajdones, nominanter vero Ioannem Holez, Jacobum Duk et Henricum Milner predocinium exercere vrsque et fortunis itinerantium insidiari solitos contra jura Regni et signanter articulum 22. anni 1613 scienter intertenere nihil pensi duxisset poenae in eodem articulo annexae et expressae se invadere non formidans. Unde idem fiscalis exponens, ut actor praefatum Ladislaum Listius ratione . . . . juxta contenta articuli centesimi duodecimi constitutionis Posoniensis novissimae Dietae Anni 1659 et aliarum publicarum Regni constitutionum contra ejusmodi actuū illicitorum et notiorum patratōres sancitarum ad jus extraordinarium pro 23 et subsequētibz immediate ad id aptis et sufficientibus diebus praesentis mensis May in liberam ac Regiam hanc Civitatem Posoniensem, in ejus nominis Comitatu existentem per nos indictum et promulgatum

et casu quo in eodem termino levári et discuti finaliterque terminári causa praesens non posset etiam ad alios subsequentes similium iudiciorum terminos et locos imposterum extraordinarie praefigendos coram nobis articulariter et peremptorie in causam convenire ac in praemissis iudicium et justitiam a nobis habere et recipere vellet, lege Regni admittente. Quia vero causae huiusmodi excessuum repetiti Ladislai Listius vigore praescripti specialis articuli per nos caeterosque Tabulae Regiae iudices, quos ad munus haberi peterimus in termino per nos praefigendo iure extraordinario et peremptorie revideri similiterque discuti possint et determinari. Pro eo amicitiam vestram harum serie . . . etc, quatenus praesentes literas nostras memorato Comiti Ladislao Listius per testimonium nostrum fidedignum exhiberi et praesentari faciatis, qui si personaliter reperiri poterit extunc ibidem personaliter, alioquin de domo habitationis seu solita ejusdem residentia vel bonis haereditarijs evocet et admoneat eundem, dicatque et committat eidem in verbo nostro Palatinali, ut ipse in praetactis loco et termino juris extraordinary et articulariter personaliter et non tantum per procuratorem suum legitimum; casu vero quo in eodem termino, eadem causa levári et discuti finaliter determinari non posset etiam in alys subsequentibus similium iudiciorum terminis post hac praefigendis coram nobis modis omnibus comparere debeat et teneatur rationem de praemissis redditurus efficacem, et a nobis iudicium et justitiam superinde recepturus; certificando nihilominus eundem Comitem Ladislaum Listius ibidem, quod sive ipse termino et loco in praenotatis (vel in casu praemisso in subsequenter posthac praefigendis) modo praevio personaliter et non tantum per procuratorem suum legitimum coram nobis compareat, sive non, nos tamen ad partis comparentis instantiam id faciemus in praemissis, quod juris ordo dictaverit. Et posthaec super huiusmodi exhibitionis, evocationis, admonitionis et certificationis serie simul cum ammoniti, evocati et certificati nomine terminum ad praescriptum ut fuerit expeditionem nobis suo modo fideliter rescribatis. Secus etc. Datum Posony die septima mensis May Anno Domini 1661.

(Eredeti fogalmazvány Wesselényi nádor kancelláriájából a m. kir. országos levéltárban.)

BUZINKAI MIHÁLYRÓL.

A magyar közoktatás és közoktatási irodalom egyik szerény, de buzgó munkásának, Buzinkai Mihálynak életrajzához kívánunk az alábbiakban adattal járulni. Életrajzi vázlatát legutóbb id. Szinnyi József állította össze a »Magyar Írók Élete és Munkái« I. kt. 1432. lapján, követte Bod Pétert, Horányit, Weszprémit, Szombathyt és másokat. E rövid életrajzból is megkap bennünket az a sok szenvedés, küzdelem melyet a hivatásáért élő-haló Buzinkainak át kellett élnie s méltán fölbred kíváncsiságunk, vajjon a számtalan töredelmekért legalább élete

alkonyán látott-e jutalmat, a földi szenvedések, nélkülözések után volt-e része a földi javak örömeiben is?

Az erdélyi fejedelmek ismeretes hitbuzgóságáról és tudományszeretetéről előre feltehetjük ugyan, hogy a vallás és közoktatás terén kitűnt, földi javakban különben sem dűskálkodó hiveik érdemeit nem hagyták jutalmazatlanul. Hasonlóra kell gondolnunk Buzinkainál is, akit — miután a vallási viszályok miatt 1671-ben tanártársával, a szintén hírneves Pósházival és tanítványaival a felülkerekedett kath. reakciótól üldöztetve sárospataki katedrájából futni kényszerült s egy hosszú kemény tél sanyarúságait ide s tova bujdosásban küzdötte át — Apaffy fejedelem pártfogásába vevén s a gyulafehérvári kollegium igazgatójává tevén, bizonyosan gondoskodott arról, hogy hivatásának anyagi gondoktól menten, zavartalanul élhessen.

Föltevésünket igazolja a fejedelemnek Gyulafejérváron 1679. okt. 29-én kelt okirata, melylyel a Fejér vármegyében fekvő Magyar-Igen városban egy házas jobbágytelket adományozott Buzinkainak s feleségének nemes Horváth Mária asszonynak.

Az adományozott telek azonban nem egy tagban volt, hanem három darabra szakadva. Az egyik résznek, a melyen a ház is állott szomszédjai a következők voltak: keletről az ország-út, délről Pereo Groza, északról Pereo Gligor fejedelmi jobbágyok pusztá telkei, nyugatról özv. Váradi Herpályi Gáspárné Zódi Katalin szántóföldje. A másik, kisebb részt egy felől a magyarigeni oláh temető és Ruszkai Kornis Gáspár zálogos földje határolják, más felől az első rész kertjével érintkezik, harmadik oldalon a Kornis Gáspár jobbágyának Hercze Szimulnak a háza érinti s a negyedik oldalon egy út vezet a város legközelebbi malmához. A harmadik részt, mely jelenleg a magyarigeni oláh egyháznál van zálogban, ezek határolják: délről Kornis Miklós jobbágyának Posga másképp Szabó György háza, nyugatról Kornis Gáspár zálogos földje, a többi oldalakról pedig fiskális birtokok.

Az adomány mindazonáltal értékes volt, legalább is értékessé tette a fejedelem az által, hogy 400 frt zálogösszeget táblázott be rája oly kikötéssel, hogy az adományosok életében egyáltalában ki nem váltható, mindkét nemű törvényes örököseiktől is csak az esetben, ha az időközben eszközölt beruházások, pl. építkezés, méltányos becsáron megváltatnak.

Növelte az adomány értékét az által is, hogy — a mint az különben már szokás volt — mindennemű köztelherviselés alól fölmentette és szigorúan meghagyta Fejér vármegye főadószedőjének Borberekí Alvinczy Péternek s a fiskális javak tisztjeinek, tized-kilenczed s egyéb járandóságok szedőinek, végül a magyarigeni előljárásnak, hogy Buzinkait és feleségét, valamint törvényes örököseiket az adományozott birtokban háborgatni ne merészeljék.

Legérdekesebb mégis az adománylevél bevezető része, melyben a fejedelem melegen emlékezik meg Buzinkai érdemeiről, miközben életéből több nevezetes mozzanatot sorol fel:

» . . . . benigne attentis — ezek az oklevél szavai — et consideratis praeclaris virtutum meritis et acceptis complacentiis Reverend

ac Clarissimi Michaelis Buzinkai de eadem, collegii nostri Patachino-Albensis sacro sanctae theologiae professoris, Nobis dilecti; quippe, qui posthabita mundi vanitate partem meliorem delecturus laudabili diligentia, dum sedulam liberalibus artibus operam navare coepisset ac tandem perdiscendo memoratae theologiae studio se totum, quantus quantus est, omnes videlicet vires ac ingenium, vitam denique ipsam conatu haud irritò consecrasset excellentis eruditionis suae apparatu probe instructus, primum Sáros Patachino annis quindecim, deinde papanorum insultibus exinde exclusus praemissa vocatione Nostra ad obsequium Nostrum eo, quo par erat, honore et obedientia una cum collega suo Clarissimo nempe Joanne Posaházi artium liberalium magistro et professore, discipulisque suis praefatae scilicet scholae Sáros Patachinae alumnis exulantibus universis ditionem ingrediendo Nostram Nobis ita disponentibus Albensi sesqui octo annorum spatio reformatorum collegiis moderandis praefuisset et praexisteret, pro modo, donoque divinitus sibi concesso, se ipsum fidelem ac in vocatione sua semper studiosum praestare, intellectus integritate ac doctrina vitae, denique sanctimonia et pietate suis praeire discipulis sollicitum sese praebuit. Cujus virtutes tam praeclaras ad uberiorem orthodoxae veritatis propagationem porro animaturi, ipsum non tantum propensa mente colendum, sed munificentia etiam nostra principali, ut exulem regni Hungariae superiorum annorum motibus et disturbiis rebus ac bonis suis universis orbatum, specialiter ornandum ac juvandum volumus, spe freti haud dubia eundem etiam deinceps pari fidelitatis constantia, obsequia sua pro vocationis suae ratione Nobis exhibiturum et impensurum.»

Megemlítettük végül, hogy a beiktatást az e célra kiküldött kancelláriai, vármegyei és községi tisztviselők az érdekelt szomszédok jelenlétében még ez év decz. 2-án szerencsésen végrehajtották, amennyiben ellenmondó nem jelentkezett sem mindjárt a helyszínen, sem a törvényes tizenöt nap alatt.¹

ADAT SIMAI KRISTÓF ÉLETÉHEZ,

1806. febr. 9-én Raab Mátyás a pozsonyi nemzeti iskola rajztanítója huzamosabb betegség után meghalálozván, helyének betöltése iránt pályázat hirdettetett. Az állomásért öt kérvényező jelentkezett: *Simai Kristóf* piarista, körmöczyi rajztanító; *Mauchs Zsigmond* selmeczi rajzmester; *Meidinger Antal*, a ki a betegeskedő Raabot helyettesíté; *Stilpp Antal* magán rajzmester; és *Epplevé János* cs. kir. építészeti hivatal rajzolója.

Bennünket itt közelebbről *Simai* érdekelvén folyamodványát egész terjedelmében közlöm:

Serenissime Regie Haereditarie Princeps,
Archidux Austriae et Palatine,
Excelsum Consilium Regium L. Hungaricum
Domine, Domini, Benignissime, Gratióssimi.

¹ M. kir. Orsz. Ltárban, gyulafevári kptln Prot. Ora et labera 207-216. lap.

Intellecto eo ex fide certis rumoribus, quod in Primaria Nationali schola Poseniensi, fatis functo Graphidis Magistro, enata sit vacantia, infra scriptus, ea qua par est, submissione supplico, dignetur Serenitas Vestra et Excelsum Consilium Regium pro innata sibi Benignitate Gratosum suum annutum eo flectere, ut de praesenti statione mea Cremnitzensi, in eadem qualitate officii Ponium transire, et vacantem Graphidis Magistri cathedram obtinere valeam.

Namque aura haec montana sanitati meae non usque conducit, et quovis fere anni tempore asperae hujus aerae vicissitudines cum notabili afflictione valetudinis meae experior, hinc non parum metuendum habeo, ne, postquam e malo oculi mei, ope Divina eluctatus sum, aliud super veniat valetudinis incommodum, quo impeditus a docendi numere penitus recedere debeam. Nolo hic commemorare, quantos labores in docendis scholis Nationalibus, ac cum primis in schola Graphidis jam inde a 1779 inclusive anno ac proinde annis 27 exautlaverim; neque de fructu, quem spatio tot annorum ex doctrina mea scholares mei ceperunt, quidquam dicere volo. Conatus equidem sum, idque mihi propositum semper fuit, ut omnibus industria mea prodessem, utrum autem, quod sequebar, assequi licuerit, ad iudicium meum non revoco, illos appello, quibus ex doctrina mea felicior vitae conditio obtigit. Ego mihi temere nihil arrogo, neque assentior libenter, bene tamen mereri, de me ipso puto, dum mentem mihi subit, quod ob exactitudinem Doctrinae meae, qua Graphidis Magistri, non tantum superiorum meorum adprobationem, sed et Excelsi Consilii Regii complacentiam pluribus jam vicibus consequutus fuerim.

Et hac spe fultus, exaudiendae petitionis meae homagiali cum cultu Benigus Gratosam Resolutionem expectando emorior.

Serenitatis Vestrae Regiae

Excelsi Consilii L. Regii

Cremnitzii

Humilibus obsequentissimus servus et capellanus

22-a febr. 1806.

P. Christophorus Simai m. p.

e scholis piis Mag. Graphidis.

E folyamodásnak nem lett meg a remélt sikere, mert gr. Szapáry József, a pozsonyi főtanigazgató fölterjesztésében különösen Epplévé Jánost ajánlotta a megüresedett helyre, mint a ki nemcsak kiválóan ügyes rajzoló, hanem a magyar német, tót, latin nyelveknek birtokában lévén leginkább megfelel az 1795-ben jan. 23-án 1602. sz. alatt kibocsátott azon rendeletnek, hogy jövőre olyan tanító alkalmazandó, a ki nem csak a hazai nyelvben, hanem az illető iskola vidékén levő nemzetiség nyelvében is jártas.

A főigazgató elismerte ugyan Simainak érdemeit, melyeket 27 esztendő munkásságával szerzett, mindazáltal korára és beteges állapotára való tekintettel alkalmatlannak nyilvánítá őt egy oly népes iskola ellátására, a milyen a pozsonyi.

És a helytartó tanács, valamint az ndr. cancellaria is magukévá tévén a főigazgató fölterjesztését Epplévé nevezetett ki pozsonyi rajztanítóvá.

(Orsz. Ltár: 7326, 11484/1806. htt. sz. — 4563/1806. canc. sz.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Negyedik közlemény. —

9. *Péntek.* Reggel jókor oda jött Kandó Gábor, vele együtt kiindultunk Kassára, de ő csak Pálházáig jött velünk. 3-kor értünk Bárczára, ott mulattunk 6-ig. 6-kor beértünk Kassára; 6—8-ig a promenádon voltam Zoltán Ferivel; 9—11-ig Komjáthyval és Beheróczkyval a Puky fiúk Instruktorával beszélgettem. 11—1-ig nem tudtam aludni. A V. Ispán a múlt éjszaka igen beteg levén a kólikában s egész éjjel nem aludván, egész úton többnyire mindég aludt, s nagyon keveset beszélgettünk együtt. Borongós fejszeles idő volt.

10. *Szombat.* Délig egy kis partikularis gyűlés volt, én egy cigányrabbal peccsényomót metsztetvén többnyire ott voltam Komjáthyval, 12—1-ig Fodor V. Ispánnak írtam hivatalosan Miskolcra. Ebéden Vitéz V. Ispán, Téglássy és Sós Ágoston voltak nálunk. *Délután 4-kor megindultunk Semse felé Jászóra az új prépost Richter Alajos installációjára.* A két V. Ispán együvé ülven; én a Vitéz kocsjára maradtam s Semsénél az ifjú Téglássyt is magamhoz vevén, 8-ra bevágtunk 6 lovon a jászai roppant várba. Ott a Conventben a XII-dik szobában voltam szállva a V. Ispánnal, egy Soltész nevű klérikus szobájában. Estvére mind megérkeztek az Abaújtár, Sáros, Torna, Gömör, Borsod, Zabolch és Zemplén Vármegyék deputátusai. Kassáról a Convictusból is ott voltak: Gergelyi Jancsi és Báró Szobek. 8—9-ig a kertben járkáltam s bámultam a gyönyörűen fel nőtt gyertyánfa allékon. Este 10-kor a rectoriumba mentünk vacsorálni, hol a vendégek számosan megjelenvén, 3 asztaloknál vacsoráltak. Az ételek minthogy Szombat nap volt, mind böjtösek voltak. 12-kor fektüdtünk le. Éjszaka, s reggel is 10 óráig meglehetősen eső esett; de délután igen szép tiszta meleg idő volt.

11. *Vasárnap.* Reggel 7-kor felkelvén, mindnyájan magyar ruhába öltöztünk, s minekutána a nyári szalában früstököltünk volna, a prépostot deputációval megköszöntöttük, *melyet meglehetősen magyarságú beszéddel fogadott el;* a kinek minekutána tiszteletünket tettük volna, a *rozsniai püspök Scitovszky köszöntésére,* onnan pedig szállásainkra mentünk. A nyári szála magában nagyon pompás kifestett szoba. Egymás ellenében fityegnek a Kálmán, 4-dik Béla, Iső Ferencz királyok és a József Nádor-ispány s nemkülönben a Ferencz királyné egész természeti nagyságokban, fényes magyar ruhákban festett méltóságos képei. A früstökölő hely egy olasz falból állott, mely háznak a formájára volt kifestve. Ezen kis házacskából 3 festett lándzsafának a közepén három rézcsovecske állott ki, melyeknek egyikéből kávé, másikából tejfel, harmadikából pedig csokoládé ugrott ki; s minden vendég egy-egy findzsát fel vevén, tetszése szerint früstökölhetett. Felibök pedig e volt írva: »*Kávé forrás. Tejfel forrás. Csokoládé forrás;*« s mellettök egy igen szép, mintegy 15 esztendőes kertész leányka állott, ki minden vendégeket ügyes készséggel igyekezett egy-egy findsa kávéval, vagy csokoládéval elfogadni. Más asztalon voltak a liköröknek mindenféle nemei; s a szalában imitt-amott

székekkel környúl rakott terített fröstökölő asztalkák. A préposttól haza menvén, én, Gergelyi, Szobek és Babothy a Muzeumban pipáztunk, egy darabig a klérikusokkal. Onnan pedig a V. Ispánnékkal a templomba mentünk. *A templombeli czeremóniák egész 1 óráig tartottak, s a szegény prépost majd egy óráig feküdt hasmánt a grádicson a püspök előtt, míg az evangyéliumot elolvasták felette.* 2 órakor mentünk ebédelni. Az ebéd a kertben volt, az allék közt, melyeknek teteje be volt deszkázva. *Az asztal egy hosszában volt 350 emberre megterítve,* s apró fehér, veres, sárga és zöld zászlócskákkal 1-ső 2-dik 3-dik, 4-dik, 5-dik és 6-dik asztalokra felosztva; *s minden 20. ember mellé egy-egy kredencz csinálva.* A főispánné ült elől. Az 5-dik asztalon asztali muzsikát csináltak *a Benczúr Regementjebeli bandisták és a miskolci cigányok.* Az ebéd tartott 4 óráig; 4 órakor ismét a kávé forrásra mentünk a nyári szalába, *a hol az ott levő egy néhány dámákat meg is forgattuk.* Innen lementünk a város mellett való rétre, a hol 3 nagy fenyőfa szálak voltak beásva, s az azokra felszúrt új kalapok, derékre valók, egy-egy darab posztók és csizmak elnyerése végett vetekedve másztak fel reá az odaváló paraszt gyermekek. Melyeknek elnyerése után ismét felmentünk a szalába, s ott egy hasából beszélő zsidó produkálta magát; azalatt pedig a mindenféle fagyaltakat szüntelenül hordták. Ennek vége levén, a táncz ismét elkezdődött, s valaki *megtudván, hogy én magyart tudok tánczolni, az egész publicum egyenlő akaratjával magyart tánczolni kikiabáltak, s minden figurának tételére nagy vivát s bravo kiáltásokat kaptam;* de magyar nadrágba tánczolván, annyira elmelekedtem, hogy a gyomrom elkezdett émelyegni s a fejem rettenetesen fájni, mely miatt kénytelen voltam levetközni s lefeküdni; de vagy egy félóra múlva ismét felkeltem s német ruhába öltözvén, a Muzeumba mentem, a hol két igen becsületes s felvilágosodott baráttal igen nagy barátságba léptem, kiknek egyikének a Miklósvárszéki Baróthy Takó Györgynek a nálam levő diplomák közül egy néhányat megmutatván, s elolvassván, bámulását s szeretetét annyira megnyertem, hogy nevemet, lakóhelyemet s mostani lakásomat mindjárt felírta, s szerencsésnek mondta azt az órát, melyben velem megismerkedhetett. A másika pedig A. Dobszára való Soltész László, örömeiben öszvecsókolt. 10-kor a kiknek tetszett ismét le ment a refektoriumba vacsorálni; mi pedig a fiatalság oda fel maradtunk a szalába, s a tánczot a vacsoráért félben nem hagytuk. Én a már említett szép kertész leánykát, minthogy kezemre is tánczolt, tetszett is, gyakran megforgattam még azután is. Vacsora után ismét a temérdek püncsöt osztogatták, s két pohárral magam is felhajtván, 1 órakor lefeküdtem. A többiek pedig, kivált a katonatisztek, viradtig tánczoltak. S így az idő is igen szép tiszta levén, elég tetszésem szerint mulattam magam. Csakhogy Katicskám sokat eszembe jutván, azon való gondolatom, hogy vele nem lehetek, sok szomorú fertályokat okozott.

12. *Hétfe.* Reggel megindultunk Kassára Nagy-Ida felé a Kanapta völgyön. Sepsibe bementünk Füzesséryhez. A két alispán ismét együvé ülven, én a Vitéz kocsiján mentem be Kassára. Ebéd után 4-kor a V. Ispánnal egy kocsin kiindultunk s 8-ra Kékedbe jöttünk Zomboryak-

hoz. A Zomboryak wurstján kimentünk a fürdőbe, s ott a V. Ispánné és Menszárosnót meglátogattuk; az alispán meg is fürdött; én pedig 11-ig a két asszonysággal beszélgettem; 11-kor ismét visszamentünk a Zomboryakkal gyalog a faluba, s vacsorálván 12-kor lefeküdtünk. Tiszta meleg idő volt.

13. *Kedd.* Reggel 8-kor Kékedből szekeren minthogy a V. Ispánné is haza jöven, a Wurston nem férhettem, kiindultam keresztül a hegyeken a hutáknak; s sem én, sem pedig a forspontosom nem tudván az utat, sokáig tébolyogtunk a sűrű erdőségben, végre 1 órára csakugyan haza értem Mikóházára, 2—3-ig pakolóztam, 3—4-ig aludtam; 4-kor haza jött a V. Ispán is. Estve Regina az ágyat jöven felvetni, megcsecsereztem. 9—11-ig az atyámnak, Fáy Ábrisanak, Bekény Pistának, Kandó Kálmánnak és Károlyi Pistának levelet írtam. Délig meleg, de szeles, délután 3—4-ig esős, azután borongós idő volt.

14. *Szerda.* 8—10-ig írtam a gyűlés felől; 10—12-ig a *Szepesvármegye diplomatica leírását* olvastam. Délután 3-ig ismér írtam. 3-kor Regmeczre mentünk, 5-ig a lányokkal voltunk, 5—8-ig Laczival a szénarakók mellett voltam. 8-kor haza jöttem magam. Józsi ott maradt éjszakára, a mely tetteért a V. Ispán megint igen haragudt. Szeles meleg idő volt.

15. *Csütörtök.* Reggeltől fogva délutáni 3 óráig mindég megyegyűlést hirdető leveleket írtunk és intituláltunk. Délre az öreg Kornis és Ocskay voltak itt, a ki is sokat beszélt az ebédnél az Insurrectióról és az ő fogságába való viteléről; 3—8-ig és 9—10-ig a *Szepesvármegye leírását* olvastam. Egész nap tiszta meleg idő volt.

16. *Péntek.* Reggel 7-kor megindultam Patakra; 10-re beértem; az atyámat még ott találtam. Oda érven mindjárt megberelválkoztam, s magyar ruhába öltözvén, a Juristák exámenjére mentem. Ott *Bernáth Gazsival öszvetalálkoztam*; ő mondta, hogy Bónis Feri Nagyaluban van. Az egész exámen alatt többnyire mindég Kandó Ninával beszélgettem; tőle egy pár violát is kaptam. Megvallattam vele, hogy ő Recsky Bandiba nagyon szerelmes; s azt mondta, hogy az Ujhelyi Installációknál nem lesz kedve, mert ő ott nem lesz. Igen jól mulattam magam vele. A Fáy Ábris anyja is ott volt. Azt mondta, hogy Ábrist a V. Ispán fel nem vállalta patvariára. Az exámen után a Juristákkal muzsika mellett hazamentem, s a közöttök levő jó barátaimtól ú. m. Recskytől, Fáyaktól, Vendéghtől, Ragályitól, Bekénytől, Borbélytól és Vizsolyitól elbúcsúztam. Katit Fáy Ábristól igen nagyon tiszteltem. 3-kor az atyám az öcsémrel haza ment. 3—4-ig Borbély Dininél B. Ferinek, D. Miskának és B. Miklósnak levelet írtam. Azután Kandó Kálmánnal Bernáth Simihez mentünk, onnat Gazsival együtt hozzám mentünk, s ott tőlök elbúcsúztam, 5-ig Papp Daninál voltam; 5-kor Károlyi Pistával megindultam, s 8-ra haza értünk. A V. Ispánné elment délután Kékedbe, minthogy Menszárosné rosszabbúl lett. Józsi mondta, hogy ő Regmeczen levén, a Thali szeretője Hrabovszky Sándor ott volt. Estve 11-ig beszélgettünk. Igen meleg s nagy por volt.

17. *Szombat.* 9—10-ig Károlyival a kertben járkáltam. 10—12-ig

vele *olvasgattam ugyanott a Szepesvármegye leírását*. Délré érkeztek az öreg Szentimrey László a fiával Miklóssal; és az öreg Botka Miklós feljövén hozzánk a patvariára 1-ig véle beszélgettünk. Ő mondta, hogy ez előtt 2 héttel Nagyfaluban levén, Katicska köszöntetett engem tőle, s hogy holmit küldött bepakolva; a mint észrevette, egy zacskót is; de most otthon felejtette, s hogy egy atyafiával meg akart bennünket Szántón látogatni, de az atyja nem eresztette. (Mind hazugság; a mint később Szántón meg is vallotta): 3-kor Regmeczre mentem; már Józsi egy darabbal az előtt elment. Még akkor ebédelvén, kimentem a kertbe s ott járkáltam. Ebédután felmenvén, Kandóékat is ott találtam Recsky Bandival, a kit K. Nina csalt fel Migléczre, minthogy rettenetes szerelmes belé. 5-ig ott mulattak Kandóék, akkor elmentek. Ekkor mondta Zseni, hogy igen szánakozik rajtam, mert a szeretőm férjhez ment; hanem azután kapacitáltam, hogy tévedezik, mert Erzsi helyett Katit hallotta. 6—7-ig Hericznél mulattunk. 7-kor a lányokkal ismét visszamentünk Lacziékhoz; 8-ig ott mulattunk, akkor eljöttünk. 9-kor a V. Ispánné haza jött Kékedből. Igen *nagy forróság* volt.

18. *Vasárnap*. 11-kor ketten ebédelvén, a V. Ispánnal, 1-kor elindultunk Kassára a főispán elibe, 5-re be értünk. 5—8-ig a promenádon járkáltam Zoltán Ferivel és Gergelyivel. 9-kor billétet kapván a restaurationalis bálba mentem. 10—11-ig Báró Szobekkel a városon kószáltam; 11—12-ig ismét a bálban voltam; 12-kor haza mentem aludni. Egész nap igen meleg idő.

19. *Hétfő*. 9-kor elmentem a szabóhoz Korompayhoz egy sárga nadrágot varratni: 9-től egész délután 5-ig szüntelen expedáltam és pécseteltem. A Dietára hivogató levél megérkezett, a melyet a V. Ispán nékem egészen elolvasott. Ebéden magam voltam otthol, mert a V. Ispán a főispánnál volt. Putnoky Akhi is be jött. 5—8-ig a promenádon voltam. Estve Komjáthynál beszélgettünk. Igen meleg idő volt. NB. Vadnay Bertának, a kitől tegnap levelet kaptam, válaszoltam.

20. *Kedd*. Reggel oda jött Akhi Péczely Pistával. 9—11-ig kis gyűlésben voltam. 11—12-ig a Zempléni V. Ispánnak küldtem meg a Deputátusok neveit. 2-kor a szabó elhozta a nadrágomat, ki is fizettem a 10 forintokat. 4—5-ig Akhinál voltam; 5-kor elmentem Babóthyval a promenádra, onnat Keezer Gusztihoz, ott pipáztunk s savanyúvíveztünk 7-ig. 7—8-ig a promenádon voltunk. A kis aranygyűrűmet erővel elakarta csalni emlékül, s az újjára húzván, alig tudtam tőle visszacsikarni. Tőle egy szarugyűrűt kaptam. 8—9-ig Akhinál voltam; 9—10-ig Komjáthynál. NB. 2—4-ig a Regalist magamnak leírtam. Akhi felhordatta az ágyát az én kancelláriámra s ott hált. Egész nap nagy melegség volt. 6-kor elborult; s 8-kor nagy menydörgés és villámlás között az eső elkezdett esni s egész éjszaka csett.

21. *Szerda*. 7—8-ig Almássy Pali bácsi volt nálam; a le írt Regalist neki adtam által, hogy vigye haza az atyámnak. 8-kor kiindultunk Kassáról hazafelé. Komlóson nagyon frugális ebédet kaptunk, a mely is egy kis levesből s egy tojásból állott. 3-kor haza értünk.

4—6-ig a poharat metszettem: 6—7-ig *Aurórárt* olvastam; 7—8-ig a kertben beszélgettem Károlyival. Estve 9—10-ig a kertben járkáltunk.

22. *Csütörtök.* 9—10-ig a kertben járkáltam Károlyival. 10—12-ig a protocollumot írtam. A V. Ispántól elkéredtem. Délután 2—3-ig *Aurórárt* olvastam. 3-kor elmentünk Józsiával Regmeczre; 6-ig Laczival s az öreg úrral beszélgettünk. Rhédey Józsi is ott volt. Az asszonyt minthogy Mária megköszöntöttük; 6—7-ig a leányokkal beszélgettünk; 8-ra haza jöttünk. Vacsora után 9-ig a kertben járkáltunk; 10-ig cadenciákat találgattunk. Meleg szeles idő volt.

23. *Péntek.* Reggel 7-kor megindultam Károlyival Szántóra; 10-re T. Bányára értem. Ott a forspont után várakoztam 1-ig; 3-ra Vilmányba értem; 4-ig bementünk Bogoly Julcsához a volt szobalyányhoz; 4-kor megindultunk; 6-ra haza értünk. Az útbá találtuk Patay Laczit, jött Ránkról Czekeházára. Vacsorán Horváth Nina volt nálunk; estve felkísértem Kovácsnéhoz. Igen meleg idő volt.

24. *Szombat.* Reggel lementem Mihály bátyámhoz. Samu bátyám is haza jött Tállyáról. Délig ide fel beszélgettünk a káplánnal; délután Danival s Károlyival Büdre mentünk Karsánéhoz. Károlyit onnat haza küldtem Fügödre. Egész délután többnyire Julcsával beszélgettem, s nagyon megütözköztem rajta, hogy a mint mondotta, V. Berta mind azokat elbeszélte neki, a melyeket én Bertának Katiról beszéltem. Egyébiránt Julcsa most is csak azt mondotta, hogy ő Bertát teljességgel nem szereti s mint vettem észre, nagyon hajlandó hozzám. Szobonya Antal, Kerepessy s Szilágyi Doktor is oda jöttek. Eljövetelemkor Julitól egy bokrétát kaptam, 8 kor jöttem haza. Szinte nagy melegség volt.

25. *Vasárnap.* Reggel az ifjú Butykay volt nálunk; 10-ig templomban voltunk; 10—11-ig Mihály bátyámnál voltam. Tőle haza jövet Péchy Tamás úrral találkoztam. Ebéden Szúnyogh Feri volt nálunk. Délután 4-ig ott alkudozott Matuszsszal valami jószág iránt. 4-kor Horváthék érkeztek Bessenyeyékkal; később Szabó Károly is eljött s Samut elvitte magával Fonyba az úri székre. 7 $\frac{1}{2}$ -ig mindég Horváth s Bessenyey Ninával beszélgettem, s kérésükre egy néhány magyar figurát is mutattam. B. Ninától hallottam, hogy Csuka Feri Miskolczon van Balogh fiskálisnál patvarián; hogy Csukáéknál nagyon dicsérték az írást, s hogy *Csukáné nekem valami Jakabházy nevű 50 ezer forintos lyánt szánt.* 8-kor haza mentek mindnyájan Tállyára. Délig szeles, délután borongós idő volt.

26. *Hétfő.* Délig Mihály bátyámnál s Pósa Gábornál voltam. Délbe a vármegye *beszűletbeli* földmérője volt nálunk ebéden, s ott beszélgetett egész 5-ig. 5-kor az atyámmal kimentem a kertünkbe, s ott a *gyepágyra* leheveredvén, sokat beszélgettünk jövődöbéli állapotom felől. 6-kor hazafelé menvén, betértünk a patikáriushoz, én 7-ig ott mulattam, s ekkor eljöttem. 8-kor Samuék haza felé jöven Fonyból, betértek hozzánk; s egy kevés ideig ott mulatván, elmentek. Száraz meleg idő volt.

27. *Kedd.* 9-kor kedves szülőimtől búcsút vevén, elindultam Szántóról vissza Mikóházára s úti társnak magammal hoztam egy szántói Rozmann nevű

csizmadiát. Vizsolyba Vitéz V. Ispánnal találkoztam. 2 f. 11-ré Vilmányba értem. Itt a forspont után egész 1-ig várakoztam. 1-kor elindultam s T. Bányán forspontot váltván 1 f. 8-ra haza értem. Mihelyest a szekérről leszálltam, a V. Ispánhoz bementem tisztelkedni, s kértem, hogy a szabolcsi Installációra ereszszen el; a melyet ő eleinte megtagadott tőlem azután megengedte; noha hiába, mert már a mint Józsi mondta Kazinczy Laczi, a ki felbízott, hogy elviszen, itthol marad; s így bolonddá járván, én is elmaradtam, amit nagyon sajnállok, mert ha még vagy 2 nap otthon maradtam volna, hazulról bizonyosan elmehettem volna. Délig felszeles meleg, délután esős idő volt. NB. Estve 10-ig az atyámnak levelet írtam.

28. Szerda. Reggel K. Laczi Szántóra menvén beküldött értünk, s mi kimentünk hozzá az állásig; ott nagyon kért, hogy ne haragudjak, hogy bolonddá tett, mert ő nem oka; s megbízott, hogy mindent el fog követni, hogy ha csak lehet Szabolcsba elmehessünk. Délig többnyire metszettem s olvastam. Reggel Menszárosné Kékedből az egyik szobalyányát ide kísértette egy embertől, minthogy lopott; a kit a V. Ispán először megkötöztetett ugyan, de azután szabadonbocsátotta. Estve a V. Ispánné haza jött. Egész nap felszeles meleg idő volt.

29. Csütörtök. 7—10-ig metszettem. 10—12-ig a *Szepesvármegye leírását* olvastam, 1—6-ig expedáltam; 6—8-ig ismét olvastam. Felszeles meleg idő volt.

30. Péntek. 10-ig metszettem; 10—12-ig s 2—5-ig olvastam a *Szepesvármegyei okleveleket*; 5—6-ig *diplomát írtam*; 6—7-ig *Ovidiust* olvastam, 7—8-ig a kertben járkáltam. A V. Ispán el ment Kassára. Az asztalos meistert megint ide postirozták éjszakára. Felszeles meleg idő volt. Ez idén ma *ettem legelőször görög dinnyét*.

31. Szombat. Reggel mindent kipakoltunk a házból, s elkezdettek meszelni és a deszkáját mosni. Délig a kertben olvastam a *Nyíri munkáját*. Délután Laczi által jött; a 35 frtomat megadta. 5-ig itt mulatott; 5-kor mi haza kísértük; 6-ig *segítettünk neki a ló szerszámait tisztítani*; 6-kor Józsi be ment a lányokhoz, én pedig Laczival beszélgettem. 7-kor én is bementem hozzájuk, s azzal haza jöttünk. Kazinczi Miczi is ott volt. Estve Regina az ablakokat felrakni feljövén, sokat kötődtem vele. Délig felszeles, délután száraz meleg idő volt.

Augusztus 1. Vasárnap. Délig és délután 3 óráig metszettem. 3-kor Józsi az asszonygyal által ment A. Regmeczre. 3—6-ig olvastam »*A tatár pusztítást*.« 6—7-ig az ablakba könyökölve pipázgattam; 7—8-ig a pataki cigányok a V. Ispánhoz Instancziával jövének, ide feljöttek, s Sándor muzsikált. Épen a vacsoránál ültünk, a mikor a V. I. hazajött. 9—10-ig a holdvilágnál a kertben pipázgatva járkáltam s *morfondiroztam*. Igen meleg tiszta idő volt.

2. Hétfő. Délig és délután 2-ig metszettem. Két zsidónak passust is írtam. 2—4-ig ide be 4—6-ig a kertben a *Summariomot* olvastam. Vacsora után a kertben járkáltam a holdvilágon. Igen meleg száraz idő volt.

3. Kedd. Délig és délután 3 óráig a szarut metszettem; 3-kor

a kis Laczival s S. Józssival együtt elmentünk fürdeni. 5-ig fürdöttünk. 5-kor én a kis Laczival felmentem a cserjébe mogyorózni. Józsi pedig által ment Regmeczre. 7—12-ig a fonyi határlevelet írtam. Tiszta meleg száraz idő volt.

4. *Szerda.* 10-ig expediáltam. 10-kor ide érkezett Karsa Mihály a kis Tamással; utána Puky, Domonkossal; utána a vén Kornis, Knezsíkkal és ennek a fiával: Zombory Ferencz Tóth Zsigmonddal; Füzesséry, Olasz, Keresztessy, Kelcz, Klestinczky Pista, Kelcz Eduárd és a kis Kelcz; a kik mindnyájan a Zempléni Installációra levén deputálva; ide jöttek ebédre. Ebédig a kis Knezsik, Kelczék és Klestinszky feljövén hozzám a patvariára, pipázgattunk. 1-kor ebédhez ültünk, s 3-ig ebédeltünk. Az ebédnél Domonkos nagyon disputálván az urakkal, hogy Szigetvára melyik vármegyébe s Horváth országban van? Én eleinte szóval, azután könyvből mutattam neki, hogy Magyarországon van Somogy vármegyében, a melyért annakutána az egész asztal Domonkost nagyon kinevette. 4-kor mindnyájan elindultunk Újhelybe. Én Karsa Mihálylyal mentem egy kocsin. Újhelybe Báró Gédzlerhez szálltunk a V. Ispánnyal és a vén Kornissal, a hol is mindjárt magyar ruhába öltözvén a Vármegyeháza eleibe mentem, s ott Bónis Samut, Fáy Ábrist s Csapó Jancsit előtalálván; Samuval többnyire a gallérián levő Lillácskát nézegettük. Ott volt Balogh Juczi s Mudrányék is. Én mihelyest Ábrissal s Samuval összvetalálkoztam, egybe azt kérdeztem, ha Katicska ott lesz-e? melyre Ábris, a ki most a szabolcsi Installáczióon volt vele, azt felelvén, hogy *nem*; az egész kedvem egyszerre semmivé lett. Említette Samu is, s Ábris is, hogy bizonyosan várt Kállóba, s haragudt, hogy el nem mentem. Ábris azt is mondta, hogy kérdezte tőle, hogy »hát én velem hogy van még?» melyre ő azt felelte: »hát hogy volnék, én csak volnék valahogy, de Pali a mint látom, nem akar sehogy lenni.« S biztatott Ábris, hogy még nagyon jól megyen ott a dolgom most is. Későbbén összvetalálkoztam Kandó Kálmánnal s a bátyámmal is. Ezután elmentünk B. Samuékhoz; Király Laczi is eljött, s *onnet néztük a Majláth bejövételét*; melynek vége levén, a vármegyeháza eleibe csinált galériához mentünk s ott vártuk a leányok lejövetelét; a honnan lejövén Baloghék, Darvasék és Mudrányék, az elsőbbeket Fáy Ábris, a középsőket B. Samu; az utóbbiakat pedig én és Király Laczi fogtuk karra s sétálgattunk velek. Minket Mudrányék görög dinnyére híván, a szállásokra mentünk s ott dinnyéztvén, ismét visszamentünk sétálgatni. B. Feriről sokat beszélgettünk Pepivel. Itt találkoztam össze *Gróf Teleki Laczival*, s nagyon örültünk egymásnak, hogy megláthattuk. Azután a Mudrányékat elhagyván, s a magyar ruhámat levetvén, együtt vacsoráltunk Telekivel Báró Vaynál, a hol Laczi nagyon kért, hogy ne haragudjak, hogy a leveleimre nem válaszolt, mert igen sok dolga volt mindég, minthogy a censúrára készült; hanem fogadta, hogy ezután mindég fog írni. Innen tőle elválván, 12 óra után haza mentem s lefeküdtem. Igen nagy melegség volt.

5. *Csütörtök.* Reggel felkelvén, Fáy Ábrissal Baloghékhoz mentem s egy darab ideig vele beszélgetvén, oda jöttek; Bónis Samu, Kazinczy Laczi és S. Józsi, kikkel (Józsi ott maradván) Darvasékhoz, de őket

otthon nem találván Kandóékhoz, onnan Kálmánnal együtt a vármegye házához mentünk; de a szálába is hamar menvén még a hol Szemere Miklós, kit ez előtt nem ismertem, megszólított ezen szavakkal: »hát édes Palim, mit dolgozik most valami szépet!« s mondotta, hogy Nagyaluban látta a himeseimet, melyekhez hasonlókat még soha sem látott), Samuval és Ábrissal Mudrányékhoz indultunk, de azután előtalálván Mudrányt, s tőle megtudván, hogy a leányai még fel nem öltöztek, csak magam mentem el hozzájuk a Mudrány kérésére, hogy siessenek a galériára; a kikkel csak az ajtón keresztül beszélvén (minthogy Pepi a mint az ajtót kinyitotta, még csak egy alsó kabátban füzetlen volt), visszamentem Király Laczival B. Samuhoz s ott dinnyézvén egy darabig; az öreg úr elküldött bennünket az Installációra, a hol a Báró Vay beszédét s a főispán feleskettetését be várván, Fáy Ábrissal a gyülésből (a hol a Benyo Berta atyja testvére is, a kit eddig soha sem láttam, megszólított nevemről, hogy nem is szólok hozzá) ki jöttünk, s Csapó Jancsinál (a ki Vaynál volt már ekkor patvarián) mulatván egy darabig, ismét vissza mentünk, s onnét eljövén Kandóékhoz (a hol Kandóné ebédre is meg hítt magához), onnat Kálmánnal Darvasékhoz mentünk, a hol egész ebédig beszélgetvén, ebédre visszajöttünk Kandóékhoz, s futirozván a *főispán rendetlen ebédjét*, melyre billét által meg voltam hiva, oda német ruhát hozatván, s a magyart, melyben már majd meggyultam — levetvén, ott ebédeltem. 3-kor Kálmánnal el mentünk a nagy, de *végzetlen rendetlen ebédet megnézni*, s ott a nagy melegséget ki nem állhatván, ki jöttem s K. Laczival, S. Józsival, s Mudrány Ferivel elmentünk Mudrányékhoz, a hol nagyon kedvünkre, mulattunk, s dinnyéztünk egész 5-ig. 5-kor Király Laczit előtalálván, vele együtt el mentünk Darvasékhoz. Ott voltak Baloghék is F. Ábrissal egy darabig. 6-kor elmentünk: én, Samu, Király, Darvasné a lyányaival, Dusayné a durczás menyecske lyányával (kit ma esmertem meg legelőször), Sz. Imrey Miczi és Zmeskal Mari (a kit ugyancsak most láttam legelőször) a Fáni testvére sétálni, s 7-ig sétálván; akkor Samuval elmentünk tisztelkedni a V. Ispánhoz, a ki is már ekkor induló félben levén, vele nem sokat beszélgettünk, hanem elbúcsuzván tőle, s én még holnap is elkéredzkedvén, ismét visszamentünk Darvasékhoz. Ekkor mondá Lilla, hogy jól tudja ő hogy nekem koránt sincs olyan jó kedvem, mint a milyet mutatok (ami igaz is volt), hogy jól teszem hogy olyan állandó vagyok Katihoz, mert ő is olyan hozzám. Itt már ezután nem sokáig mulatván, Király Laczival elmentünk Mudrányékhoz a hol találtuk Patay Sámuelet, Lónyay Pált, a bátyámat és Jakabfalvy Ferust is, s egy darabig ismét dinnyézgetvén, eljöttünk, s Király Laczitól is elválván, a szállásomra mentem. Itt az ifjú Bárot, a házi urat még most láttam legelőször, a ki a legnagyobb nyájassággal s leereszkedéssel fogadott. Neki vetkezvén reágyújtottunk, s kiülvén a kapuba, s valami Szanyi nevű úr is odajövén, egész 11-ig beszélgettünk. Ekkor a Báró bemenvén, én egy darabig Szerviczky Gyurival járkáltam, s egész 12-ig a Martinovics muzsikáját hallgattam a kapunk előtt; s ekkor a Báró kijövén, igen nagy zavarodásba jött, hogy engem a vacsorára

behívni elfelejtettek; s nagyon kért vagy egy fertályig, hogy engedjek meg neki ezen hibájáért; s ételeket parancsolt behozatni, de én ezen jószívűségét, minthogy nem igen voltam éhes, megköszöntem, s még 1 óráig Kazinczy Laczival a muzsikát hallgattam, s akkor a Katicskáról való elmélkedéssel fejemet az álmoknak hajtván, lenyugodtam. Rekkenő forróság s szárazság volt.

6. *Péntek.* Reggel míg a forspontom elérkezett, Kazinczy Laczival elmentünk Bónis Samuhoz, a ki már épen induló félben volt. Nála egy kevés ideig görög dinnyézvén, tőle elbúcsúztunk s hárman, én Józsi és Laczi a nekem otthagyatott Kornis kocsiára felülvén, Regmecz felé (a hol Laczit letettük) haza jöttünk. Haza jövén mindjárt az íráshoz ültem, s délig is, délután is egész 11-ég mindég a főnyi határlevelet irtam. Ebéden Patay Sámuel volt itt. Józsit a hideg kilelte, egész nap feküdt. Rekkenő nagy melegség volt.

7. *Szombat.* Délig is, délután is 10-ig mindég a főnyi határlevelet; 10—11-ig a jegyzéscimet irtam. Hasonló nagy melegség volt.

8. *Vasárnap.* 9—10-ig irtam; 10—11-ig Ujhelyből volt itt valami *Zilahy nevű* becsületes *prokátor* ember; a kit én — míg a *V. ispánék a templomból* előjöttek, mindenféle munkáimat előmutatván neki, a mint maga is mondotta, nagyon kedvére mulattattam. 11—12-ig s délután 3-ig a főnyi határlevelet irtam, be is végeztem. 3—6-ig relatiókat irtam, 7—8-ig a kertben járkáltam. Estve 11-ig Patay Jancsinak levelet irtam. Egész nap meleg, de borongós felszeles idő volt. Estve a szél elállt s éjszaka nagy szélvész támadt ismét s zápor eső esett.

9. *Hétfő.* Délig a poharat metszettem. Délután 6-ig magamat próbáltam festeni *csontra*, 6—9-ig ismét relációt s a Consiliumra az élet árát mutató tabellát felküldő levelet irtam. Egész nap eső esett.

10. *Kedd.* Reggel megindultunk Józsival Kassára; 4-re beértünk 4—7-ig a promenádón voltam Keczer Gusztival; 7—8-ig pedig az atyámnál Knezsikkel. Szép tiszta meleg idő volt.

11. *Szerda.* Délig gyűlésben voltam, a hol a főispán előlülése alatt a két alispánt választották el a karok és rendek Pozsonyba az országgyűlésére követeknek. Délután egész 10 óráig a *Deputációban* voltam, a hol az *instructiót dolgozták ki*. Délbe a főispánnál voltam ebéden, 100-nál többen voltunk. A vármegye szálájában ettünk. Több ízben eső esett.

12. *Csütörtök.* Délig ismét gyűlésben voltam, amelyben Comáromy V. I. a pecsétet a helyébe tett V. Ispánnak Csombordynak által adván, olyan hathatós beszéddel búcsúzott el a vármegyétől, hogy többnyire mindnyájan sirtak. Délután Kazinczy Laczival elmentem Sihulszky Marihoz, s kezdettem festeni *csontra*, de 6 óra tájban a hideg kilelvén, haza-jöttem s lefeküdtem. Délig tiszta idő volt. Délután eső esett.

13. *Péntek.* Délig én is, Sárközy is hánytatót vettünk s hánytunk. Délben V. ispánétól (minthogy a V. I. jókor elment Miskolcra) elbúcsúzván, az öcsémmel, és az új inzsinerrel Vilmányig; Vilmánytól pedig Szántóig az atyámmal ülven, haza jöttem. Tiszta meleg idő volt.

14. *Szombat.* Délig a házban ültem. Délután lementem Liszkay

Andrishoz, s véle együtt kimentem sétálni a rétekre; onnat lankadtan haza térvén, náluk lefeküdtem, s jót aludtam; onnan kimentünk a szilvasba feküdni, s a hideg őtet is kilelte, engem is egész estig a forró hideg mindég lelt; 7 óra tájban haza jöttem s lefeküdtem. Samut, Janthó Sándort s Horváth bácsit is itt találtam Tállyáról, de mindjárt vissza mentek. A doktor Szilágyi el jött hozzám s praescribált orvosságot. Nagyon meleg idő volt.

15. *Vasárnap.* Egész nap orvosságot szedtem s a házban ültem. Délután Terezi haza jött Eperjesről, s nekem egy szép pugyillárist készített prezentbe. Estve Sáros vármegyéből volt itt Berthóty fő sz. bíró és Hedry Gábor part. perceptor, a kik az atyámmal alkudoztak az itt Szántón Concentrirungot tartó Walmoden vasasnémet katonaság iránt. Igen meleg idő volt.

16. *Hétfőn.* X. Délig szinte orvosságot szedtem. Délbe a Sáros vármegyei urak nálunk ebédelték. Délután is alkudoztak, de ösze nem egyezhettek. Estve felé Pósa Gábor és Török Józsi voltak itt. Samu is hazajött Tállyáról. A hideg már ma ki nem lelt. Mudránynétól izenetet kaptunk, hogy menjünk le Szabolcsra e héten, Tiszta meleg idő volt.

17. *Kedd.* Délig ismét a Sáros vármegyei urak alkudoztak atyámmal; meg is alkudtak egy köből gabonát 11 frton, egy köből zabot 5 frton 12 garason, és egy porció szénát 7 garason. Egész délután Török Józsinál voltam. A lovait megvette Domonkos fő sz. bíró. Egész nap meleg felszeles idő volt.

18. *Szerdán.* Délig mindég az eső esett. Samu az atyámmal által mentek Büdre Karsánéhoz. Én többnyire Almássy Pali bátyámmal töltöttem az időt.

19. *Csütörtök.* Délig az atyám Samuval által volt Várallyára. Délre haza jöttek. Ebédén Szobonya János, Török András és Ubrizsi Gábor voltak itten Főnyből. Délután az atyám Danival elment a Cserehátra, Samu pedig Eperjesre. Én egy darabig Liszkaynál, azután Mihály bácsinál mulattam. Vacsorán Bagaméryné volt itt valami kassai nevelő Novák nevezetű kisasszonnyal, a melyet a mint Bagaméryné említette, Almássy akarna elvenni. Délig esős, délután igen szép tiszta meleg idő volt.

20. *Péntek.* Délig ide haza voltam. Délután lementem Mihály bátyámhoz. Onnat Vásárhelyivel el mentem a Mihály bácsi Kis-bánya szőlőjébe. Onnat visszajöven, egy darabig Török Józsi előtt ültem. Az atyám haza jött Szemeréről, Estve Bagamérynéék ismét voltak nálunk. *Ez estve 10 és 11 óra között földindulás volt,* noha én magam nem éreztem. Tiszta idő volt.

21. *Szombat.* Délig magamat portretiroztam. Délután a bátyám Eperjesről haza jött: véle s Almássy Palival beszélgettünk egész estve. *Borongós* esős idő volt.

22. *Vasárnap.* Délig templomban voltunk, kommunikáltunk. Délután egyet aludtam; azután a plébanos Lovas Samuval elmentem Tállyára, az ő szállásán voltam szállva Szabó Károlynál. Onnat elmentünk Horváthékhoz, s egy darabig Minával beszélgetvén, felmentünk

Országhoz. Ott voltak Ragályiné, Balog Dánielné leányostól és Székelyné leányostól is. Ragályiné kért, hogyha Szabolcsba elmegyek tudjam meg ha Bónis Sámuel fogja-e a nevenapját tartani? Innet ismét lementünk mindnyájan Horvátékhoz s ott egy darabig még beszélgetvén, vacsorára Szabó Gáborhoz mentünk. Ott volt Hutka is a Báro Vay fiskálisa. Éjszaka Szabó Károlynál háltam. Tiszta, de egy kevésbé hives idő volt.

23. *Hétfőn.* Reggel 7-kor megindultunk Samuval a Tállya város szekerén Szabolcsra; 2. f. 11-re oda értünk Mudrányékhoz. Mindnyájan otthol voltak, s leirhatatlan szívesen fogadtak; ott találtuk Szentimrey Miklóst is. Délig beszélgettünk s klavirozgattunk, délután hasonlóképen. Este felé a kertben járkáltunk, s ott a kis Mudrány Palin igen sokat neveltünk. Vacsoránál, valamint ebédnél is Pepi mellett ültem. Ekkor beszéllete Pepi, hogy őtet a múlt télen Recsky is, Fáy Bandi is megkérte, de mind a kettőt üres válaszzsal igazította el. Hogy Fáy Bandi egy gyűrűjét, melyet Csoma Samutól kapott erővel el vitte tőle, s ezt erősen reám is bízta, hogy Pozsonyban vagy Pesten vegyem el tőle s hozzam haza neki. Azt is mondta, hogy Husvétkor Csoma Samu megkérte, de még a válasz nincs neki kiadva, hanem nehezen lesz belőle valami, mert az anyja is azt mondta, hogy nem bánja akárkihez menjen csak Csomához nem. Egy szóval mind az anyja, mind pedig a maga szavaiból úgy vettem én észre, hogy Bónis Feri barátom lesz ott a nyertes. B. Jeanettől azt beszélte, hogy e télen Recsky Bandinak egyszerűelmes levelet irt, a melyet neki Recsky megmutatván, ő elolvasta s szélllyeltépte. Ugyanezt állította az anyja is Czilivel együtt. Bekény Erzsiről is beszélte, hogy Szentimrey M. megkérte, de nem tudja mi okból a barátság felbomlott közöttök; s Sz. Imreytől magától is hallottam, hogy többet soha sem megy Nagyfaluba. Pepi Balogékról is mondotta, hogy a V. Ispánékkal haragban van, s hogy Balogné azt mondotta, hogy az ő leányát Fáytól már semmiféle teremtés el nem választja. Borongós esős, délután szép tiszta idő volt.

24. *Kedden.* Reggel früstök után egy darabig beszélgetvén, kiváltképen a Majos Dani különös természetéről, minekutána Pepike a szekerünket tudtukon kívül görög dinnyével megpakolta volna, s a B. Feri köszöntését kiváltképen szívemre kötötte volna, búcsút vevén, megindultunk a régen látni óhajtott kedves Nagy-Falu felé s 2 f. 9-re oda is értünk. Oda érvén, legelőször is Majos Danihoz bementünk megtudni, ha vajjon B. Samu, a kihez szálni szándékoztunk oda haza van-e? a ki a szekerünket erővel beállíttatván, tudtukra adta, hogy B. Samu épen az előtt valami egy órával indult el Pozsonyba Eördöggel a szabolcsi követel Debreczen felé. Majos Daninál tehát lepakoltatván, a bátyámat egyenesen Bekényékhez hívtam, a hová is 9-kor elmenvén, Katicskámat meglepetve, s hol jártamon való csudálkozásában elbámulván, megtestesedve, de szomorúságomra nem a legjobb egészségben találtam; mert a hideglelés után a torka mindössze dagadt. — Magamnak is a szemem a hideglelés után talán csupa sympathiából kifakadván, csak fél szemmel gyönyörködhettem rajtam sajnálkozó szép két fekete szemeiben. Egy darabig az ebédlőben csak egymás hogylétéről kérdezősködvén, bemen-

tünk az ő kis szobájába, s Katicska a régi kedves kis asztalka mellé ülven, minden kézszorításaimat viszonzotta. A Danitól Husvétben izent számadás a volt, hogy ha mondtam-e én Mudrányéknak Kassán, hogy a Bónis Kati lakadalmába való el nem jöveleleknek Erzsí volt az oka? A miből én magamat csakhamar kimentettem. Ennekutána kérdeztem tőle, hogy a bátyámnak s Kandó Kálmánnak miket s minek beszélt? Erre ő azt felelte, hogy a bátyámnak a mit beszélt az igaz; s hogy maga sem tudja, hogy vette ki belőle, hanem azóta nem beszélt semmit senkinek. Kálmánnak csak azt beszélte, hogy ő Samuba szerelmes volt; de hogy Maxiba szerelmes lett volna, azt soha nem mondta; hanem Kálmán vitatta, hogy ő tudja, hogy volt ő Maxival. Mutattam néki az aranyba foglalt hajgyűrűmet is, s ő erre a kisasztal fiából az én hajamból csinált gyűrűskét vett ki. Ezek után nem sokáig mulattunk nálók, hanem egymásnak további hűséget fogadván, 11-kor eljöttünk. Engem a bátyám alig tudott kicsikarni tőle, mert szüntelen más-más mondani valóm akadt. Utoljára Sámuel napra Csütörtökre nagyon meghítt, s egy forró kézszorítást adván az ajtóba, míg csak látott, mindig utánam nézett. Haza menvén Majos Danihoz; 2-ig ott beszélgettünk. Zsoldos Feri is ott volt. 2-kor ettünk, 2—4-ig Balogéknál voltunk. Juczika egy darabig nem volt odahaza, hanem az anyja érte küldött, s Katiék megtudván, hogy én ott vagyok, egész az ablak alá elkísérték, de be nem akartak jönni, a mint Juczi mondotta csak azért, hogy Majos Dani ott volt, s azt gondolták volna mindjárt, hogy csak én értem jöttem oda. Juczi azt a hideg lelte. Mutatta a Kazinczytól kapott gyűrűjét, Az én gyűrűmre egyszerre reá ismert, hogy a Kati hajából van. 4-kor nagy szomorúságok között kiindultunk Nagyfaluból s 7¹/₂-re Tállyára értünk. Az egész úton ámbár a bátyám a Bónis Feriék szekercseként nagyon vigasztalt is, hogy elmegyünk oda még másszor is, alig szóltam három szót. Estve valami 10 óráig még Horváth Ninával beszélgettem; akkor lefeküdtem. Reggel ködös, délután tiszta, de szeles idő volt.

25. Szerdán. Reggel jókor a bátyám Szadó Károlylyal el mentek Kassára a fixumokra, én pedig által mentem Horváthékhoz; az atyám is oda jött Danival. Onnat elmentek Mádra; engem pedig Horváth a maga bricskáján elküldött haza. A városban Kazinczy urat találtam, s vele beszélvén, meginvitált magához ebédre; 11-kor fel is mentem hozzá s egész 4-ig ott beszélgettünk. Ő mondta, hogy a fia Józsi Pénteken hozza oda a feleségét, s engem is invitált a lakadalomra; hogy Laczi már elindult Pozsonyba, s hogy S. Józsi nem ment el haza. 5-kor az atyám haza jött Mádról s a Doktor Liskayval odajöven, vélek beszélgettünk 6-ig. Estve szüntelen persuadeáltam az atyámat, hogy menjünk el Nagyfaluba. Tiszta napfény.

26. Csütörtök. Reggel az atyám azzal költött fel, ha megyek-e N. Faluba? s én egynehány darab ruháimat öszvepakolván, 1. f. 8-ra megindultunk; véletlen öröm s remények közt 11-re Nagyfaluba értünk s a V. Ispánhoz szálltunk: 12-ig az egybegyűlt urak között voltam (a kik most nagyon kevés számmal jelentek meg). Akkor oda jött Zsoldos Laczi is s vele együtt lementünk a patvariába. Már akkor ott voltak Majos

Dani, Bónis Károly és Zsoldos Feri is. Itt más ruhát vevén, egy darabig pipázgattunk s megtudván, hogy a Bekényi lányok Mudránnyékkal már megérkeztek; felmentünk, s velek beszélgettünk délig. Délbe Katicska mellé ültem, s szüntelen szerelmes históriáinkról, mint a most esztendőről a miskolczi restaurációról, a bereczki lakadalomról s' a. t. beszélgettünk; hanem épen a szegeleten az asszonyok mellett Zsoldos Tercsa és a kis B. Zsuzsika között ülven, kevés szerelmes streichokat csinálhattunk, noha néha-néha egy két forró kézszorítást alattomban közlötünk egymással. Ekkor kérdezte Kati, ha B. Samu nem beszélt-e nekem valamit? mert ő azt hallotta, hogy Lilla azt mondotta Samunak, hogy soha se fogja szeretni, ha Katicskához csak egy szót szól is. Azt is beszélte, hogy Hunyady Sándor s Zsoldos Feri most nagyon taposnak körülte, de mindezeket ő csak neveti. Az asztalnál Lónyay László, a kivel szemközt ültem nagyon megpirított, mert a Kati felé való szemem beléven kötve, azt mondta, hogy nagy bajom lehet, mert valahányszor Katicskára akarok nézni, mindig egész testtel meg kell felé fordulnom. Ebéd után mindjárt a tánczot én kezdettem el B. Erzsivel s a lányokkal sorra tánczolván, le mentem a bálhoz öltözni. Az alatt a leányok mind haza mentek szinte öltözni. Az atyám is az öcsém rosszul levén, szinte haza ment, s engem csak a Majos Dani s a V. Ispánné nagy kérésére hagyott ott. Kati odahaza (a mint mondotta) Mudránnyétől meghallván, hogy én haza készülök nyakra főre felöltözött Erzsivel, oda jött, s nagyon örült hogy még ott talált. De még magam sem kisebb örömet éreztem otthagytásomban. Minekutána mindösszevgyűltek, a tánczot ismét elkezdettük s tánczoltunk 11-ig. Estve Csoma is oda jött Sz. Imrey Károlylyal. Én a V. Ispánné kérésére solo magyart is tánczoltam M. Pepivel. 11-kor az asztalokat elkezdették teríteni, én pedig Katicskával egy helyre leülven, s kezét a szék mellet kezembe vevén, sok szép szerelmes történeteinkre emlékeztettük egymást s fogadást tettünk egymásnak kölcsönösen, hogy ha én vagy ő hív leszek, soha mást nem szeretünk. Kérdésemre azt is mondta, hogy szerelmünket házoknál Erzsín kívül senki nem tudja. S említette hogy már azt gondolta, hogy az én ő eránta való szerelmemnek egészen vége lett; de már mostan annál erősebb meggyőződéssel van annak tartóssága felől. Vacsora után a bálnak mindjárt vége levén, a többiekkel Katimnak is el kellett menni. Én egész hazáig elkísértem. Az úton meg is akartam csókolni. de az öcsse a más karomon levén, nem hagyta magát, hanem a kapuban megígértetvén velem, hogy hír nélkül másnap el nem megyek, forró kézszorítást adott, s azzal elváltunk egymástól. Én a V. Ispánnénál haltam. Változó, nem a legmelegebb idő volt.

27. *Péntek* Reggel felkelvén, le mentem a patvariára, s a cigányok oda jöven, egy-két nótát húzattunk. Früstök után a V. Ispánnétól elbúcsúztam s Dióssyval elmentem Majos Danihoz, a ki még ekkor aludt s az alkalmatosságról semmi rendeltést nem tett; melyre való nézve a bíróhoz elküldöttem, hogy forspontot hajtson; magam pedig elmentem Józsiával Bekényékhez. Bekényné és Mudrányné épen oda kint álltak, s nekik és az öreg úrnak köszönvén, bemértünk a leányokhoz a Benyusné

szobájába, s legelőször is Katim, azután az oly kedvesemlékű kék kanapé tűnt a szemembe. Pepinek azt a nótát: »Végig mentem egy asszonynak az udvarán« stb. leírtam. Azután Mudránynét a ki haza akart már menni, megmarasztottuk. Engemet Bekényné arra az esetre ha délig haza nem mennék, meghítt ebédre. Azután kocsira ülven, mindnyájan elmentünk Baloghékhoz s 11-ig ott játszottunk. Kozma Pista is ott volt. Én Kati mellett ültem a kanapén, s a kezét mindég a kezemben tartván, különböző kártyákkal játszottunk. 11-kor Bekényék s Mudrányék haza mentek; én pedig Kozmával elmentem Majoshoz, megnézni, ha a szekerem nem állott-e még elő? de Dani még akkor is fekvődvén, magamnak kellett a bíróhoz menni, hogy azonnal rendeljen szekeret; a ki is megigérvén, sietve mentem Bekényékhez búcsúzni; a kik épen már az asztalnál ülven, engem is erővel leültettek, de a ki Katival által ellenben levő oldalra esvén, csak szüntelen egymás szemébe néztünk, s jóformán semmit sem ettünk. Ebéd után még egy darabig Katiék szobájába beszélgettünk leginkább Bekénynével, noha én sokkal inkább szerettem volna a leányával. Azután pedig búcsút vevén az öregektől; a leányok már most inkább szomorú mint vig társaságában a kerten kiindultam, s a kert külső kapujában Katival egymás kezét sokáig forróan megszorítva tartván, szíves marasztására ismét egy darabig megmaradván, jövődő eljöhésemnek idejéről s a Pozsonyban köszöntendőkről beszélgettünk. Végre hatszor elindulván s hatszor ismét visszatérvén, s a Bónis Károly unszolására kit hol kaphattam, sorra csókoltam csak azért, hogy Katimra egy csókot nyomhassak. Legutóljára a Kati kezét még egyszer megszorítván, s mindnyájokon keservesen végig nézvén, ezzel az intéssel: hogy visszajövetelemkor is ilyen jók maradjanak, s kérvén, hogy rólam olykor-olykor jó állapotjokban emlékezzenek meg rólam. Melyre Kati azt felelte, hogy ők olyanok maradnak s meg is emlékeznek rólam, csak én meg ne változzak; minden jóknak s boldogságoknak szíves kívánása mellett elindultam; s a köz végén még egyszer összetett kezekkel s könybelábadt szemekkel végig nézvén rajtok; s kezeinkkel legislegutóljára intvén egymásnak, többet nem is láttuk egymást. Én innét néma morfondóba mentem Majoshoz, s a forspontom megérkezvén, búcsút vettem a kedves falutól s Mádig szó nélkül ültem a szekérben. Mádon kívül Bunytayra akadtam, a ki csak gyalog jöven ki a szőlőbe, magammal haza vittem Tállyára. Tállyáról haza értem 2 f. 7-re. Az öcsémet nagyon betegem leltem a vérhasban. Szeles borongós idő volt.

28. *Szombat.* Délig holmimat adtam kimosatni. Délután 4-ig zabot mérettem a borházba; 4—5-ig pedig a csúrnél 5—7-ig Kovácsné nénémnél voltam. Horváth Náni is ott volt. Szeles idő.

29. *Vasárnap.* Mindenemet összepakolván, s kedves szüleimtől s testvéreimtől búcsút vevén elindultam 2 f. 10-re Mikóházára. Telki Bányán 5 óráig váraкоztam a forspont után. 7-re oda értem. Az öreg Bárcsay Ferencz úr volt itt vacsorán. Tiszta meleg szeles idő volt.

30. *Hétfo.* Délig a jegyzéseimet írtam. Délután az Instraktorral és a kis fiukkal elmentünk fürdeni. Mi csak a lábunkat áztattuk. S. Józsi által volt Regmeczre; ő mondta, hogy Kazinczy Józsi haza

hozta a feleségét. Estve commissiókat írtam a forspont iránt. Meleg tiszta idő.

31. Kedd. Délig a kertben járkáltam. Délután többnyire fekiüdtem; a hideg kezdett borzongatni. Józsi az Instruktossal elment Újhelybe a vásárra. Az Instruktor nem győzvén várni Botkával haza jött estve, a szekér is haza jött, s őtet ott hagyta. A V. Ispán szörnyen megharagudott reá, s megmondta, hogy mondjam meg neki, hogy ne is készüljön, mert nem viszi Pozsonyba. Vacsorán a szántai chirurgus volt nálunk. Józsi estveli 11 órakor jött haza Regmeczről; s a chirurgus megmondván neki az öreg úr izenetit, kicsit mérgeződött, de nem nagyon búsult rajta. Borongós meleg idő.

Szeptember. 1. Szerda. Reggel a V. Ispánnétól, Menszárosnétól búcsút vevén, az Instruktossal egy szekeren megindultam Pozsonyba az országgyűlésére. T. Bányán, G. Ruszkán és Forrón forspontot váltván, éjszakára Kázmárcra jöttünk. Oda jöttek Bárczai Dancsi, az ifjú Ferencz és a Józsi Bátyja is, a kinek hogy mondtam, hogy Józsit Comáromy el nem hozta, eleinte csak tréfának vélte s nem akarta hinni. A vacsoránál kegyetlenül kilelt a hideg. Borongós szeles idő volt.

2. Csütörtök. Miskolczon svécziái tincturát vettem be. Csabár ebédeltünk a Bárczay László házában, de maga nem vott otthol. Addig kísérték el Péchy Tamás és Bárczay Dancsi. Ott a hideg megint kilelt. Harsányba lovakat váltván, Kövesdre jöttünk hálásra. Változó szeles idő.

3. Péntek. Délre Gyöngyösre jöttünk. Délután Hatvanba, a hol a hideg kilelt, s a hol a kis Knezsikkel összvetalálkoztam, s Bagon lovat váltván, éjszakára már nagyon későn Kerepesre értünk. Gödöllőn a holdvilágnál valamennyire a Grassalkovich kastélyát is megnéztük, s az előtte levő jó kútból, nagyon szomjús levén, már igen jót ittam. Kerepesen szállást nem kaphatván, csak a szabad ég alatt háltunk az instruktossal. Változó idő volt.

4. Szombat. Délbe Pesten ebédeltünk. Délután Veresváron lovakat váltván, Nyergesújfaluba háltunk. Egész nap eső csett.

5. Vasárnap. Reggel Neszmélyben és Szönyben lovakat váltván, azon ebédeltünk. Komáromnál a Dunán egy igen szép gőzhajót láttam. Délután Gönyűben, Győrben, (a hol a hideg megint kilelt) és Ötövényben lovakat váltván, Mosonyba jöttünk hálásra. Délig esős, délután változó borongós idő volt.

6. Hétfe. Rágendorfbán és Köpcsényben lovakat váltván, délre be jöttünk Pozsonyba, s a Zöld piacon az 519-dik Numerus alá szálltunk. Legelőször is Kazinczy Laczit láttam meg. Délre a Veresökörhöz mentünk ebédre. Ebéd után elmentem járkálni a városra a V. Ispánnékkal. Azután az Instruktossal elmentem az Auba. Estve felé a hideg kilelvén, le fekiüdtem. Szép tiszta idő volt.

7. Kedd. Délig idehaza voltam, Kazinczy Laczi nálam volt. Délután egy darabig járkáltam; azután a hideg kilelvén, lefeküdtem. Szép tiszta idő volt. Nagy Károlylyal is beszéltem.

8. Szerda. Délig ismét Kazinczy nálam volt. Délbe a Veresökörnél Szeleczy Pistával és Ragályi Gidával beszéltem. Délután elmentem Patay

Jancsihoz, B. Samu is ott volt. Ott a hideg kilelvén, lefeküdtem, s ő mellém ülven, a Katival való utolsóbb történetimet beszélgettem néki, ő pedig megvallotta, hogy ő B. Jeanétba már igen régen nem szerelmes, mert ő Vay Lillát szereti. Azután az atyjának kellett elbeszélmem az abaúji követek választását. Innen (nagyon gyenge levén) Jancsi és Radvánszky Gusztí karon fogva vezettek haza, s lefeküdtem. Változó idő volt.

9. *Csütörtök.* Sáros idő volt; egész nap otthol fekdtem. Az eső egésznap esett. NB. A szabolcsi követeknek a mi követeink utasítását leírtam. Az apámnak levelet.

10. *Péntek.* Délig itthol voltam. Délbe Csapó Jancsival voltam. Délután Patay Jancsihoz mentem; onnan véle együtt a proménádra; ott Fischert, később Fogarassyt, annakutána pedig Comáromynét találtuk B. Jeanéttal és Okolicsányi Jeanéttal. Innét a nagytemplom mellé mentünk, minthogy a Budai Ferdinánd herceget ott várták. Ott találtuk Gróf Teleky Laczit és Gróf Bethlen Imrét. Vélek sokáig beszélgettünk, azután haza jöttem. A hideg nem lett ki. Változó idő volt.

11. *Szombat.* Reggel 6—8-ig én és a Vitéz két patvaristája, ú. m. Lánczy Kubi és Kornis Imre a tiszamelléki követeket circularis sessióba hivogattuk. Én véghetetlen elfáradván, ledültem, s délután 3 óráig fekdtem: 4-ig Pataynál; 6-ig a promenádon voltam, akkor lefeküdtem. Estve Csuka Feri volt nálam Fodor Gusztival. Szép tiszta idő volt.

12. *Vasárnap.* Reggel hozzám jöttek: Patay Jancsi és Bónis Samu; 10-kor fiákeren elmentünk visitre Comáromynéhoz. B. Zsanéttól hallottam, hogy Feri nagyon beteg otthol. 11-ig ott mulattunk, akkor vissza jöttünk. Samu megadta a 10 forintomat. Délbe Okolicsányi Viktorral voltam, ő mondta, hogy nekem Vadnay Bertától egy levelet hozott. Délután 4-ig Máriássynál és Ragályi Károlynál és Gidánál voltam. 4¹/₂—5¹/₂-ig aludtam. 6—7-ig magamba az ablaknál ültem. 7-kor elküldött a V. I. a zempléni követhoz. 8-ig oda jártam. 8-kor lefeküdtem. Az atyámnak levelet küldöttem. Egész nap az eső esett.

13. *Hétfőn.* Reggel ismét a zempléni követnél voltam; azután felöltöztem magyar ruhába s sessióba akartam menni; de a V. I. azt mondván, hogy semmit sem fog érni, minthogy csak a Schioszhofi deputáció relációjából fog állani, ismét levetkeztem. Délután Kazinczy Laczival elmentünk tajtékpiákat nézni, azután pedig 4-ig a császár bejöveteletét néztük; de én magadt a császárt nem láthattam, mert a lábaim nagyon által ázván, a sárban által fáztam, hazajöttem s lefeküdtem. A V. I.-tól kivettem 6 ezüst forintot. Egész nap az eső esett.

14. *Kedden.* Reggel a *primacziális palotába mentünk, a hol a császár a propositióit kiadta*, de én a nagy tolongás miatt bc nem férhetvén, Máriássyval egy által ellenben levő kávéházba, onnan pedig az országházába mentünk. Itt először mixta sessió volt, a hol a királyi propositiókat felolvasták; melyek ezek voltak: hogy az ország Ferdinándot koronázza meg; hogy katona segítséget adjon; hogy ez a diaeta 3 hónapnál tovább ne tartson; s hogy a jövő diaeta alatt a vármegyé-

ken s a Districtualis táblákon mindenféle perek folyjanak; s ide fel a crimínálisok is. Ennek vége levén, a statusok táblájához mentünk, a hol ezen propositiókat ismét felolvasták, s meghatározták, hogy a Diariumok mint 1790-ben a Diáktól egészen külön nyomtattassanak. Innen *Teleky Laczival jöttem haza fiákeren. Ekkor mondta nekem, hogy ő neki ma délutánra terminussa van egy némettel duellumra, egy pár pisztolyra.* Délután ide haza beszélgettünk. Egész nap esős idő volt.

15. *Szerdán.* Délig a könyvnyomtatóhoz Wéberhez jártam vagy háromszor; azután Patay Jancsihoz mentem; vele együtt fiákeren elmentünk Gróf Telekyhez. de csak Laczit találtuk otthol. *Mutatta a duellumban kapott sebeit.* Később az öreg Gróf is hazajött; nagyon szívesen látott bennünket. Én megkértem, hogy Diaeta után vállajon fel Jurátusának. Melyre ő azt felelte, hogy ha Diaeta után mindjárt nem is, de kevés idő múlva bizonyosan felvállal. Délután 4-ig Ragályi Károly volt nálam. 4—5-ig a Personalishoz jártam. 5-kor a hideg kegyetlenül kilelvén, lefeküdtem. Szép tiszta idő volt.

16. *Csütörtök.* Reggel 10-ig Kazinczy nálam volt. 10—12-ig circularis sessióban voltam, *a melyben a Diaetalis újságnak a felállításáról volt a debatt.* Délután 2—3-ig a promenádon, 3—5-ig az Auban voltam M. Menyussal. F. Ábrissal és Knezsikkal. 5—6-ig Webernél jártam. 6—8-ig a Láczy flautázását hallgattam. Szép tiszta, délután borongós idő volt. N. B. A hideglelés ellen orvosságot kezdtem szedni.

17. *Péntek.* Délig a Várnegyére relációt, és az atyámnak levelet irtam. Fáy Ábris itt volt. Délután azokat expediáltam. 2-kor Zsarnay és Balóczy voltak nálam; velek elmentem a patikába, onnat járkálni, 4-kor kilelt a hideg. 7-ig feküdtem. 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig Láczyéknál voltam, Szép tiszta meleg idő volt.

18. *Szombat.* 9—2-ig Circulusban voltam; 2—4-ig a rapturámat irtam; 4—6-ig B. Samunál, 6—7-ig P. Jancsinál voltam, 8—9-ig ismét a rapturámat irtam. Szép tiszta meleg, délután borongós idő volt.

19. *Vasárnap.* Délig a rapturámat irtam, és eleinte Patay Jancsi s K. Laczi; azután pedig Teleky voltak nálam. Délután K. Laczihoz mentem. Egy új selyemkendővel megajándékozott. Azután a hideg kilelt, feküdtem 8-ig. 8—10 $\frac{1}{2}$ -ig ismét a rapturámat irtam. Szép tiszta idő volt.

20. *Hétfőn.* 8—9-ig Circulusban, 8—11-ig Dictaturában voltam. Délután 4-ig irtam, 4-kor K. Laczival az Auba mentem, ott voltam 7-ig; Telekyvel haza jöttem, ő nálam volt 8-ig; 8—9-ig irtam. Reggel is, délután is nagy eső esett; menydörgés, villámlás is volt.

21. *Kedd.* Délig Circulusban, délután 4-ig idehaza, 4—6-ig Dictaturában voltam. Szép tiszta meleg idő volt.

22. *Szerda.* 8 $\frac{1}{2}$ —12-ig Circulusban: 12—6-ig országos ülésben voltam. *Ekkor terjesztették a Statusok az első nuntiumokat a főrendek elébe.* 6—7-ig Knezsik nálam volt. 8—9 $\frac{1}{2}$ -ig Dictaturában voltam. Borongós esős idő volt.

23. *Csütörtök.* Délig Circulusban, 2-ig országos ülésben (melyben a főrendek a Statusok nuntiumát elfogadták); 3—4 $\frac{1}{2}$ -ig Dictaturában: 6—8-ig ismét Circulusban, 8—9 $\frac{1}{2}$ -ig ismét országos ülésben voltam.

A hideg ismét nem lelt ki. Délig szép tiszta: délután borongós híves idő volt.

24. *Péntek.* 8—10-ig mixta sessióban voltam, 10—12-ig az atyámnak levelet írtam; 12—1-ig a promenádon voltam; 2—4-ig aludtam; 5—6-ig az Auban voltam; 7—9-ig mixta sessióban voltam. *Ebben adta ki a király resolútióját, Igen szép tiszta meleg idő volt.*

25. *Szombat.* 21-ig Circulusban voltam, 11—12-ig a könyvnyomtatóhoz jártam diariumra és actákra praenumerálni. Mixta sessió is volt, de nem voltam benne. Délután 4-ig idehaza voltam; 4—5-ig oda jártam levelekkel Lubyhoz és Szerencsyhez. Egész nap az eső esett; csunya híves idő volt.

26. *Vasárnap.* Reggel mindjárt ide jött Patay Jancsi: egy darabig itt mulatott, azután vele együtt elmentünk hozzájuk: s beteg levén, B. Samut is meglátogattuk. Tőle haza jöven, *magyar ruhába öltöttem, s vele, Patay Sámuellel, s Kovács Ferenczcel elmentünk a Cassinóba a király ebédjére, a hol az ifjúság a helyeket jó előre elfoglalván, nagyobb része a követeknek csak állva maradt. Az udvar is egész pompájában megjelent s az asztalokat sorra járta. Az ebéd tartott 4-ig; 4-től egész estig mindég itthol voltam. Csunya szeles s esős idő volt egész nap.*

27. *Hétfő.* 12-ig Circulusban; délután mindég itthol voltam. A vármegyének levelet írtam. Estve felé nálam voltak K. Laczi és R. Károly. Egész nap esős idő volt.

28. *Kedd.* 9-ig expediáltam; 9—12-ig a coronátiót néztem; 2—4-ig B. Samunál; 4—6-ig az Auban voltam; 6—7-ig oda jártam Gyarmatyt felkeresni. 7¹/₂-ig a promenádon néztem az illuminátiót. Igen szép tiszta idő volt.

29. *Szerda.* 11-ig Circulusban 12-ig országos ülésben voltam, Délután 5-ig idehaza a diariumomat írtam. 5—7-ig az Auban voltam. Igen szép tiszta meleg idő volt.

30. *Csütörtök.* Délig Károlyinál, Pataynál és Bónisnál voltam. Délután 5-ig ismét Pataynál; 5—7-ig Kapczyval az Auban voltam. B. Zsanéték is ott voltak. Igen szép tiszta idő volt.

Október 1. Péntek. 10-ig Gróf Telekynénél voltam P. Jancsival; 12-ig ismét Circulusban; 3—4-ig Dictaturában; 6—8¹/₂-ig ismét Circulusban voltam. Igen szép tiszta idő.

2. *Szombat.* Délig a koronát voltam megnézni Kapczy Tamással. P. Jancsinál és B. Samunál is voltam. Délután M. Menyussal, R. Gidá, val és K. Tamással kijártunk Pozsonynak szép vidékeit és mulatóhelyeit megnézni. Voltunk a kalvárián, a Csokoládé fabrikában, az új világban és a Patzenhajzlikban. Estve 7—8-ig Holingernél és a promenádon voltam. B. Zsanéték is ott voltak. Igen szép tiszta idő volt.

3. *Vasárnap.* 11-ig Circulusban, 1-ig Bónis Samunál voltam. Délután 2-kor Lánczyékkal kimentünk a gesztenye erdőbe; ott mulattunk 7-ig. 7—8-ig a promenádon voltam. Szép tiszta idő volt

4. *Hétfő.* 8—10-ig Patay Jancsinál; 10—11-ig a Schiszstadtban; 11—12-ig Ragályinál; 2—5-ig az Auban és a promenádon,

5—8-ig itthol voltam. *A császárnak nevenapja volt. Estve nagy bál volt.* Szép tiszta idő.

5. *Kedd.* 9—4-ig regnicolaris sessióban; 4—6-ig B. Samunál, 6—7-ig Patay Jancsinál voltam. Esős hives idő volt.

6. *Szerda.* 9—12-ig Circulusban voltam; 12—1-ig mixta sessió is volt; ebben adták ki a főrendek a m. nuntiumra való feleleteket; 3—6-ig Dictaturában voltam. Hives borongós idő volt.

7. *Csütörtök.* 9—10-ig Circulusban voltam; 10—11-ig idehaza a *Gyula szerelmét olvastam*; 11—11 $\frac{1}{2}$ -ig a Diariumomat írtam; 11 $\frac{1}{2}$ —1-ig Gróf Teleky Laczi volt nálam; ő levelet írt V. L.-nak, én pedig olvastam; 2—3-ig Ragályinál voltam; 3—4-ig odajártam a Dictatúrát megnézni, de nem volt; 4—5 $\frac{1}{2}$ -ig a Diariumot írtam; 6—8 $\frac{1}{2}$ -ig *Gyula szerelmét olvastam.* Esős hideg idő volt.

8. *Péntek.* Még feküdtem, mikor Patay Sámuel és Kovács Ferencz nálam voltak; 8—9-ig az atyámnak levelet írtam, de ők itt hagyták, hanem Csuka Feritől küldöttem el. Délután 4-ig Kazinczynál voltam; 5—7-ig Dictatúrában. (Elegyes ülés is volt.) 7 $\frac{1}{2}$ —9-ig Patay Jancsinál voltam vacsorára. Hives idő volt.

9. *Szombat.* 8-kor a typographusokhoz jártam; 9-kor *Conferentia volt a főrendek palotájában.* Délig a Diariumomat írtam. Délután 4-ig Kazinczynál, 5-ig Bónisnál voltam; 5-kor Ragályival elmentem egy piktorhoz; 6-ig ott voltunk; megalkudtam vele 3 ezüst forintban egy hónapra. Estve 9-ig ismét a Diariumot írtam. Változó hives, reggel esős idő volt.

10. *Vasárnap.* Reggeltől R. Károlylyal voltam egész délig; öt frtot is adtam neki kölcsön. Délután 3-ig Knezsiknél; 4—7-ig Dictatúrában voltam. Hives borongós idő volt.

11. *Hétfő.* 8—10-ig a Statusok; 10—11 $\frac{1}{2}$ -ig a mágnások; 11 $\frac{1}{2}$ —1-ig s 2—4-ig ismét a Statusok táblájánál voltam. *Ekkor fogadták el a főrendek a magyar nuntiumot*; 4—6-ig a hideg borzongatván, feküdtem. Hives borult idő.

12. *Kedden.* Reggeli 7 órától 10 $\frac{1}{2}$ -ig Dictatúrában; 10 $\frac{1}{2}$ -tól a piktornál voltam. Délután 3—8 $\frac{1}{2}$ -ig ismét Dictatúrában; 8 $\frac{1}{2}$ —10-ig Szeleczkynél voltam az írásaért. 10—2-ig írtam. Esős hives idő volt.

13. *Szerda.* 9—10 $\frac{1}{2}$ -ig Dictatúrában voltam; 10 $\frac{1}{2}$ -kor elmentem a piktorhoz, de vele össze kapván, odahagytam, s egy mást kerestem fel; de az nagyon beteges levén, fel nem akart vállalni, hanem egy harmadikhoz mentem, az felvállalt s meg is alkudtam vele *15 garasért egy órára.* 12—1-ig ismét a Dictatúrában voltam. 1-kor az ebédnél a hideg kilélvén, egész délután feküdtem. Hives idő.

14. *Csütörtök.* 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig Dictatúrában; 9 $\frac{1}{2}$ —11-ig Circulusban; 11—12-ig Ragályi Gidával a pozsonyi gyönyörű temetőket megnézni; 12—1-ig ismét Circulusban, 2—4-ig festeni, 4—7-ig ismét Dictatúrában voltam; 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig Balóczynál írtam azt, a miben elmaradtam. Szép tiszta idő volt.

15. *Péntek.* 7—9-ig Dictatúrában, 10—1-ig Circulusban. 2—4-ig festeni, 4—5 $\frac{1}{2}$ -ig ismét dictatúrában voltam; 5 $\frac{1}{2}$ —7-ig Kövérrel és

Nyeviczkeyvel beszélgettem. Hives idő volt; 9—11-ig az atyámnak levelet írtam.

16. *Szombat.* 9—1-ig az országos ülésben, 2—3-ig festeni, 3¹/₂—5-ig Knezsikkel járkálni. 5—7-ig Knezsiknél, 7—8¹/₂-ig *Nagy Károlynál voltam* Ragályival. Tiszta, de hives idő volt.

17. *Vasárnap.* 9—10-ig a Diariumomat írtam; 10—1-ig országos ülésben; 3—5-ig Láczyéknál voltam, 5—6-ig ismét azt írtam; 6—9-ig *Nagy Károlynál voltam.* Szép tiszta idő volt.

18. *Hétfő.* 8¹/₂—9-ig a *Vesselényi beszédjét írtam a V. I.-nak*; 9—1-ig Circulusban voltam; 2—3-ig a pikturnál, de nem volt ottol; 3—4-ig egy más pikturnál. A munkáimat is mutattam neki; 4—5-ig Dictaturában, 6—7-ig Hollingernél voltam; 7—8-ig a török muzsikát hallgattam, 8—9-ig ismét írtam. Igen szép meleg idő volt.

19. *Kedd.* 11-ig írtam, 11—12-ig Circulusban voltam, 2—5-ig a pikturnál festettem; 5—7-ig Ragályi Károlylyal járkáltam; 7—8-ig nunciumot (minthogy 3-kor Dictaturában nem voltam), 8—9-ig a *Vesselényi beszédjét írtam* Kazinczyék Bécsből haza jövéen, Laczitól ¹/₂ kendőt kaptam ajándékba. Igen szép tiszta idő volt.

20. *Szerda.* 8—10¹/₂-ig Circulusban, 11¹/₂-ig a typographusnál és egy pipametszőnél; 2—4-ig festeni, 4—5-ig Dictaturában, 5—6-ig Károlynál, 6—8-ig Nagy Károlynál voltam, 8—9-ig *írtam a Vesselényi beszédjét*; 9—11-ig *Tud. gyűjteményt olvastam.* Igen szép tiszta idő volt.

21. *Csütörtök.* 9—1-ig országos ülésben (*melyben a főrendek a statusoknak a katona ajánlás eránt tett nunciumokat visszavetették*), 2—5-ig festeni, 5—6-ig a compactornál, 6—7-ig Nagy Károlynál voltam. 7—8-ig Bálóczyt vártam s tőle a Dictaturában írt renunciumot elkérvén, 8—9-ig írtam. Szép tiszta idő.

22. *Péntek.* 10-ig Csomayhoz jártam és írtam. 10—12-ig Circulusban, 2—5-ig a pikturnál, 5—7-ig Nagy Károlynál; 7—8-ig Dictaturában voltam, 8—10-ig írtam. Szép tiszta idő volt.

23. *Szombat.* 8—10-ig Circulusban, 11—1-ig országos ülésben, 2—5-ig festeni voltam, 8—10-ig a Diariumomat írtam. Szép tiszta meleg idő volt.

24. *Vasárnap.* 10-ig a vármegyére írtam relációt; 10—11-ig elegyesülésben, 11—1-ig Gr. Teleky Laczinál voltam, 2—5-ig ismét írtam, 5—7-ig járkálni voltam Láczy Józssal. 7—9-ig az atyámnak írtam levelet. Szép tiszta meleg idő volt.

25. *Hétfő.* 9-ig a vármegyére expedáltam, 9—11-ig a Diariumomat írtam, 11—12-ig Kazinczy és Ragályi Gida voltak nálam. Délután 2—4-ig festeni, 4—8-ig K. Laczival járkálni, Hollingernél — és a török muzsikát voltunk hallgatni. Ködös hives idő volt.

26. *Kedd.* Délig Kornissal, K. Laczival és Vizsolyival beszélgettem. Délután 2—5-ig festeni, 5—6-ig B. Samunál, 6—7-ig velek két kávéházban, 7—8-ig Hollingernél voltam. A kártyásokat néztem. Ködös esős idő volt.

27. *Szerda.* Délig idehaza voltam. Eleinte egy zsidóval handliroztam egy nyakravalót és egy lajblit; később K. Laczi és Gr. Teleky

voltak nálam. Délután 3—5-ig Dictaturában (a deputáció prothocullumát írtuk), 5—6-ig mixta sessióban (a deputáció relációját és az ifjú királyhoz küldendő felírást olvasták), 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig ismét Dictaturában (azon relációt írtuk) voltam. Szeles borongós idő volt.

28. *Csütörtök.* 7—11-ig Dictaturában (a D. prothocullumát írtuk) 11—12-ig idehaza K. Laczival, és a Conferenciában voltam (az írást vittem el). Délután 2—4 $\frac{1}{2}$ -ig festeni; 4 $\frac{1}{2}$ —5-ig B. Samunál, 5—6-ig idehaza voltam. A V. Ispánt megkértem, hogy valamelyik királyi tábla assessoránál csináljon nekem helyet; a mit ő meg is ígért, örömembe el mentem Hollingerhez, s ott mulatván 8-ig, elvesztettem 5 ezüst húszast. Szeles tiszta idő volt.

29. *Péntek.* 9—1-ig Circulusban, 2—1 f. 5-ig festeni, 1 f. 5—7-ig Nagy Károlynál voltam; 7—9-ig a Diariumomat írtam. Esős ködös idő volt.

30. *Szombat.* Délig Circulusban, 2—4-ig festeni voltam, 5—6-ig Ragályi K. és Knezsik volt nálam. 6—7-ig fel voltam a V. Ispánhoz, minthogy az atyámtól levelet kaptam, s ismét megkértem, hogy csináljon helyet. 7—9-ig a Diariumot írtam; 9—10-ig a Tud. gyűjteményt olvastam. Szeles híves idő volt.

31. *Vasárnap.* 9—10-ig B. Samunál, 10—11-ig vele együtt Sebes Lászlónál voltam; Dani eránt beszéltem vele. Lónyay László is ott volt. Délután B. Samu hozzám jövé, 3-ig itt mulatott, 3—4-ig nála voltunk; 4—5-ig együtt járkáltunk a Schisztatban és a Viczay kertben. Ott adtam neki kölcsön is 5 ezüst frtot Csütörtökig. Ő egy szép tajtékipipát ajándékozott nekem. 5—6-ig Comáromy V. Ispánnál voltunk; 6—7-ig Nagy Károlyt kerestem, de nem volt otthon, és Knezsiket is; 7—10-ig az atyámnak és P. Jancsinak levelet írtam. Szép tiszta, de hideg szeles idő volt.

November 1. Hétfő. Délig elmentem a piktorhoz; a pipámat oda adtam neki megcsinálni. Onnan elmentem Ragályi Károlyhoz; ott pipáztunk délig. Délután elmentem ismét a piktorhoz, hogy majd festő órát veszek tőle, de otthon nem találván, K. Laczival össze akadtam, s vele először az országháza mellett levő kávéházba, onnan pedig Hollingerhez mentünk. Én ötlet 4-kor ott hagyván, elmentem Jármayhoz, onnat a Vármegye házához a Dictaturát megnézni; onnat pedig Nagy Károlyhoz mentem, ott mulattam 9 óráig. Tiszta, erős szeles idő volt.

2. *Kedd.* 9-ig R. Károly nálam volt; 9—10-ig a Diariumot írtam; 10—11-ig a Tud. gyűjteményt olvastam. Délután 2—4-ig a piktornál, 4 $\frac{1}{2}$ —8-ig Dictaturában voltam. 9—9 $\frac{1}{2}$ -ig a Diariumot írtam. Híves szeles idő volt.

3. *Szerda.* 9—10-ig Circulusban; onnan Gróf Telekyvel haza jövé, vele együtt ide haza beszélgettünk 1-ig. 2—4-ig festeni, 4—7-ig Dictaturában voltam; 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig Szelezky volt nálam, és Károlynál s Nagy Károlynál voltam. 8 $\frac{1}{2}$ —9 $\frac{1}{2}$ -ig a Tud. gyűjteményt olvastam. Szép tiszta meleg idő volt.

4. *Csütörtök.* 9—10-ig a nunciumot írtam; 10—10 $\frac{1}{2}$ -ig Knezsik nálam volt; 10 $\frac{1}{2}$ —1-ig Circulusban voltam; 1—1 $\frac{1}{2}$ -ig Király volt nálam;

11 $\frac{1}{2}$ —3-ig Kazinczynál, 3—7-ig Dictaturában, 7—8-ig a török muzsikát hallgatni, 8—9-ig vacsorálni és a kaszinóban voltam. Szép tiszta idő volt.

5. *Péntek.* 9—11-ig Circulusban, 11—12-ig B. Samuval, R. Gidával és Vizsolyival a Viczay kertben; 12—1-ig ismét Circulusban, 3—4-ig Dictaturában, 4—6-ig Knezsikkel a pipakötőnél, 6—7-ig Patay Jancsinál, 7—8-ig véle együtt a muzsikát voltam hallgatni. Szép tiszta idő volt.

6. *Szombat.* 9—2 f. 10-ig Kelcz Vinczével Eötvösnél a főispánnál vizitre; 2 f. 10—12-ig országos ülésben voltam; 2—5-ig rosszul érezvén magamat, Lánczyékkel ide haza beszélgettem; 5—7-ig Patay Jancsinál voltam; 7—8 $\frac{1}{2}$ -ig ő vele nálam Nagy Károlylyal. Ködös híves idő volt.

7. *Vasárnap.* 10-ig Ragályi Károly volt nálam; 10—12-ig a főrendek ülésében voltam. Délután 3—6-ig Dictaturában, 6—7-ig Patay Jancsival a muzsikát hallgatni és Hollingernél; 7—9-ig Patay Jancsinál voltam. Szép tiszta idő volt.

8. *Hétfő.* 9—12-ig országos ülésben, 2—3-ig a piktornál, 3—4-ig Hollingernél, 4—6-ig Dictaturában, 6—7-ig a muzsikát voltam hallgatni; 7—8-ig Patay Jancsi nálam volt; 8—10-ig *pasquillust* írtam. Tiszta, de híves idő volt.

9. *Kedd.* 9—11-ig Conferencia volt; 11—1-ig Circulusban voltam. Délután 2—4-ig festeni, 4—5-ig Patay Jancsinál; 5—7-ig véle együtt a lithographusnál és Hollingernél; 7—8-ig a Diariumot írtam. Híves tiszta idő volt. P. Jancsitól egy arany gyűrűt vettem 2 frt 50 kron.

10. *Szerda.* 9—2-ig országos ülésben, 2—3-ig festeni voltam. Ott a hideg kilelvén, itthol feküdtem. Híves borongós idő volt.

11. *Csütörtök.* 11-ig itthon; 11—12-ig a pipakötőnél; délután 4-ig itthol, 5—7-ig Patay Jancsinál voltam. Esős sáros idő volt.

12. *Péntek.* 8—2 f. 11-ig Dictaturában; 11—12-ig itthol voltam; valamint egész délután is. Ragályi és B. Samu voltak nálam. Ennek 5 ezüst frtot adtam ismét kölcsön. Esős ködös idő volt. Az atyámnak levelet írtam.

13. *Szombat.* Délig itthol voltam. Délután Knezsikkel elmentünk a litographushoz, onnat a pipakötőhöz; s előtaláltuk K. Laczit, ő a 100 frtomat megadta. 6—7-ig Pataynál voltam. Tiszta idő volt.

14. *Vasárnap.* Délig itthol voltam (országos ülés volt). Délután 2—5-ig Pataynál voltam. 7—9 $\frac{1}{2}$ -ig a Vármegyére írtam. Borongós ködös idő volt.

15. *Hétfő.* Délig a Vármegyére írtam. Délután 3-ig Ragályi K. volt nálam. 3-kor Csernyánszky hozzám jöven, ötöt kezdtem festeni; 5—7-ig a kaszinóban; 7—8-ig egy más kávéházban voltam. Borongós ködös idő.

16. *Kedd.* 8—9-ig az atyámnak levelet írtam; 9—11-ig, s. 11 $\frac{1}{2}$ —12 $\frac{1}{2}$ -ig Csernyánszkyt festettem; 11-kor P. Jancsinál voltam kolbászra. Délután 4-ig festettem. 4—7-ig P. Jancsinál voltam; 7—10-ig a Diariumot írtam. Ködös híves idő volt.

(A napló itt megszakad. A többi rész elveszett.)

(A hun-scytha betűkkel írt eredeti naplóból másolta Czékus László.)

1831.

Jan. 1. Szombaton. Reggel az anyámmal s a húgommal templomba mentünk szekeren, minthogy a nagy sár miatt gyalog nem lehetett menni. Egész délután a nagy sár miatt a házból sem voltam ki. Esős lágy idő volt.

2. Vasárnap. Templom előtt az atyámmal az öreg Butykay bátyámhoz betértünk, onnat Butykaynéval s az öreg Karsával szekeren mentem le templomba. Templom után az atyámmal bementünk a Patikáriushoz. Török Józsi is ott volt, s ott egy darabig beszélgetvén, hazatértünk. Délután, minthogy Török Józsi meghítt, lementem hozzá, de őtet otthon nem találván, a húga kérésére bementem az anyjához, s ott a Diaetális dolgokról egy darabig véle nagy fontossággal beszélgetvén, 4-kor eljöttem, Mihály bátyámhoz mentem, onnan az atyámmal elmentem a plebánushoz s ott pipáztunk egész 7 óráig, a mikor hazajöttünk. Nappal tiszta idő volt, de estve felé ismét elborult.

3. Hétfő. Délig Verbőczyt olvastam, délután lementem Mihály bátyámhoz, — ott voltak Pósa Gábor, Török Józsi, Kovács Ferencz és Kerepessy is. Vásárhelyitől hallottam, hogy Zsóry Flórinak a kezét a bátyja szerencsétlenségből keresztül lőtte, s ugyanazon egy lövéssel magát is agyon lőtte. Estve ismét Verbőczyt olvastam. Tiszta napos idő volt.

4. Kedd. Reggel az atyámmal elmentem Kérbe, s ott egy kevés időre Bukovicsékhoz betérvén, Bárczay Ferencz úrhoz mentünk, a hol délig is, délután is egész 4 óráig a Diaetális dolgokról beszélgettünk; 4-kor, ámbár éjszakára nagyon marasztottak, eljöttünk azzal az ígérettel, hogy rövid napok alatt több időre fogunk által menni. Estve Törvényt olvastam. Reggel egy kevés fagy volt. Egész nap szép tiszta idő; estve felé alszél támadt.

5. Szerda. Reggel Verbőczyt és a Buday Historiáját olvastam; délután egy darabig a lószőr zsacsót kötöttem, azután pedig az itten keresztül utazó Benczúr Regimentbeli 1 Compánia gyalogkatonaságot néztem. Egész nap eső esett.

6. Csütörtök. Délelőtt Hunyor Sámuel Korláthról nálunk levén, vele beszélgettem; délután 3-ig hasonlóképen, 3-kor pedig lementem Mihály bátyámhoz, ott mulattam 5-ig. Ott voltak: a Patikárius, Török Józsi, Pósa Gábor és Horváth bátyám Tállyárai. Estve Krauzné volt nálunk vacsorán is. Esős lágy idő volt.

7. Péntek. Délig Kovács Ferencz és dr. Szilágyi levén nálunk, velek beszélgettem; délután elébb a Bátyámnak Tállyára levelet írtam a Bekény Kati »Virágbeszédje« iránt; annakutána Diplomát írtam; estve vacsora előtt az atyámmal, vacsora után pedig Tercsivel máriást játszottam. Éjjel hó esett. Egész nap hideg felszél fújt s keményen megfagyott.

8. Szombat. Délig a lószőr zsacsót kötöttem; délután lementem Pósa Gáborhoz, azután vele együtt lementem Mihály bátyámhoz, a ki betegesen feküdt; ott volt Török Józsi is; beszélgettünk 7 óráig. Szép tiszta, de kemény hideg volt.

9. Vasárnap. Délig templomban voltam. Délután lementem Török Józsihoz, de őtet otthon nem találván, egész estvig itthon morfondíroztam

magamban, s azon planiroztam, hogy mehessek el mennél előbb Nagyfaluba; estve vacsoráig Tercsivel máriást játszottam. Kemény hideg idő volt.

10. Hétfő. 11 óráig a szőrzacskót kötöttem; 11-kor a Nagyfalusi Balog a testvérével Ragályinéval, a város végén a kocsija eltörvén, bejött hozzánk; ebédén is itt voltak; délután 4 órakor a Török Józsi kocsiján mentek el. Nagyon kért, hogy ha Nagyfaluba megyek (amit én a jövő Szerdára ígértem), ő hozzá szálljak. Havas ködös idő volt.

11. Kedd. Reggel Kondor Mihály a szalontai pap ide jöven, a húga lakadalmába meghívott bennünket; délig az atyámmal lementünk Mihály bátyámhoz, onnan Török Józsival együtt feljöttünk a lakadalomba, onnan 4-kor hazajöttünk. Az atyám megígérte, hogy holnap elküld Nagyfaluba. Tiszta kemény hideg idő volt.

12. Szerda. Reggel az atyám azt tanácsolta, hogy inkább Csütörtökön vagy Szombaton menjek Nagyfaluba, mivel a nyerges lónak tegnap az erdőn megsértődött a lába, — én erre, ámbár kelletlen, reá állottam; délelőtt a Bátyám megérkezett, s először én hívtam meg őtet Nagyfaluba, azután pedig délután ő ígérte nekem, hogy ha vele bemegyek Tállyára, ő vasárnap mindjárt elviszen engemet, amit én nagy örömmel el is fogadtam, s délután 4 órakor Tállyára vele elmentem. Délbe Mihály bátyám nálunk volt ebédén. Estve vacsora után Horváthéknál mulattunk. Délig borúlt, délután havas idő volt.

13. Csütörtök. Reggel a forspont csak késő állván elő, 10 óránál előbb meg nem indulhattunk; 10-kor kiindulván 2 fertály 12-re már Tokajban voltunk; a mint a piacra értünk, épen Szerviczky Gyurival találkoztunk, a ki nagyon kérvén bennünket, hogy ebédre maradjunk meg nála, noha minden igyekezetem az volt, hogy mennél előbb Nagyfaluba lehessek, s onnan ha lehet Zabolchra is elmehessek, mindazáltal eszembe jutván az, hogy már ebédre Nagyfaluba semmiesetre el nem érhetek, s a Gyuri szíves kérését sem akarván egészen megvetni, inkább a Zabolchra való menetelemről lemondottam s náluk ebédeltünk. Az ebéd — minthogy a görögöknek épen ujesztendejük volt, tovább tartott mint gondoltam; úgy hogy 4 óránál előbb ki nem indulhattunk Tokajból, az út pedig még járatlan levén, már 5 óra után értünk a már régen óhajtott Nagyfaluba; itt bizonyosan nem tudván ha vajjon Bónis Samu el nem ment-e még Pestre, Majos Dani előtt megállottam megkérdezni; de ő a mint bennünket meglátott, teljességgel nem akart tovább eresztetni, hanem szíves fogással előadván, hogy az öreg Bónis nagyon beteg, s így talán alkalmatlanságára is lennének, a kocsissal erővel kifogatta a lovakat. Én mihelyt a szekérről leszállottam, mentem Bónis Samuhoz, hogy őtet is elhívjam Danihoz, de véle a szüleihez bemenvén, az öreg úrral elbeszélgettük az időt, s magam is ott maradtam vacsorán is, s hálásra is. Vacsora után még sokat beszélgettünk az öreg úrral egész 11 óráig estve; azután pedig Samuval a nekünk kirendelt szobába menvén, ottan egész 12 óráig elbeszélgettünk, s jövetelem czélját csakhamar előadtam neki, hogy egy részint az is lett légyen, hogy őtet megláthassam s véle a Pesti útról értekezhessek, de fő oka az volt, hogy az én régen nem

látott szeretett barna lyánykámát megláthassam. Ő csakhamar elaludt, de én éjfél után 1 órakor sem aludtam. Délig s délután 3 óráig mindig esett a hó. Esteve felé kemény szél támadt.

14. *Péntek.* Valamint este későn csuktam be szemeimet, úgy reggel már hajnalba felnyíltak a látványástól háborgatott szemek, s nehéz sóhajtsókkal vártam a viradtát; — mihelyest csak kicsit megvilágosodott, mindjárt felkeltem s felöltöztem, s Samut is unszoltam a felkelésre, a kibén nem tevéen oly nagy változást a Nagyfaluban lételem, mint én bennem, egy kevéssé nyugalmasabban alhatott, mint én. Minekutána a felkeléssel, felöltözéssel, beretválkozással (minthogy mióta Pozsonyból haza jött, még nem volt Bekényéknél), s a paripái mutogatásával sok szép időmet ellopott volna, 9 után elmentünk Danihoz, holott az én bátyám már én reám még tegnap estvétől óta mint Noé a hullójára hasztalan várakozott; itt még egy darabig mulatván, valahára sok unszolásaim után csakugyan elmentünk Bekényékhez, Erzsit éppen kivel találtuk; bent az öreg úr fontos minákkal irogatott valamit s én nem sokáig salutálgatván, csakhamar besuhantam a más szobába, a hol már Katicskának fülem hallatára sugdosta Erzsit: »Jászay«, »Jászay«; a ki is a Búza tisztitástól annyostól együtt felugorván, szíves nyájassággal fogadott s mondta, hogy annyira meghíztam, hogy alig ismert reám. Én ugyan meghíztam, de ő szegény! nagyon megfogyott s nagyon rosszul nézett ki. Azon kevés idő alatt, a melyet vele tölthettem, de a melyet közben-közben az öregek is gyakran megháborítottak, csak rossz egészségben való létén sopánkodtam s sajnálkodtam; — ő beszélte szegény s az anyja is, hogy mihelyest én Nagyfaluból eljöttem, Augusztusban Katicskát mindjárt akkor az nap kilelte a hideg s egész szüreten át kegyetlenkedett rajta; — s hogy Mudrányné, akkor a mint eljöttem azt jövendölte, minthogy eljövetelemkor nemcsak kétszer, a mint ők mondták, de hatszor is visszatértem, hogy bizonyosan meg fogok halni; — annakutána pedig, hogy Katicska megbetegedett, ő reá mondotta ki a sentenciát; de azért hál' Istennek mind a ketten megmaradtunk ezen a kaján világon a Magyar Haza hasznára, mondtam neki, hogy a Nagyfaluba való jövetelemnek csak a volt az oka, hogy őtet megláthassam, — hogy a Diacta előtt adott szavamnak megfelelek, s hogy egy kis versicherungot csináljak, a mely egy-két kézzsoritással, egy-két szóval, s hogy minden egy-két legyen, egy-két pillantással is (kár, hogy egy kis csókkal nem lehetett) megtörténvén, ültetett nagyon, hogy üljek le, s ne vigyem el az álmát, a mi mostan is kevés van; de a fali óra nagy csikorgásokkal elveré a 11-et, s ennek következtében az inas jelentvén az ételnek az asztalon létét, — minthogy estvére még haza akartunk érni, s minthogy még Samuékhoz is el kellett menni, minden marasztgatások mellett is utolsó kézzsoritásomat kellett adnom, s a kedves lelket az Úr oltalmába ajánlanom. Innét egyenesen Samuékhoz mentünk, s 12-ig ott mulattunk, ekkor az öreg úrtól is elbúcsúzván, s ebédre való marasztásunkat megköszönvén Majos Danihoz mentünk, megigérvén Samu, hogy a Pestre való menetelről tudósítani fog. Daninál ebédelvén, 3-kor szekérre ültünk s Nagyfalut ah! odahagyván szívemmel együtt, öntudomástalanságba értem 7 órakor Tállyára. Vacsora után általmentünk

Horváthékhoz, s ott pipázgattunk, s sokat neveltünk azon, hogy Szabó Károly s Horváth Náni a kályha mellett melegedő liszttel egészen bekenték egymást. Innét haza menvén lefeküdtem, s mai napon viselt dolgomat rendszeresen elgondolván 12 órakor nyugalomra hűnyám szemeimet. Igen szép tiszta, de kemény hideg idő volt.

15. Szombat. Az egész napot a legnagyobb unalom között töltöttem, délig Horváthéknál pipázgattam, délbe Hutka beszélte, hogy Báró Vay Borsodi Adminisztrátor lett, s Szabó Károlytól hallottam, hogy e folyó hónap 24-én közgyűlésünk lesz Kassán. Délután 4-ig a Teleky beiktatásán mondott beszédekot olvasgattam, 4-kor Horváthékhoz mentünk, egy darabig az öreg Janthó Sándor ott beszélgetett, annakutána pedig ő elmenvén, Szabó Józsiné, Szabó Máli és mind a 3 Szabó oda jöttek scutumque töltöttük az időt. Igen szép tiszta idő volt egész nap.

16. Vasárnap. Reggel Szabó Károlylyal haza jöttem; ő Korláthra ment Téglássyhoz; harangozásig Kovács Ferenczcel beszélgettünk, annakutána pedig, ő templomba menvén, délig ezen jegyzéseket írtam, délután Kovácsné és Mihályné ide jöven, estig velök beszélgettünk; estve Tercsivel máriást játszottam. Estve Okolicsányi és Székely Sándor Debreczenbe menvén, bejöttek hozzám, az öcsémről levelet hoztak. Okolicsányitól hallottam, hogy Vadnay Berta még szüretben eljött az atyjától. Tiszta hideg idő volt.

17. Hétfőn. Reggel a bátyám haza jött Tállyáról, délig vele beszélgettem; délután ő haza menvén, Kövyt olvasgattam; estve pedig a plébánosék ide jöven, vélek együtt elmentünk egy paraszt lakodalomba a Turóczi leányáéba, s ott mulattunk 9 óráig, László bátyám is menvén Gibátra, be volt hozzánk. Tiszta hideg idő volt.

18. Kedd. Délig az atyám parancsolatjából Török Lajosnak és Péczely Jancsinak levelet írtam Szent-Andrásra. László bátyám is betérven hozzánk, vele beszélgettünk. Délután egy admonitiót pariáltam, estve Szúnyogh Feri jött hozzánk. Tiszta hideg idő volt.

19. Szerda. Egy darabig Szúnyoggal beszélgettünk, annakutána pedig Kövyt olvasgattam. 10—12-ig festegettem; délután egy darabig ismét Szúnyoggal beszélgettünk, a húgom bement Tállyára a bálba; engem is nagyon invitált Samu, de minthogy a tállyai bál semmi részben sem interessált, nem akarózt elmenni; estve felé lementem Mihály bátyámhoz, ott volt Tomka is, a Csuka Feri sógora, ő mondotta, hogy Feri nagyon rosszúl van, s nehezen marad meg; vele együtt lementem Pósa Gáborhoz is, de ott kevés ideig mulatván, ismét vissza mentünk Mihály bátyámhoz. — Estve egész 10 óráig ismét Szúnyoggal beszélgettünk. Komor, borongós idő volt.

20. Csütörtök. Reggel Jakabfalvay Feri Alsz. Bíró Dadáról jöven, bejött hozzánk; a mint mondotta, Vasárnaptól óta mindig jön, mert a kereke vagy ötször összetört az úton. Nagyaluban Bekényéknél halt; délbe ő is, Szúnyogh is haza mentek, az atyám pedig elment Tállyára a vásárra; délután a húgommal együtt haza jött, s estig velök töltöttem az időt. Kemény hideg, felszeles idő volt.

21. Péntek. Délelőtt a bátyám Szabó Károlylyal haza jöven,

délig velők voltam; délután Bárczay Mihály Péczely Jancsival oda jött, egy darabig ott voltak; azután velők együtt felmentem Kovács Ferencz-hez, ott mulattam estveig, Komjáthy Pál is ott volt. Hideg tiszta idő volt.

22. *Szombat.* Délelőtt az atyámmal és a plébánossal által mentünk Kérbe Bárczay Ferencz úrhoz, Butykay bátyám is ott volt. Ott mulattunk délutáni 3 óráig, akkor Butykayval az ő kedvéért gyalog haza sétáltam. Haza menvén, estig pakoltam. Szép tiszta, de hideg idő volt.

23. *Vasárnap.* Reggel megindultam Kassára a közgyűlésre, a pápista káplánt is elhoztam magammal, délutáni 5 órára beértem, s magamat az Alispánnál jelentettem, a ki mindjárt dolgot adott (a Diaetális Tudósításnak leírását); 6-kor Theátrumba mentem, ott voltam 8-ig; 8-kor haza jöttem s az íráshoz fogtam. Joób Tamás, a patvarista Collegám is megérkezett. 11-ig írtam. Kődös, híves idő volt.

24. *Hétfő.* 9-ig írtam. 9—1-ig Gyűlésben voltam. Délben csak magunk voltunk idehaza, mert a V. Ispán a Fő Ispánnál volt ebéden. Kazinczy Laczitól hallottam, hogy Bónis Feri kedves egyetlenegy barátom megholt. Nyugtassa meg az Isten szegénynek hült tetemeit, benne a legjobb barátomat vesztettem el. Délután Laczival elmentem Balogékhoz tisztelkedni, — ő kevés ideig mulattatott, mert már alig várta az órát, hogy Mariját megláthassa, — de én ott maradtam egész 5 óráig; akkor eljöttem, s megígértem, hogy a bálba elfogok menni. 5—6-ig gyűlésben voltam, 6-kor az öcsémmel elmentem a bálba; — két németnél többet nem táncoltam, az egyiket Balog Jutziival, a másikat pedig Máriássy Sófiival, hanem egész 1 óráig éjfél után Jucziival beszélgettem. Itt mondotta Darvas Tóni, hogy megboldogult kedves Ferim jan. 2-dik napján éjfél 1 és 2 óra között mult ki e világból, s ott is temettetett el; azt pedig onnan tudja, mivel éppen Nagyfaluban volt, midőn a Samu atyja levelet kapott halála felől. — 11 $\frac{1}{2}$ órákor haza jöttem, de a Ferim halálán való szomorúságomban még másfél óráig nem aludtam. Kődös borult idő volt.

25. *Kedd.* Reggel elmentem az atyámhoz, onnan Kazinczy Laczihoz, ott mulattam 9-ig, 9-kor vele együtt gyűlésbe mentem, ott voltam 2-ig, 2—4-ig ebédeltünk, a Viczeispán tractált, 4-kor elmentem Balog Juczihoz ott mulattam 6-ig, Ragályi Ábris is ott volt, 6-kor búcsút vettem s Theátrumba mentem. Balogné meghitt holnapra ebédre. Havas idő volt.

26. *Szerda.* Délig gyűlésben voltam; délbe a V. Ispán a Püspök-nél volt ebéden; én elmentem Balogékhoz, de az ajtót bezárva találván, vissza jöttem s itthon ebédeltem. Az öcsém is nálam volt ebéden Szentimrey Laczival, ebéd után az öcsémmel elmentem a kaszárnnyába, ott mulattam 4-ig; néztem mint exerciroztatták Gergelyit; 4-kor vele együtt elmentem Balogékhoz. Balogné kérdezte, hogy miért nem mentem el hozzá ebédre, pedig a mint mondá 1 óráig várt délután, én említém, hogy 1-kor ott voltam, de az ajtó be volt zárva. Nagyon sajnálotta, mert ők már akkor az ebédlőben voltak, s azért zárták be az első szobát; ott mulattam 6-ig, s akkor eljöttem s elmentem Máryhoz a főispán secretáriusához, de őt otthon nem találván, a gyűlésbe mentem s ott voltam 8-ig. Estve

Joóbbal, Idrányi, Putnoky Ábbi és Gálos nálunk kártyáztak egész 11 óráig. Vendégly Lajostól hallottam, hogy ő Hevesen levén, ott hallotta, hogy szegény Bónis Feri csak két hétig volt beteg, s a megfázástól kapta a betegséget, igen csendesen aludt el, s utoljára is azt mondotta, hogy még csak 3 esztendeig szeretett volna élni, míg egy leányt (bizonyosan M. D.-t.) feleségül elvehetett volna. Hófergeteges, lágy, estve felé kemény hideg idő volt.

27. Csütörtök. Reggel az Angáriámat a Fő Perceptortól kivettem, s 9-kor megindulván 6 órára haza értünk Mikó-házára. Szép tiszta, de hideg idő volt.

28. Péntek. Délig nemesi bizonyáglevelet írtam vágási lakos Gönczy Mihálynak; délután a Thököly életét purizáltam; annakutána egész estve Joób Tamással beszélgettünk. Változó borongós idő volt.

29. Szombat. Délig Liviust olvastam; délután 2—4-ig a Thököly életét írtam, 4—5-ig Liviust olvastam, 5—7-ig ismét a Th. é. írtam, Vacsora után sokáig Menszárosnéval beszélgettünk oda le. Borongós idő volt, hó is szállongott.

30. Vasárnap. 10-kor keltünk fel. Délig pipáztunk. Délután 3—4-ig a Thököly életét írtam; 5—6-ig Kövyt tanultuk Tamással. 6-kor érkezett Bárczay Miska Kovács Ferenczcel. Kemény hideg, szeles idő volt.

31. Hétfőn. Reggel Bárczay Miska Kovács Ferenczcel elmentek. Délig törvényt tanulgattunk; délután Liviust és Ovidiust olvasgattam. Estve a Szántai Esperest érkezett ide; Rátkay Páltól egy levelet is hozott nekem, melyben kér, hogy a melléte levő hosszú leveleket a V. Ispánnal pecsételtessem meg, — a melyet én meg is cselekedtem, — s ekkor mondotta nagy bosszuságomra a V. Ispán, hogy már nem megyünk Miskolczra az Installációra, pedig mindig biztatott a remény, hogy Katicskámat ottan megláthatom. Kemény zivataros, s hófergeteges idő volt.

Február. 1 Kedd. Reggel az Esperest feljött hozzám az Patvariára búcsúzni, s azzal elment A.-Regmeczre; 10 óra tájban jött Tornyos-Németiből egy lóhátas ember, azt hozván hírül, hogy Comáromy Sámuel a V. Ispán atyja testvérének a fia ma reggeli 4 órakor megholt; melyre való nézve hirtelen neki készülvén, s mindjárt 11 órakor ebédelvén, mind a V. Ispán, mint pedig a V. Ispánné 2 órakor elmentek. T.-Németibe. Én eleinte Joób Tamással elakartam menni Regmeczre, de annakutána ezen szándékunkról letevén, egész délután pipaszárat metszettem; vacsora után 11-ig Kövyt olvasgattam. Reggel hó esett. Délután szép tiszta, de kemény idő volt.

2. Szerda. Reggel a V. Ispán Németiből elküldötte a szekeret a szakácsért és a Jösi Hajduért, a kik délbe el is mentek; — én délig pipaszárákat metszettem, — délután a fakón által tettem magamat Regmeczre Kazinczy Laczihoz, ott mulattam nála ötig; — eljövetelemlikor bementem egy kevéssé Málihoz is s vele beszélgettem, kérdezte, ha nem voltam-e még mióta Pozsonyból haza jöttem arra a Tisza felé? — én erre csak somolyogtam s nem szóltam semmit, mondotta, hogy

Néninek nagy gondja van reám s igen nagy grátiában vagyok előtte, — hitt Vasárnapra az újhelyi bálba is, s az öreg úr nagyon marasztott éjszakára is, de én tanácsosabbnak látván haza jönni, 5-kor Laczival együtt haza jöttem lóháton; Laczinak megígérttem, hogy holnap ismét által megyek. Délig hó is esett, nap is sütött, délután szép tiszta, de kemény idő volt. NB. A V. Ispánnak Estaffétája érkezvén, egy levelet írtam neki, melyben azon érkezett leveleket összepakolva, a Huszártól néki átküldöttem. Regmeczen az öreg Szentimrey László is ott volt. Vacsora után Gróf Teleky Laczinak is írtam egy levelet.

3. *Csütörtök.* Délig is, délután is 5-ig a Thököly életét írtam; 5-kor Menszárosné megszánkázott bennünket; vacsoráig ismét a Thököly életét írtam; vacsora után egész 11-ig Joób Tamással beszélgettünk. Egész nap a hó esett, lágyabb idő volt.

4. *Péntek.* Délig a Thököly életét írtam; délután által lovagoltam A. Regmeczre, ott mulattam 5-ig; itt hallottam Laczitól a Kandó Zsuzsi históriáját, hogy t. i. Zemere Zsuzsi nevében egy Fiskálisnak levelet írt, s tőle felvett 700 frtot, a mely dolog annakutána kivilágosodott; 5-kor Kazinczy Laczival megindultam, hazajöttem; az utban találtuk Téglássyt és Szentimrey Lászlót, hogy mentek Regmeczre; 6—7-ig ismét Thökölyt írtam. Délig csendes hó, délután havas eső esett.

5. *Sombat.* Délig a Thököly életét írtam; délben igen sokat neveltünk (szinte a pukkadásig) egy bizonyos Katin, melyet én Menszárosnéval elhitettem, hogy Joób Tamás belé szerelmes; délután Tamás kiment vadászni, én pedig 4-ig magamban morfondiroztam az én Katiczámmal, 4—5-ig Just olvastam, 6—7-ig ismét Thökölyt írtam. A vacsoránál Menszárosné ismét előhozván a déli Katicskát (a kit ő Péchy Katinak gondolt) egész 11 óráig a pukkadásig neveltünk mindnyájan. Délig havas eső, délután tiszta sűrű eső esett.

6. *Vasárnap.* Délig pipázgatva ünnepeltünk. Délután sokáig Menszárosnéval beszélgettünk oda le; 3-kor egy Diplomát kezdettem írni, de Kazinczy Laczi beüzenvén, hogy a kert mellett vár bennünket, lementünk hozzá s ott beszélgettünk vele 4-ig; meghítt bennünket holnapra az újhelyi bálra; 4—5-ig ismét Diplomát írtam, 5-kor rosszúl levén, ledültem, s vacsora után mindjárt lefeküdtem. Délig eső esett, délután ködös lágy idő volt.

7. *Hétfő.* Rosszúl levén délig, hol dültem, hol járkáltam; délután el akartam ugyan ígéretem szerint Regmeczre, s onnan Laczival az újhelyi bálba menni, de a fejem nagyon fájván, tanácsosabbnak tartottam itthon maradni, 3—4-ig a Diplomát írtam, s 4—5-ig Just olvastam; este 9—11-ig ismét Just olvastam. Lágy ködös idő volt; a hó már többnyire elolvadt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

MAGYAR SZÍNLAP 1812-BŐL.

A pesti magyar színészet 1807—1815-iki időszakából, aránylag igen kevés színlapot ismerünk. Annál becsesebb tehát minden egyes példány, mit a véletlen szerencséje kezünkbe játszik, nemcsak mint ritkaság számba menő emléke e fontos kornak, de főleg azért, mert rendszeren olyan tényeket tisztáz, melyeket a Játékszíni Almanachok odavetett adatai, s az egykori újságok sűkszávú tudósításai nyomán csupán vázlatosan ismertettünk meg.

Az alább közlendő színlap szerint: 1. kétségtelen, hogy *Viszkots Jankó*, melyet eddig magam is eredetinek tartottam, az idézett források után, (A. nemz. jsz. tört. I. k. 425 l. II. k. 415 l.), tulajdonképen nem más, mint Tuczak 1799-ben Prágában megjelent víg dalosjátékának megmagyarosítása, s így Láng Ádám szerzősége ezen darabnál teljesen tisztázva áll előttünk. (V. ö. H. *Riemann*: *Opern-Handbuch*. Leipzig 1887. 205 és 448 l.); 2. *Viszkots Jankó* nem más, mint első kísérlet az úgynevezett burlesk »játék-opera« terén, abból a fajtából, melyet a Tulokmányi Máté névre megmagyarosított Rochus Pumpnickel tovább fejleszt s nagyon divatba hoz a vidéki magyar színpadon is, úgy hogy a Nemzeti Színház deszkáiról is csak nagy sokára tudják az izlésebb külföldi és hazai operák leszorítani; 3. ez az eddig ismert legrégibb színlap a melyen először fordul elő a Nemzeti Színház egykori művésze *Szilágyi Pálnak* a neve, kiről azt tudjuk, hogy 1812-ben szegődött első ízben a magyar színészethez, hogy aztán 6 évi megszakítás után, első szerelmét többé sohse hagyja el; 4. az egykorú Almanach adatai szerint Takács Anna 1812-ben már nem volt a pesti színtársulat tagja (N. jtsz. tört. II. 457 l.) és íme ezen április 19-iki színlapon tényleg mint működő tag szerepel, amiből azt következtetjük, hogy hihetőleg husvét vagy a téli idény befejezte után vált meg a társulattól; 5. *Viszkots Jankó* első előadását 1812 április 18-ára tettük forrásaink nyomán (i. h. II. 414—415. l.), de ezen színlap alapján 1819. április 19-én lehetett az első előadás, a mit két körülményből gyanítok és pedig a) »egy új víg opera« kifejezés révén, b) miután a »Szabad Billétek« ezen a napon »haszonvehetetlenek« voltak.

Hogy *Viszkots Jankó* úgynevezett »vasárnapi darab« lehetett, azt nem alaptalanul sejtjük ebből a színlapból. Népszerű voltát gyakori előadásai mutatják, melyek száma 1812-ben 5-re rúgott, a mi az akkori viszonyok közepette sokat jelentett, miután a műsor egyetlen darabja (A szebeni erdő) került ugyanennyiszor színre és 5-nél többször egyetlen darabot sem adtak.

Íme! egyetlen színlap, hány adatát tisztázza a magyar színészet múltjának! Valóban kíváncsú volna, hogy régi színlapjaink iránt nagyobb érdeklődést tanúsítsanak az eddiginél s különösen a vidéken lappangó példányokat (ez is onnan került a gyűjteményembe), megóvnák az elkallódástól.

Megjegyzem még, hogy az alább közlendő színlapot, szó- és betűszerint hű másolatban adom.

PESTEN.

Ma Vasárnap Április 19-ik Napján 1812.
A NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG.
A VÁROSI KIS JÁTÉK SZÍNEN.

elő ad:

Egy Új víg Operát 2 Felvonatban,
ezen nevezet alatt:

VISZKOTS JANKÓ
A' LIPTSOVAI VŐLEGÉNY.

(Hanns Klachel)

A Musikáját szerzette Tutsek Úr. A' Magyar Játék színe alkalmaztatta Láng Ádám.

Személyek:

Hidegtelelősi, Doctor Medicinae	Benke Úr.
Anasztazia, ennek Nénnye, hajadon	Takáts L. Assz.
Trési, a Doctor Leánya	Czagányiné If. Assz.
Náni, a szobalcány	Széppataki L. Assz.
Zöldhalmi	Magyar Úr.
Békesi Huszár Hadnagy	Déri Úr.
Tegzes Közlegény	Murányi Úr.
Viszkots Jankó, Liptsovai Urfi	Láng Úr.
Gáspár a Doctor Inassa	Balog Úr.
Cselédek a' Doctor Házánál	Farkas Úr.
	Hegyi Úr.
	Szilágyi Úr.

A dolog történi Pesten a' Doctor Hidegtelelősi Házánál.

Logé és egyéb Billeteket lehet váltani a Kasszánál reggeli 10 Órától fogva
12-ig, délután pedig 4 Óraker meg nyitattik a Kassza. A szabad Billetek mai
Napra hasznavehetetlenek.

NB. Nagy Úr beteg.

A bémenetel ára Váltó Czedulákban:

Egy Felső Logé	4 fl.
„ Alsó „	3 —
Első Hely	— 80 kr.
2-dik Hely	— 16 kr.
3-dik Hely	— 12 kr.

Kezdődik hetedfél Óraker.

Közli: BAYER JÓZSEF.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

TÓTH EDE ÉLETE ÉS MŰVEI.

(Irtá Pap Károly. Kolozsvár, 1894. A költő arcképével. 227 l.)

Pap Károly neve az irodalomtörténetírás mezején egészen új név. Ha jól emlékszünk, a szakközönség alig találkozott még vele egyebütt, mint az *Erdélyi Múzeum* egyes apró közleményei alatt. De ez a könyve, melyet a Falu rossza költőjéről ad, minden jóval biztat. A fiatalság friss ereje lüktet benne, melyet az irodalom iránt való meleg szeretete, a kedvencz költője iránt való erős lelkesedése még inkább emel, úgy hogy elbeszélése mind végig lendületes, nem egyszer hatásos. S ha hangjába még többször belevegyül is az érzés rezgése, mint a mennyi-szer a tárgyias történeti előadás és széptudományi fejtegetés megengedi; ha kifejezésében többször virágot keres is, holott egyszerű szóval igazabban jelezhetné gondolatát: szívesen elnézzük, mert idővel, ízlése és ítélete fejlődésével, könnyen megszabadul tőlük; sőt hangjának alanyiságából a stylusnak melegsége, kifejezéseinek virágosságából az előadásnak választékossága képződhetik, a mik nélkül nemesebb styl nem is lehet. Épen azért örömebb vesszük s az irodalomra is biztatóbb jelnek tartjuk, ha a fiatal író ifjúságának örökével jelenik meg a nyilvánosság előtt; mint ha korai szárazságot és öreges ridegséget, mert az ilyen tulajdonságaiból nem válhatik egyéb, mint a teljes szintelenség és élvezhetetlenség.

Pap Károly szép tehetséggel ritka szorgalmat egyesít magában. Mert nem elégzik meg a Tóth Ede műveinek beható tanulmányával, nem a reá vonatkozó irodalom lelkiismeretes felhasználásával: hanem az önálló kutatás semminemű fáradságától sem riad vissza. Személyesen fölkeresi azokat a helyeket, a hol a költő megfordult s a hol népszínművei játszanak; személyesen vagy levelileg fölkeresi azokat az embereket, kikkel a költő rokonságban állt vagy barátságban élt; s a fáradozásainak következtében, főleg a Tóth Ede leveleiből, sok új és ismeretlen adattal gyarapítja eddigi tudásunkat. Így különösen nagy részletességgel rajzolja meg, sőt nagyobbval mint kellene, a költő gyermeki és ifjú éveit, sok bizonyítékkal állapítja meg népszínművei némely főbb

alakjainak élő mássait; s tisztázni segít a kérdést, hogy Tóth Ede mennyit merített a nép életéből s mennyit a maga alkotó képzetéből? Mindez oly érdem, melyet szívesen ismerünk el és szívesen üdvözlünk, mert a mai időben, midőn közönséges a dolog könnyebb végének fogása, valóban örvendetes az olyan jelenség, ki az íráságot nem pusztá hiúságnak, nem a nagyravágy léha kielégítésének veszi: hanem szent hivatásnak tekinti, melyet a lelkiismeretesség és kötelesség legkomolyabb erkölcsi érzetével kell betölteni. Ez a felfogása és eljárása a felkutatott új anyaggal könyvének számot biztosít az irodalomban.

Ám ez érdemmel szemben a könyvnek lényeges fogyatkozásai, még pedig *szervi* fogyatkozásai is vannak; mert az egésznek szerkezeti tagolatai aránytalanok. Az első fejezet, mely a költő családjával és gyermekségével foglalkozik, a 227 lapra terjedő műből 40 lapot vesz el: s nemcsak az apát és anyát ismerteti meg, de visszamegy a Tóth Ede őseire negyediziglen: hogy a *sors üldözését, mint örökletes átkot kimutassa*. Az elbeszélte események azonban nem oly tragikusok, hogy a sors átka megnyilatkozásainak vehetnők őket; mert hogy a költő egyik őst, apai ágról, anyja a börtönben szülte, hová valami körmenet megzavarása miatt került, hogy egyik dédapját, anyai részről, protestans létére katolikus pap tette el, mikor vallásos üldözések elől menekülve idegen földön halt meg, hogy nagyanyja a Sajóba bukott, mikor vizet merített, hogy nagyapja hamar elhunyt, mikor a gróf Serényi molnárságából »kicseppent«, — mindez inkább a magok egyenetlenkedésének vagy ügyetlenségének következése, semmint a sors lánczolatossága. Véletlen baleset és nem tragikum. A fejezet az ősökön kívül kiterjeszkedik még a költő testvéreire is, úgy látszik, leginkább Teréz miatt, ki mint a Kisfaludy Károly Teréz néje a hányatott léleknek nem egyszer vigasztalója volt. De mind e családi csapások és részletezések a Tóth Ede színészi hányatását és pályája sikeretlenségét meg nem magyarázzák: a természetes és helyes magyarázat egyfelől a vidéki színészet nyomorúságaiban, másfelől a költő egyéniségének tulajdonaiban rejlik. A színészetre erős hajlamán kívül, mely már atyjában is megvilant, semmi adománya nem volt, épen mint Petőfinék. A hajlandóság maga pedig édes-kevé. Alakja, hangja, alakító és előadó képessége hiányzott. A mellett habari volt. Csak kisebb vándor-társaságoknál érvényesülhetett. Az ilyenek pedig széles e világon, még a mívelt Francia-, Olasz- és Németországon is, nemcsak nálunk, sokat hányódnak és nyomorkodnak. S mégis kora halála nem a kiállt szenvedéseinek róható fel, hiszen első nagy színészeink, hogy mai gyalog színészeinkről ne is szóljunk, a hányódás és nyomorkodás ép oly iskoláján mentek keresztül, áztak, fáztak és nélkülöztek eleget: hanem tulajdonítható örökölt gyöngeségének, mert anyja is mindig betegeskedett s elég fiatalon tüdősorvadásban pusztult el. A baj magva benne volt, az a viszontagságok között csak hamarabb fejlett. Ha a fiatal író a Tóth Ede sorsában minden áron tragikumot keres, ám keresse ott, a hol legalább felmutatható: hogy apjától örökölt hajlama és anyjától örökölt szervezete végzetes összeütközésben állt; hajlama sikeretlen küzködés maradt, színészi

diadalok nélkül, szervezete miatt; szervezete hamar megtört, született gyöngeségénél fogva, pályája viszontagságai következtében.

Hasonlóképp nagy részletességgel beszéli el a szerző Tóth Ede segédkedését a Posner Károly Lajos üzletében, aztán pataki diák-életét, mely a második fejezetet képezi, 32 lapon, valamint a következő két fejezetet, mely a költő gyalog színészkedésével és első írói kísérleteivel számol be 63 lapon. A gyermeki és diák-élet rajza a munka egyharmadát tölti be; s a míg Pap Károly a Falu rosszához eljut, 135 lapot ír; úgy, hogy a költő írói pályájának ismertetésére, nevezetesen a három főnépszínművének taglalására, verses és prózai hagyatékának bemutatására, a költő budapesti életére és hatására s a magyar népszínmű-irodalomban való méltatására nem marad több összesen 90 lapnál. A mi még kevesebb, ha tekintetbe vesszük, hogy az ötödik és nyolczadik fejezet: *A népszínmű és a Falu rossza*, meg *A népszínmű és Tóth Ede* lényegileg egy.

Az első fejezetek túlságos részletezése onnan ered, hogy a fiatal író önálló kutatása ezek körére szorítkozott, s ezek számára kapott legtöbb új anyagot a családi hagyományokból és levelezésekből, meg élő egyetlen nőtestvérének, Teréz néjének visszaemlékezéseiből, diák- és színész-társainak közleményeiből. Az ilyen adalékok azonban nem mindég biztosak, nem mindég fogadhatók el, mert a szerencsésen megnyilatkozott nagy tehetség ragyogása visszahat a multra is, más-kép színezi és világítja meg a régi apróságokat; aztán az emberi gyarlóság is közrejátszik, a testvér és ismerős a maga viszonyát és szerepét rendszerint megszépíti és kihímezi, szándéktalanul vagy szándékkal önkényesen alakítja. Épen azért az ilyen adalékokat meg kell válogatni, s a nagyzó állításokat értékökre kell szállítani. Így vagyunk az önéletrajzok egyes mozzanatainak novellaszerű feldolgozásaival is. Bármennyire szeressük és becsüljük Tóth Edét, nem hisszük, nem hihetjük róla, hogy tizenkét éves korában, a mikor boltos-inassá lesz már ábrándok világában élne és ez »ábrándjainak világa« dőlné össze egyszerre: de fájlhatott szívének, a mint a legtöbb gyermeknek fájna, hogy diákurfiskodásból szolgál-inaskodásba esik; s nem hisszük, nem hihetjük, hogy pataki szükködése a »Jób nyomorúságához« volna mérhető, hogy mikor működése közepette jövőjéről döntött és színésznek állt, holott visszamehetett volna a Posner üzletébe, »lelki nagysága« és »hivatásának büszke önérzete« határozott volna.¹ Mivel sem Patakon, sem másutt nem iskolázhatott tovább, mert magát fenntartani nem bírta; mivel szegény-szemre Posnerhez vissza nem térhetett, mert önérzetét kell vala megtagadnia: ment a merre hajlama vonzotta, a színészi pályára, más hová úgy sem menekülhetett. Ime, a dicsőség fénye hogyan ragyogja be és szépíti meg a régi tényeket! S ha ez a példa nem volna elég, hivatkozunk a családi olvasmányok részletére. Szerzőnk a költő egyetlen élő nőtestvérének visszaemlékezései nyomán elbeszéli, hogy az édes anya esténként maga köré gyűjtötte *cseperedő* gyermekeit s nekik a legnagyobb fiúval, Edével

¹ *Pap Károly*: Tóth Ede élete és művei. Kolozsvár, 1894. 19, 70–71 l.

regényeket olvastatott. Sőt »Teréz még arra is emlékszik, hogy a jó anya mily érdekekkel magyarázgatta az akkor-tájt oly népszerű Fáy »Bélteki-házát«, Jósikától a »Zöld vadászt« és »A csehek Magyarországon« című művét, vagy Jókai »Kárpáthy Zoltán«-ját, »Magyar nábob«-ját, »A gordiusi csomót« s más regényeit.«¹ Nyilván szembe ötlík, hogy itt Tóth Teréz, Fejes Lászlóné asszony a maga olvasmányait viszi a családba bele. Mert már maga feltűnő, hogy az egyszerű szabómesterné regényekkel, az irodalom legfrisebb termékeivel táplálja *cseperedő* gyermekeit, a kik tíz esztendőn alól vannak, mert hiszen még a felolvasó maga is *cseperedő* gyermek; még feltűnőbb pedig, hogy aztán tetejében még magyarázgassa s fejtegesse is czekeket a regényeket? S mikor történt ez az irodalmi csemegezés és nevelés? Kétségtelenül még az iglói iskolai év előtt, mert Iglóról visszajöve Jolsvára ment tót szóra, Jolsváról hazatérve a Frank uram boltjába kerül inasnak. Már pedig bajosan hihető, hogy az elemi iskola fiú olyan nagy regényolvasó legyen; s még bajosabban képzelhető, hogy az egyszerű szabómester háza annyira az irodalmi fejlődés színvonalán álljon, mikép minden újabb regényt megszerezzen vagy elolvasson; mert a Jósika *Gordiusi csomója* 1853-ban, *Zöld vadásza* 1854-ben, a Jókai *Kárpáthy Zoltánja* és *Magyar Nábobja* szintén 1854-ben jelent meg. Boldog Isten, hol volna a mi irodalmunk, ha még kisebb iparosaink körében is ilyen mohó pártolás mutatkoznék! Azzal a jelenséggel találkozunk itt, a mi oly gyakori, ha egy költő alacsony sorsból emelkedik ki, hogy később a családja rajzát is az ő képe szerint hímezik.

Ha a szerző magán értesüléseit jobban kiselejtezi, könyve első fejezetei rövidebbek és tömöttebbek lesznek; akkor a költő életének és működésének fontosabb felére több gondot fordíthat, s a korábbi népszinmű ismertetésének külön fejezetet szánhat. Mert taglalni és jellemezni kellett volna, a műfaj történetére való tekintettel, hogy mi és milyen volt a népszinmű a Tóth Ede föllépése előtt; meg is teszi, ugyesen, de nagyon vázlatosan, a *Falurossza* fejtegetésének bevezetéseként. Maga e fejezet szépen és jól van *írva*, sok elevenséggel és vitatkozó erővel: de téves alapon téves eredményekre jut.

»Szívák János, e darab egyik legélesebb szemű bírálója, ugymond, azt akarja minden áron kimutatni Göndör magaviseletéből, nótázásából, hogy az első felvonás után éppen oly forrón szereti Bártki Tercsit, mint azelőtt, s imádja is mind végig, s így Feledi Boriskával kötött későbbi házassága csak kényszer és semmi más. Az előbbi nézete teljesen hibás, az utóbbi félig-meddig. Im ezekért, mivel Sándor szerelme az egy évi börtön idő alatt akarva-akaratlan igen sokat hűlt. Haza jön, igaz, de maga megmondja miért, hogy eladja apai jussát, isten-hozzádot mondjon falujának s elbujdossék a nagy világba. Ugy is tesz, birtoka már a makkhetes kezében, maga pedig iszik, búfelejtőül, búcsúpohárból. A mulatás közben összetiprott lelkében föllobog még a régi érzelem lidércz fénye, de hogy jobban eltompítsa s nem hogy tette villanyozza, Hiszen dalai,

¹ Ugyanaz: 9—10 l.

— melyek mindég lelkéből fakadnak, és így leghűbb tolmácsai kedélyvilágának, — mondanak e feltevésnek csattanósan ellent. Az első felvonásban minden dala az epedő és sovárgó szerelem nyilatkozása, itt a bánatos lemondásé . . . A milyen a hangulata, olyan a tette is. Mint említők, már nem *küzdeni*, hanem *búcsúzni* jött vissza, hogy *végleg eltávozzék*. Szóváltása Feledivel nem kikeresett összetűzés, mint az első felvonásban Bátki Tercsivel, csak nótázása miatt történt összekocczanás, nem is lobbantja fel tettercjét, hogy tovább küzdjön, hanem még jobban fokozza gyűlölségét az átkos ház iránt. De ha még élne is benne a régi szerelem, a mint nem él, s akarna is küzdeni Bátki Tercsiért, a mint nem akar, szóval ha még saját magában a belső rúgók változatlan működnenek, már maga az alap, melyre állva folytathatná harcát, meg van semmisítve, mert a régi kedves reá nézve elveszett: Tercsi már hitese feleség. Ez a másik ok, mely Szivák érvelését tárgyatalanná teszi. Mert micsoda volt Göndör célja az I. felvonásban? Életben vagy halálban egyesülni Bátki Tercsivel, szóval a hűtlent minden áron *visszahódítani*. Csakhogy míg amott még a kézfogó napján is reménykedhetett, hogy kéro szavaival visszaédesgeti magához, most már vissza nem vonható ténynyel, megtörtént házassággal áll szemben. Így hát útja, drámai küzdelmének tulajdonképeni magva ketté van vágva, addig küzdhetett joggal, reménynyel czélokért, — most le kell mondanía, mert minden elveszett.¹

Minthogy a Falu rossza a költő főalkotása, melynek felfogásában az irodalom még mai nap is imbolyog: a Göndör Sándor jellemének és szerelmének legalább rövid elemzésébe bele kell mennünk. Csak az elemzés szolgáltathat meggyőző bizonyosságot, hogy a fiatal író mennyire hibásan okoskodik, mikor azt vitatja, hogy Göndör az első felvonás után nem szereti többé Bátki Tercsit: hisz minden nyilatkozata az ellenkezőre vall.

A mikor a Makkhetesben a duhajkodást meglegli, s a cigányokat a Bátki Tercsiék ablaka alá állíttatja, ekképen szól: »Igy, aztán valami búcsuztató nótát, *szomorút, siralmasat . . . sirjon a hegedű, hogy az én szívem is*»² . . . Nem mondja ki, de mindenki érti, hogy az *ő szíve is sirjon és megrepedjen*. Aztán maga is dalol, hogy szeretőjét fölverje álmából, puha ágyából; azt kívánja, hogy a szerelem annak is szívébe lopózzék; *úgy gyötörje, mint őt*, hogy fájdalmában a *szíve repedezzen*, s még egyszer eszébe jusson, a mit neki czerszer hazudott!³ Mi ez egyéb, ha nem a legkínosabb szenvedély viharzása? Valóban, ha az első felvonásban minden dala az epedő és sovárgó szerelem nyilatkozása, a másodikban és harmadikban a gyöttrő és boldogtalan szerelem lángja emésztí, mely annál pusztítóbb, minél reménytelebb. Feledivel nem keresi az összetűzést, mert neki Bátki Tercsi a gondja, de nem is kerüli, mikor az öreg belevonja. Szerelméről előtte

¹ *Pap Károly*: Tóth Ede élete és művei. Kolozsvár, 1894. 150–152 l.

² *Tóth Ede művei*: Falu rossza. II. felvonás, 5. jelenet, 48. l.

³ *Tóth Ede művei*: Falu rossza. II. felvonás, 5. jelenet, 50. l.

hallgat, sőt a szilaj hetvenkedés büszkeségével leplezi szerencsétlenségét: de a csendbiztosnak szomorúan bevallja, hogy azért jött vissza, *mert a szíve csak ide húzta* mégis.¹ Mikor pedig indulóban van s Finum Rózsai követni akarja: visszautasítja, hisz az ő szíve rég megcsorbult, könyje is utána csordult, *úgy sem tudná szeretni*.² Miért? Mert szívében dül az a gyötrő és boldogtalan szerelem, mely annyira uralkodik rajta, hogy minden egyebet kizár. Finum Rózsai szemére is veti, hogy *még most is a Bátki Tercsít szereti*. S ő, mint a kit meglepnek, lelepleznek, legfájdalmasabb sebében érintenek, *hirtelen indulattal* reá riad: »Hallgass! semmi köze ahhoz senkinek, hogy *szeretem-e vagy nem?*!³ Nem tagadja, csak azt vitatja, hogy ahhoz senkinek semmi köze. Aztán magára maradván keservesen panaszkodik: »Hejh, Bátki Tercsi! Bátki Tercsi! *de megölted ezt a szegény szívet!* . . . *árvaságban hagytad, idegenbe üzöd, s jaj, bús életemet de megkeserítéd*« . . .⁴ Mi ez egyéb, ha nem a gyötrő és boldogtalan szerelem csapkodó és pusztító lángja? Válnia, elszakadnia oly nehéz, nem a falujától, csak egy utcájától, nem az utcájától, csak egyik házától, annak is, annak is csak egy lakójától, — Bátki Tercsittől. Pedig vége, vége; tudja, hogy ki kell tépni szívéből: de érzi, hogy nem bírja. Hisz *majd elszédül a visszanezésben*, az utána epedésben, pedig neki inkább előre kellene nézni. Búsán küszködik: »*Mi lesz én belőlem?* . . . *Mire fordul sorsom?*! *Hajh istenem, édes jó istenem, gyűjts világot bennem!* . . .⁵ S istenre bizakodva megindul, azzal a reménytelen óhajtással:

Addig járjak, addig üzzön a bánat,
Míg valahol feltalálom babámat,
Hajlékába vezessen be engemet . . .
*Szerelmével gyógyítsa meg szívemet!*⁶

A Göndör szíve egyenes és becsületes szív, a kit egyszer megszeret, meg van az szeretve, a mint a dal mondja. Bátki Tercsít megszerette; szereti is az első és utolsó, az egyszeri szerelem izgalmas szenvedélyével; szereti a visszahódítás reményének idejében s e remény teljes megsemmisülésének utána is egyiránt. Hiszen érzése máskülönben nem is volna drámai szenvedély, nem is jöhetne komoly számításba, ha a házasság visszavonhatatlan tényére, a mi különben nem visszavonhatatlan, tisztességesen megjuhászodnék, jogának elvesztésével crejét is vesztene, hogy aztán Finum Rózsiban vigasztalást és Feledi Boriska iránt új lobogást nyerjen. Hiszen épen a Göndör változhatatlan szerelme Bátki Tercsi iránt, ez a hatalmas és romboló szenvedély adja meg a hős jellemének és a darab cselekvényének az egységet: e nélkül a népszínműnek címe nem a *Falurossza*, hanem a *Göndör Sándor Szerelmei* lenne. A hős cselekvénye az első felvonásban külső, *küzdelem a szere-*

¹ Ugyanaz: II. felvonás, 8. jelenet, 57. l.

² Ugyanaz: III. felvonás, 3. jelenet, 75. l.

³ Ugyanaz: III. felvonás, 3. jelenet, 76. l.

⁴ Ugyanaz: III. felvonás, 4. jelenet, 77. l.

⁵ Ugyanaz: ugyanott.

⁶ Ugyanaz: III. felvonás, 4. jelenet, 78. l.

lemért, a második- és harmadikban a változásig, inkább belső, *küzdelem a szerelemmel*. A Göndör szíve kissé szilaj, de gyökerében nemes szív, melynek még az elkeseredett duhajkodás közepette sem esik jól a csélcsapkodás. Finum Rózsit elutasítja, *mert úgy sem tudná szeretni*; Feledi Boriskát lebeszéli, *mert úgy sem tudná szeretni*: igaza van, egyenes és becsületes szív, mert ő Bátki Tercsin kívül *mást nem szerethet*, legalább egyelőre nem, olyan szenvedéllyel soha. Megcsalta, elhagyta, mindegy; miatta züllésnek indult, világba készül; de még bucsúzó félben is, a mikor majd elszédül a visszánézésben, csak azért eseng, hogy szeretője gyógyítsa meg sebé! Ekkor akad össze Feledi Boriskával, ki tiszta szívét, nagy szerelmét, önmagát ajánlja fel neki édes megható vallomásaiban: de ő elhárítja magától. Egy pillanatra ugyan feltámad benne a rossz, a bűnös szándék, hogy magával vigye bosszúbul; de aztán eszébe jut: mi haszna lenne benne, tetézné a leány szégyenét, *nyűgbe vetné magát s így mind a ketten még szerencsétlenebbek lennének!* . . .¹ Még szerencsétlenségében is jobb, semhogy a maga nyomorultságáért egy ártatlan lelket nyomorulttá tehetne!

Eddig a Göndör jelleme következetes, szerelme egységes: de a Boriska vízbe ugrása és kiszabadítása megrázza és magára eszmélteti, a leány haza kísérése s annak önfeláldozó viselkedése megindítja és meggyőzi: hogy nincs ilyen szív több a kerek világon!² S ezzel oda jutott, a hová a Petőfi Bolond Istókja:

Nem volt bolond,
Hogy távozzék
Onnan, a hol
Úgy szerették.

Am ez az elhatározása a rohamos változások között is fölötté gyors: a jellem következetességének rovására esik. Csakhogy a költő egyebet nem tehetett: más megoldása nem volt. Hősére nézve oly erős összeütközés után, a minőbe keveredett, más békés kiegyenlítés, a Bátki Tercsivel való kiengesztelődés lehetetlen, bármennyire vérzett és vérzik utána; ha drámailag elgondolható volna is, erkölcsileg nem lenne megnyugtató, mert oly hűtlen és csapodár teremtéssel egy napig sem volna biztos új válság ellen. A költő, hogy mégis megoldásra jusson, a mint a műfaj törvénye követeli, az elgyötört és boldogtalan szerelme egy nemes és tiszta szívvel jutalmazza; s az el is fogadja a leány nagy szerelmének erkölcsi kényszere alatt. A részvétből és becsülésből aztán majd kisarjad a szerelem is, mint az életben annyiszor; s megő a gyógyulás lassan, az idővel. A költő legalább az időre bízza, s maga csak annyiban gondoskodik róla, hogy a két párt *külön földel alá* rendli.

A darab utolsó felvonása kétségtelenül gyöngébb a két elsőnél: de a költőnek erről saját külön elmélete volt. E sorok írója még jól emlékszik, mikor Tóth Ede előtte, az írói körben, dicsősége detelőjén, élénken

¹ *Ugyanaz*: III. felvonás, 5. jelenet, 82—83. l.

² *Tóth Ede művei*: Falu rossza. III. felvonás, 12. jelenet, 95. l.

fejtegette, hogy a *népszinműben* két felvonás elég a cselekvény teljes kifejtésére: a harmadik csak arra való, hogy az ellentétet *valahogy* összehoronzálja.

Életírója a Falu rosszának megítélésében téved. Tévedés az az állítása is, hogy a »Szegény ember szándékát boldog isten bírja« általa került volna forgalomba,¹ mert egyik legrégebbi közmondásunk az, miről betűrímelése tanúskodik. Megtalálhatja, hogy messzibb időbe ne menjünk, az Erdélyi János gyűjteményében is, melynek megjelenésekor Tóth Ede csak hét esztendő volt.

Különben könyvében csak a Falurossza nyer külön fejezetben méltatást, holott a *Kintornás család* és *Tolonczot* is külön-külön fejezettel kellett volna méltatnia, valamint drámai töredékeit és lyrai költeményeit. Csak ily módon lehetett volna *teljesen* kifejtetni egyéniségét, s összegezni egy önálló cikkben befejezésül népszinműírói érdemét és hatását; a mint a szerző teszi, munkája nagyon is kuszának tetszik. Am eljárásának mentségére vagy legalább magyarázatára szolgálhat, hogy a Tóth Ede népszinműveinek taglalásával egy egész irodalom foglalkozik: ennél fogva azt hihette, hogy inkább az ismeretlen anyag összegyűjtésére és feldolgozására fordíthatja teljes erejét.

A munka egyébiránt, a mint említettük, könnyen, folyamatosan, elevenen van írva. Fiatalos túlzások, nagy mondások, jóhiszemű kétes állítások s még inkább sajtóhibák, melyek pár helyen a mondatok értelmét is megtörik, nem hiányoznak benne: de az effélék az idővel és gyakorlattal elsimulnak vagy megszűnnek. Az igazi írói tehetség és szorgalom, az eredeti kutatás és önállóság az, a miért szerzőnket örömmel üdvözljük az irodalomtörténetírás mezején!

SZÉCHY KÁROLY.

¹ Pap Károly: Tóth Ede élete és művei. Kolozsvár, 1894. 114 l.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád* novellái. Rövid ism. Vasárnapi Ujság 42. sz. — Magyar Génusz 44. sz.
- Alapi Gyula*. Költemények. Rövid ism. Magyar Génusz 44. sz.
- Alfa*. Csempészek az irodalomban. Magyar Szemle 40. sz.
- Angyal Dávid*. Kistaludy Sándor Bánk-járól. Phil. Közl. 410—412. l.
- Apponyi Sándor gr.* Maximilianus Transylvanus származása. Könyvszemle 244—250. l.
- Apróságok* Tóth Kálmánról. Magyar Génusz 23. sz.
- Arany J. bs.* Hogyan dolgozott Arany? (Egy Arany-reliquia?) Egyetértés 202. sz.
- Babik J.* Magyarok hazája költők dalaiban. Rövid ism. Vasár. Ujság 41. sz. — Magyar Szemle 40. sz. — *szky.* Egri Ujság 75. sz.
- Baróti Lajos*. Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról. Phil. Közl. 505—516. 681—692. l.
- Bársony István*. Erdőn, mezőn. Ism. Dénes J. Élet 230. l.
- Bársony I.* Négy szem közt. Ism. *ik.* Bud. Hírlap 309. sz.
- Bartalus I.* Művészet pongyolában. Ism. Szilágyi S. Nemzet 283. sz.
- Békefi Antal*. A kalvárián. Rövid ism. Egyetértés 236. sz.
- Benedek Elek*. Huszár Anna. Ism. Tábori R. P. Hírlap 308. sz. — *i.* Bud. Szemle 80. kötet 317—319. l. — Lázár Béla. Nemzet 298. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 293. sz.
- Benedek E.* Magyar mese- és mondavilág. Ism. Delta. Nemzet 277. sz.
- Benedek E.* Irodalmi zenebona. Főv. Lapok 293. sz.
- Benedek E.* A sárga rózsza. Főv. Lapok 301. sz. (Jókairól.)
- Beniczkyné Bajza Lenke* legújabb regényei. Ism. Magyar Génusz 23. sz.
- Bessnyei Gy.* A bihari remete. Ism. Dr. Illéssy János. Századok 358. l.
- Binder Jenő*. Gyergyai Árgirusának forrása. Phil. Közl. 375—389. l.
- Bodnár Gáspár*. A családi tűzhely bűbán és örömben. Ism. *i.* Kath. Szemle 681. l.
- Bognár Teofil*. Árgirus. Phil. Közl. 12—22. l.
- Boroszlány Nándor*. Mindszenti Katalin. Regény. Ism. Prém József. Főv. Lapok 298. sz.
- Botond*. Alkalmi költemények. Magyar Szemle 42. sz.
- Bródy Sándor* művei. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 188. sz.
- Bródy Sándorról. Laudátor*. Magyar Génusz 24. sz.
- Budai László*. Versek. Ism. Magyar Génusz. 16. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 206. sz.
- Bursics Ernő*. Tátra alatt. Költemények. Rövid ism. Vasár. Ujság 39. sz.
- Cseugeri János*. A műfordítás megítélésének kérdéséhez. Phil. Közlöny 214—223. l.
- Csepreghy Ferenczről. (Képpel.) Magyar Génusz 3. sz.

- Cserhalmi-Hecht I.* A francia romanticismus korszaka. Ism. Szabó Dávid. Phil. Közl. 148—152. l.
- Csiky Gergely színműírói díjai. Bud. Hirl. 233. sz.
- Dalmady Gy.* Hazafias költemények. Ism. N—s. Élet 459. l. — Magyar Génusz. 22. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 206. sz.
- Dankó J.* Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Ism. Erdélyi Pál. Phil. Közl. 516—521. l.
- Deák Gyula.* Paedagogiai eszmék Petőfi költeményeiben. Máramaros 43. sz.
- Dömötör Fül.* Tóth Kálmán mint lírikus. Magyar Génusz. 23. sz.
- Dugonics A.* Toldi. Kiadta Heinrich G. Ism. b. j. Phil. Közl. 354. l.
- E(rdélyi) P.* Pap (Nógrádi) Gyula. Hazánk 235. sz.
- Érdúj helyi Menyhért.* A Melinda-affér eredete. Zene- és Színműv. Lap. 2. sz.
- Farkas Imre.* Virágszálok. Versek. Rövid. ism. Vasár. Ujság 42. sz.
- Fejes István.* Költemények. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 212. sz.
- Fejes I.* Száz ezer forint. (Vidéki hang Vajda János érdekében.) Fővárosi Lap. 304. sz.
- Futó Ferencz.* Szép asszonyok kocsisa. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 190. sz.
- Gaál L.* Szabó István műfordításai. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 534—537. l.
- Gárdonyi Géza.* Április. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 220. sz. — Magyar Génusz 24. sz. — Tárczák. — Novellák. Ism. Magyar Génusz 10. sz.
- Gerő Attila.* Zsoltárok és zsoltoszmák. Ism. Prém J. Főv. Lap. 282. sz.
- Halász Gyula.* A Szajna partján. Költemények. Ism. Magyar Génusz 40. sz.
- Heinrich Gusztáv.* Katona József Aubigny-drámája. Phil. Közl. 481—490. l.
- Heltai J. Kató.* Ism. R. Élet 191. l. — Magyar Génusz 4. sz.
- Hentaller Lajos.* Petőfi mint követjelölt. Rövid ism. Vasár. Ujság 39. sz.
- Herczeg Ferencz.* Simon Zsuzsa. Regény. Ism. i. Bud. Szemle 80. köt. 153—157. l.
- Horváth Árpád. E. P. Hazánk 305. sz. — Dr. Czirbusz G. Magyar Állam 251. sz. — Róna Béla. Szatmár. Hirl. 47. sz.
- Horváth Cyrill.* Pomerius. Ism. Crescens. Századok 250—253. l. — Róna Béla. Élet 154. l.
- Hutthay Lipót.* Könyv és mosoly. Ism. i. Kath. Szemle 682—683. l.
- Jókai önmagáról. Magyar Génusz 2. sz.
- Justh Zsigmond, 1863—1894. *Julius.* Főv. Lap. 280. 283. sz. — E. P. Hazánk 287. sz. — Kordíál. Magyar Génusz 42. sz. — *Czöbel M.* Győri Közl. 96. sz. — Békés 41. sz.
- Káplány A.* Párhuzam a tragicum és comicum között. — A tragicum mint jellemképző eszköz. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 530—534. l.
- Kara Győző.* Csiky Gergely tanuló korában. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 253—255. l.
- Karczag Vilmos.* Jókai emlékező tehetsége és népszerűsége Magyar Génusz 2. sz. — Kossuth mint szónok. Magyar Génusz 14. sz.
- Kardos Albert.* Ludas Matyi a külföld népmeséiben. Phil. Közl. 444. l.
- Kardos A.* Miért oly gyarló középkori verselésünk? Phil. Közl. 467—481. l. A kath. sajtóról. Magyar Állam 252. sz.
- Kelemen Béla.* Kölcsey a komikumról. Phil. Közl. 649—662. l.
- Kéry Illés.* Nyilvános könyv- és levéltárak. Egyetértés 264. sz.
- Kiss Gábor.* A murányi Vénus. Ism. Rupp Korn. Phil. Közl. 78—81. l.
- Kóbor Tamás.* Aszfalt. Ism. Élet 553—555. l.
- Koltai V.* Petőfi Sándor. Ism. Rupp Korn. Phil. Közl. 359. l.
- Koltai Virgil.* Színézetünk helyzete. Zene- és Színműv. Lap. 7. sz.
- Komócsy József, 1836—1894. (Képpel.) Magyar Génusz 26. sz.
- Koncz Ákos.* Az egri főegyházmegye két nagy költőjéről. 1. Mindszenty Gedeon. 2. Pájer Antal. (Jászberényi főgymn. ért. 3—40. l.)
- Koncz József.* Tofeus Mihály. Ism. Z. Századok 258. l.
- Kordíál.* Tóth Kálmán. Magyar Génusz 23. sz.
- Kölm Gy.* Újhelyi Dayka Gábor jellemrajza és költészete. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 251—253. l.

- Kőrös Endre.* Egy régi plágiumvád. Miért szűnt meg Hugo Károly magyar író lenni? Magyar Génusz 41. sz.
- Köszeghy Pál.* Bercsenyi házassága. Kiadta Thaly K. Ism. Váczy J. Századok, 350—354. l. — Bayer J. Phil. Közl. 414—420. l.
- Kövér Ilma.* Vadróza kisasszony. Ism. Magyar Génusz 27. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 202. sz.
- Krant Győző.* Csokonai mint ódaköltő. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 347. l.
- Krant Gy.* Jókai Mór. 1844—1894. (Jászberényi főgymn. ért. 41—46. l.)
- Latkóczy Mihály.* Egy magyar költő diákévei. Nemzeti Iskola 41. sz. (Kerényi Frigyes.)
- Lázár Béla.* Elbeszélések. Ism. Prém József. Fővárosi Lap. 298. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 196. sz.
- Lengyel Sándor.* Görbeország. Rövid ism. Magyar Génusz 44. sz.
- Markus Miksa.* Katalin asszony. Ism. Lázár Béla. Nemzet 298. sz. — Tábori R. P. Hírl. 308. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 291. sz. — *ik.* Bud. Hírl. 309. sz.
- Mikszáth K.* Eladó birtok. Páva a varjúval. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 205. sz.
- A modern s a klasszikus dráma. *Ludovicus.* Magyar Szemle 35. sz. — H. S. válasza. U. o. 36. sz.
- Molnár György leveleiből. (M. Gy. Váli Bélához Szeged. 1887. febr. 15.) Zene- és Színműv. Lap. 1. sz.
- Négy László.* Jókai Mór. (Budapesti keresk. Akad. ért. 3—22. l.) — Jókai. Magyar Génusz. 2. sz.
- Novák B.* Kalászatok a történelem és a hazafias költészet mezején. Ism. Zlinszky A. Phil. Közl. 71. l.
- Palágyi Lajos.* Az ifjú szerzetes. Ism. B. Élet. 306. l. — Magyar Génusz 19. sz.
- Pekár Gyula.* Dodo főhadnagy problémái. Ism. Magyar Génusz 9. sz.
- Pekár Gy.* Homályban. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 198. sz.
- Percy.* Zichy Géza gróf. Magyar Génusz 6. sz.
- Petőfi S.* vegyes művei. Jegyzetekkel kísérte Havas A. Rövid ism. Magyar Szemle 39. sz. — Egyetértés 264. sz.
- Prém József.* Jókai mint drámaíró. Magyar Génusz 2. sz.
- Révész Kálmán.* Gálszécsi István hittani műve 1538-ból. Prot. egyh. és isk. lap 34. sz.
- Révy Ferencz.* Jókai Mór. Budapesti áll. felsőbb leányisk. ért. 3—15. l.
- Róna Béla.* Egy új Bánk-tragédia. (Kisfaludy Sándor eddig ismeretlen műve.) Phil. Közl. 309—316. l.
- Rudnyánszky Gyula.* Szerelem. Ism. E(rdélyi) P. Hazánk 220. sz. — NR. Élet 427. l. — Magyar Génusz 10. sz.
- Ruprecht Alajos.* Tompa hazafias allegóriái. Magyar Szemle 38. 39. sz.
- Sajó Aladár.* De profundis. Ism. *h. j—ő.* Magyar Génusz 18. sz.
- Satanella.* Tárca. Rövid ism. Magyar Génusz 13. sz.
- Silberstein (Ötvös) Adolf.* Dramaturgiai dolgozatok. Ism. *b—m.* Egvet-értés 306. sz.
- Solymossy Sándor.* A Betlehem a népmisztériumokban s a dráma történetében. Phil. Közl. 196—121., 200—213., 287—305. l.
- S. Szabó József.* A magyar prédikáció irodalom-történeti áttekintésben. Prot. egyh. és isk. lap. 33. sz.
- Szabolcska Mihály.* (Képpel.) Magyar Génusz 9. sz.
- Szabolcska M.* Hangulatok. Ism. Tolnai Vilmos. Nyugatmagyar Híradó 55. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 246. sz.
- Széchenyi István gr.* hírlapi cikkei. Kiadta Zichy Antal. I. köt. Ism. Váczy János. Századok 242—250. l. — I. II. köt. ism. *l.* Bud. Szemle 80. köt. 306—308. l. — II. köt. Egyetértés 257. sz. — E(rdélyi) P. Hazánk 259. sz.
- A szerb színészet Magyarországon. *H.* Délvidék 43. sz.
- Szeredai Leo.* Mosolygó figurák. Ism. Magyar Génusz 11. sz.
- Szily Kálmán.* A köznögsbergi töredékről. Akad. Ért. 399—402. l.
- Színészetünk halottai. *Luczián.* Magyarország 308. sz.

- A színészet (magy.—) ifju gárdája. 1. Küry Klára. 2. Szirmai Imre. Magyar Génusz 1. sz.
- Színházról (a nemzeti —). Yf. Élet 392—396. l.
- Szinyey Gerzson. Erdélyi János emlékezete. Ung 40. 41. sz.
- Szomaházy István. Huszonnégy óra. Ism. Egyetértés 299. sz. — Tábori R. P. Hirlap 308. sz. — *ih.* Bud. Hirl. 309. sz.
- Tábori Róbert. A templom kulcsa. Ism. Lázár Béla. Nemzet 298. sz. — Egyetértés 299. sz. — *ih.* Bud. Hirl. 309. sz.
- Thury Zoltán. Tárca novellák. Ism. *m.* Föv. Lap. 287. sz. — Élet 619. l. — *ih.* Bud. Hirl. 309. sz.
- T(imár) Sz. Paulay öröke. Egyetértés 238. sz.
- Tomori Anasztáz. 1823—1894. Váczy J. és Szilágyi S. Vasár. Ujság 42. sz. — Föv. Lap 281. sz.
- Tóth Imre. (Képpel.) Magyar Génusz 7. sz.
- Tóth Lőrincz. (Képpel.) Magyar Génusz 28. sz.
- Váczy János. Erdélyi János. (Képpel.) Vasár. Ujság 37. sz.
- Váli Béla. Magyarországi olasz zenés-színművek. Zene- és Színműv. Lap. 2. sz. — Kossuth mint drámaíró. Zene- és Színműv. Lapok 7. sz.
- Váradi Antal dr. (Képpel.) Magyar Génusz 43. sz.
- Varsányi Gy. Mulandóság. Ism. Élet 71. l.
- Végh E. Virág Benedek élete és költészete. Ism. Demek Győző. Phil. Közl. 350—354. l.
- Vörösmarty. Csongor és Tünde. Magyarázta Torkos L. Ism. Loósz István. Phil. Közl. 696—700. l.
- Werner Gy. Nyárutó. Ism. Élet 618. l.
- Weszely Ödön. A költői hatás titka. Magyar Szemle 37. sz.
- Wigand J. A költői igazságszolgáltatásról. Ism. Kulcsár Endre. Phil. Közl. 74—77. l.
- Zempléni Árpád. Vajda János első diadalai. Nemzet 302. sz.
- Zlinszky Aladár. Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből. Ism. Kardos A. Phil. Közl. 317—325. l. — Vörösmarty főtáblának egy vitás helye. Phil. Közl. 718—720. l.
- Zöldi Márton. A m. kir. operaház ma. (Képekkel.) Vasár. Ujság 40. sz.

Közl.: HELLEBRANT ÁRPÁD.

